LIETUVOS TEISĖS UNIVERSITETAS

Justinas Žilinskas

NUSIKALTIMAI ŽMONIŠKUMUI IR GENOCIDAS TARPTAUTINĖJE TEISĖJE BEI LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISĖJE

Monografija

Vilnius 2003

UDK 343.4
Ži43

R e c e n z a v o :

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas doc. dr. **Jonas Prapiestis**;

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorius dr. **Arvydas Anušauskas**

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės katedros 2002 m. birželio 19 d. posėdžio sprendimu (protokolas Nr. 17) leidinys rekomenduotas spausdinti

Lietuvos teisės universiteto vadovėlių, monografijų, mokslinių, mokomųjų, metodinių bei kitų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2002 m. lapkričio 5 d. posėdyje (protokolas Nr. 5) leidinį patvirtino spausdinti

ISBN 9955 – 563 – 04 – 4

© Lietuvos teisės universitetas, 2003

Skiriu tėvams ir aukų, patyrusių nenusakomą žmogiškąjį žiaurumą, atminimui

Už pagalbą rengiant darbą dėkoju:
prof. dr. Sauliui Katuokai,
doc. dr. Jonui Prapiesčiui,
dr. Algimantui Čepui.

Už vertingas pastabas ir patarimus dėkoju:
prof. habil. dr. Vytautui Piesliakui,
doc. dr. Danutei Jočienei.

TURINYS

Įvadas..... 7

„Nusikaltimai žmoniškumui“ ar „nusikaltimai žmonijai“: lietuviškos terminologijos problema..... 16

1. NUSIKALTIMŲ ŽMONIŠKUMUI IR GENOCIDO NUSIKALTIMO ATSIRADIMAS IR RAIDA..... 18
1.1. Nusikaltimų žmoniškumui ir genocido terminų kilmė..... 18
1.2. Nusikaltimų žmoniškumui sąvokos raida tarptautinėje teisėje..... 22
1.2.1. Nusikaltimai žmoniškumui Niurnbergo tribunolo įstatuose..... 22
1.2.2. Nusikaltimai žmoniškumui Tokijo karo tribunolo įstatuose..... 23
1.2.3. Nusikaltimai žmoniškumui Kontrolinės tarybos įstatyme Nr. 10. 23
1.2.4. Nusikaltimai žmoniškumui ir 1950 m. Tarptautinės teisės komisijos Niurnbergo principų komentaras..... 24
1.2.5. Nusikaltimai žmoniškumui Jungtinių Tautų nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekte (1954 ir 1991 m. redakcijose)..... 25
1.2.6. Nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimai Jugoslavijos ir Ruandos tribunolų statutuose..... 26
1.2.7. Nusikaltimai žmoniškumui Tarptautinio Baudžiamojo Teismo statuto projekte (1994) ir Jungtinių Tautų nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekto 1996 m. redakcijoje..... 27
1.2.8. Nusikaltimai žmoniškumui Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statute..... 27
1.3. Genocido nusikaltimo sąvokos raida tarptautinėje teisėje..... 31
1.3.1. Grupių, kurias turi apsaugoti Genocido konvencija..... 33
1.3.2. Genocido nežmoniškų veikų sąrašas..... 34
1.4. Tarptautinės teisės aktai, susiję su nusikaltimų žmoniškumui ir genocido baudimo problemomis..... 39
1.5. Nusikaltimų žmoniškumui ir genocido sąvokų raida Lietuvos Respublikos teisėje..... 40
2. NUSIKALTIMŲ ŽMONIŠKUMUI IR GENOCIDO NUSIKALTIMO ELEMENTAI IR POŽYMIAI..... 44
2.1. Nusikaltimų žmoniškumui ir genocido nusikaltimo kėsinimosi objekto problemos..... 44
2.2. Nusikaltimų žmoniškumui bendrieji požymiai..... 47
2.2.1. Nusikaltimai žmoniškumui ir karinis konfliktas (karo metas)..... 51
2.2.2. Diskriminacijos požymis..... 54
2.2.3. Nusikalstamos politikos elementas..... 56
2.2.3.1. Nusikalstamos politikos organizuotumas..... 56
2.2.3.2. Organizuotumas ir ideologija bei pozityvioji teisė..... 57

2.2.3.3. Organizuotumo sistemingumas, kompleksiškumas ir masiškumas..... 60
2.2.4. Nusikaltimų žmoniškumui subjektas..... 65
2.2.5. Nukentėjusieji nuo nusikaltimų žmoniškumui..... 73
2.2.5.1. Nukentėjusieji nuo genocido nusikaltimo..... 76
2.3. Kaltės problemos nusikaltimuose žmoniškumui..... 83
2.3.1. Genocido nusikaltimo nusikalstamas tikslas..... 88
3. NUSIKALTIMŲ ŽMONIŠKUMUI IR GENOCIDO NUSIKALTIMO NEŽMONIŠKOS VEIKOS..... 92
3.1. Nežmoniškos veikos nusikaltimuose žmoniškumui..... 92
3.1.1. Nužudymas ir išnaikinimas..... 93
3.1.2. Kankinimas..... 95
3.1.3. Pavergimas..... 99
3.1.4. Gyventojų deportacija arba prievartinis perkeldinimas..... 102
3.1.5. Persekiojimas..... 110
3.1.6. Iššaginimas ir kitos seksualinės prievartos veikos..... 115
3.1.7. Neteisėtas įkalinimas ar kitoks žiaurus fizinės laisvės suvaržymas, pažeidžiantis fundamentalias tarptautinės teisės normas..... 122
3.1.8. Prievartinis asmenų dingimas..... 123
3.1.9. Apartheido nusikaltimas..... 125
3.1.10. Kitos nežmoniškos veikos..... 129
3.2. Genocido tipai. Genocido nusikaltimo nežmoniškos veikos..... 130
3.2.1. Sunkių kūno sužalojimų ar protinio sutrikimo sukėlimas..... 132
3.2.2. Tyčinis sudarymas gyvenimo sąlygų, kuriomis siekiama iš dalies ar visiškai sunaikinti grupę..... 132
3.2.3. Priemonių, kuriomis siekiama nutraukti vaikų gimstamumą, panaudojimas..... 134
3.2.4. Prievartinis vaikų perdavimas kitai grupei..... 135
4. NUSIKALTIMŲ ŽMONIŠKUMUI BEI GENOCIDO SAMPRATOS PROBLEMOS IR LIETUVOS TEISĖS SISTEMA..... 136
4.1. Nusikaltimų žmoniškumui tarptautinio pripažinimo problema ir nusikaltimai žmoniškumui, vykdyti Lietuvoje..... 136
4.2. Nusikaltimai žmoniškumui naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse..... 141
4.2.1. Genocidas (99 str.)..... 142
4.2.2. Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis (100 str.)..... 149

Išvados ir pasiūlymai..... 155
Literatūra..... 164
1 priedas..... 172
2 priedas..... 176
Summary..... 179

KAI KURIOS DARBE VARTOJAMOS SANTRUMPOS (ABĖCĖLĖS TVARKA):

Apartheido konvencija – 1973 m. Jungtinių Tautų konvencija dėl apartheido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį.

GA – Generalinė Asamblėja (Jungtinių Tautų).

Genocido konvencija – 1948 m. Jungtinių Tautų konvencija dėl genocido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį.

JT – Jungtinės Tautos.

JT Kodekso projektas – Jungtinių Tautų nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projektas.

Jugoslavijos tribunolas – Tarptautinis tribunolas asmenims, kaltinamiems sunkiais humanitarinės teisės pažeidimais buvusios Jugoslavijos teritorijoje, teisti.

LR BK – Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas.

Niurnbergo tribunolas – Niurnbergo tarptautinis karo tribunolas didiesiems karo nusikaltėliams teisti.

Nusikaltimų elementai – Romos tarptautinio baudžiamojo teismo parengiamosios komisijos parengti Nusikaltimų elementai.

Parengiamoji komisija – Romos tarptautinio baudžiamojo teismo parengiamoji komisija.

Romos statutas – 1998 m. Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutas.

Ruandos tribunolas – Tarptautinis tribunolas asmenims, atsakingiems už genocidą ir kitus sunkius tarptautinės teisės pažeidimus Ruandos teritorijoje, teisti.

ST – Saugumo Taryba.

Tokijo tribunolas – Tarptautinis karo tribunolas Tolimiesiems Rytams (Tokijo).

TTK – Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisija.

HRW – Tarptautinė nevyriausybinė žmogaus teisių gynimo organizacija „Human Rights Watch“.

⌗ ⌗ ⌗

ĮVADAS

2002 m. balandžio mėnesį, viešnagės Tilburgo universitete (Olandija) metu, teko organizuoti nedidelį seminarą tema „Apmąstant genocido koncepciją: Lietuvos patirtis“. Seminaro tikslas buvo atkreipti užsienio kolegų dėmesį į unikalią genocido ir nusikaltimų žmoniškumui Lietuvoje bei kituose Sovietų Sąjungos okupuotuose kraštuose vykdymo praktiką bei šių veiksnių paveiktą originalų genocido koncepcijos interpretavimą Lietuvos nacionalinėje teisėje. Trumpa, tačiau įdomi ir karšta diskusija davė pagrindą apmąstymams, tačiau dar daugiau jo suteikė netikėtas sutapimas: mat kitą dieną po seminaro atsistatydino Olandijos vyriausybė, prisiimdama atsakomybę už tai, kad Olandijos UNPROFOR (Jungtinių Tautų taikos palaikymo pajėgų) dalinys nesugebėjo užkirsti kelio 1995 m. Srebrenicos anklave serbų įvykdytoms 8 tūkst. Bosnijos ir Hercegovinos musulmonų žudynėms. Skerdynėms vadovavo serbų armijos generolas Ratko Mladičius, kurio vis dar nesėkmingai ieško Jugoslavijos tribunolas. Srebrenicos žudynės buvo didžiausios žudynės Europoje po Antrojo pasaulinio karo. Šis miestas dar 1993 m. buvo paskelbtas JT saugumo zona, kurioje glaudėsi tūkstančiai pabėgėlių. 110 lengvai ginkluotų olandų „žydrųjų šalmų“ sugebėjo tik stebėti jų akyse vykstančią tragediją; vėliau jie buvo pagarbiai serbų palydėti iš miesto, o olandų daliniui vadovavęs generolas netgi išlenkė taurelę su R. Mladičiumi, kuris palinkėjo olandams „gero kelio“.

Padaryti šį politiškai kilnų, nors ir praktinės reikšmės neturintį, veiksmą, Olandijos vyriausybę paskatino specialios Nyderlandų karo dokumentavimo instituto tyrimo komisijos išvados, kuriose, nors ir pabrėžta, kad nedidelis olandų UNPROFOR dalinys objektyviai neturėjo galimybės pasipriešinti keliskart gausesniems serbų daliniams, tačiau padaryta išvada, kad Olandijos vyriausybė privalėjo apie tai pagalvoti prieš siųsdama žmones atlikti neįmanomos misijos[1]. „Tai – mūsų gėda“, – tris dienas teigė Olandijos TV. Ji Srebrenicos įvykiams skyrė nepaprastai daug dėmesio. Tad visai netikėtai nusikaltimų žmoniškumui ir genocido problemos iš teorinių virto praktinėmis, dar kartą primindamos, kad šių protu sunkiai suvokiamo baisumo nusikaltimų grėsmė visą laiką egzistuoja šalia mūsų; dar baisiau – beveik neabejotina, kad kažkur jie daromi ir dabar, kai jūs skaitote šį darbą.

Ką rodo Olandijos pavyzdys? Deja, ir tarptautinei bendrijai, ir valstybėms reikalingi sukrečiantys įvykiai, kad jos suvoktų šių nusikaltimų keliamą grėsmę ir, kas svarbiausia, imtųsi priemonių. Dar svarbiau – šie įvykiai turi bent jau netiesiogiai paliesti pačią valstybę, nors moralės požiūriu, kaip kad nutiko Olandijoje. Tik tokiais atvejais imamasi aktyvesnių veiksmų, kuriamos

[1] Plačiau žr.: Srebrenica – a „safe” area // <http://www.srebrenica.nl>

naujos konvencijos, steigiamos tarptautinės institucijos, pradedami persekioti nusikaltėliai. Deja, tai neprikelia iššudytų žmonių, negrąžina į namus išvarytų šeimų, tačiau leidžia turėti viltį, kad pasaulyje dar yra jėgų, kurios gali šioms baisybėms užkirsti kelią.

1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje priimtos Visuotinės Žmogaus Teisių Deklaracijos 3 straipsnis skelbė: „Kiekvienas žmogus turi teisę į gyvybę, laisvę ir asmeninę neliečiamybę“[1]. Vargu ar kas nors galėtų ginčytis, kad teisė į gyvybę yra toji pagrindinė teisė, be kurios pripažinimo visos kitos teisės tampa tik deklaracijomis, nes nebėra kieno atžvilgiu jų taikyti. Už šią Deklaraciją balsavo 48 valstybės, 8 susilaikė, taip pat ir 6 komunistinės, su Sovietų Sąjunga priešakyje. Neabejotinai būtų susilaikiusi ir hitlerinė Vokietija, jeigu ši valstybė būtų galėjusi balsuoti. Tačiau jos ne tik nebebuvo kaip valstybės, bet netgi aukščiausi jos vadovai buvo nuteisti Niurnbergo proceso, vykusio nuo 1945 m. lapkričio 20 d. iki 1946 m. spalio 1 d., metu už nusikaltimus taikai, karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui[2] – kaip didžiausi teisių, kurios netrukus buvo įtvirtintos Deklaracijoje ir visuotinai pripažintos, pažeidėjai.

Deja, teisės į gyvybę masinio negerbimo ir pažeidinėjimo istorija neprasidėjo nuo nežmoniškos hitlerinės Vokietijos politikos ir ja nesibaigė. Visa žmonijos istorija – tai nesibaigianti karų, kančių ir mirties istorija, kurioje dažniausiai atsimenami įvykiai, per kuriuos žuvo daugiausia žmonių ir žmonės, kurie sunaikino kuo daugiau kitų asmenų. Anot G. F. Hėgelio, taikos laikotarpiai – tai tušti žmonijos istorijos lapai[3]. Nepakantumas kitaip mąstančiam, kitaip atrodančiam, kitaip besielgiančiam – įprastinis reiškinys, gal net biologinis dėsnis, labai aiškiai matomas žmonijos istorijoje. „Geras indėnas – miręs indėnas“, būtent pagal šį principą elgėsi „civilizuotų” Vakarų Europos tautų atstovai, 1492 m. atsikėlę į naująjį pasaulį ir ten pradėję brutalų, beatodairišką vietinių gyventojų bei ištisų civilizacijų naikinimą; pasaulis ilgam įsiminė ir inkviziciją, kai buvo deginami kitaip mąstantys, o kartais – tiesiog įskųsti; 1798 m. Prancūzijos didžiosios revoliucijos metu jakobinų vyriausybė beatodairiškai ir masiškai giljotinuodavo visus „senojo režimo tarnus“, kuriais galėjo tapti kiekvienas, neįtikęs naujajai valdžiai. Pirmojo pasaulinio karo priedanga paslėpė vieną iš žiauriausių Turkijos įvykdytą ir iki šiol atkakliai neigiamą armėnų genocidą, kurio metu buvo sunaikinta apie 1,5 mln. žmonių tik dėl to, kad jie buvo armėnai.

Tačiau naikinimo masiškumu ir sistemingumu mažai kas galėjo prilygti po 1917 m. Spalio perversmo Rusijoje atsiradusiems komunistiniams režimams. 1918 m. rudenį vienas pagrindinių bolševikų lyderių, Grigorijus Zi-

---

[1] Visuotinė Žmogaus Teisių Deklaracija // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991, t. 1, p. 13.

[2] Vartodami terminą „nusikaltimai žmoniškumui“, jeigu nenurodyta kitaip, mes turėsime omenyje ir genocido nusikaltimą – aut. past.

[3] *Hėgelis G*. Istorijos filosofija. – Vilnius, 1990, p. 12.

novjevas, pareiškė: „Jeigu mes norime susidoroti su savo priešais, mums reikalingas mūsiškis, socialistinis teroras. Mes turime patraukti savo pusėn, tarkim, devyniasdešimt iš šimto milijonų sovietinės Rusijos gyventojų. Kai dėl likusių, mes neturime ką jiems pasakyti. Jie turi būti išnaikinti“[1]. Noriu atkreipti dėmesį, kad tai buvo tuometinės bolševikų vyriausybės atstovo oficiali, viešai pareikšta pozicija, kuri per pusę amžiaus buvo „sėkmingai“ įgyvendinta, gerokai viršijant planą. V. I. Lenino, L. Trockio raštai mirga nuostatomis ir nurodymais, kurias galima apibūdinti – teroras, teroras, teroras. Būtent ši valstybė pirmą kartą panaudojo cheminį ginklą prieš savo gyventojus, sukilusius valstiečius, ėmė įkaitais priešų vaikus ir juos šaudė, dirbtinai sukeltų badmečių metu išnaikino apie 6 mln. žmonių. Galima tik spėlioti, kiek būtų buvę žmonių išnaikinta Lietuvoje, jeigu 1919 m. čia sovietų valdžia nebūtų patyrusi pralaimėjimo. Adolfas Hitleris iš klasinio socializmo nusižiūrėtą visuotinio teroro sistemą nacionalsocializme dar patobulino, naikinimo procesą technologizuodamas, dar labiau biurokratizuodamas, panaudodamas techniką ir išplėtotas komunikacijas. Rezultatas – beprecedentis Holokaustas, kurio metu žuvo apie 5,7 mln. žydų[2], o hitlerinės Vokietijos politikos aukos – apie 25 mln. civilių (neįskaičiuojant žuvusiųjų karių). Ir tai, kad Hitlerio pasekėjai buvo nuteisti – tik susiklosčiusių aplinkybių, bet ne tarptautinio teisingumo triumfo rezultatas. Apie kokį teisingumą galima kalbėti, kai vieni iš teisiančiųjų buvo Sovietų Sąjunga, jau tuo metu sunaikinusi keliolika milijonų savų piliečių?

Niurnbergo procesas neužkirto kelio masiniams naikinimams – pokarinės aukos vien „socializmą statančioje“ Kinijoje pranoko viską (65 mln.), o kur dar Vietnamas – 1 mln., Šiaurės Korėja – 2 mln., Kambodža – 2 mln.[3], Ruanda – apie 1 mln.[4], apie du šimtus tūkstančių buvusioje Jugoslavijoje. Ir tai dar tikrai ne viskas. Priminsime, kad visi šie nusikaltimai buvo padaryti jau veikiant 1948 m. gruodžio 9 d. vienbalsiai (!) priimtai Jungtinių Tautų konvencijai dėl genocido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį, Jungtinėms Tautoms Niurnbergo tribunolo įstatų ir nuosprendžio principus pripažinus tarptautiniais principais, bet tik paskutiniai iš išvardytų naikinimų sulaukė teisinio įvertinimo – įsteigtų tribunolų buvusiai Jugoslavijai ir Ruandai. Priminsime ir tai, kad tik maža dalis iš žuvusiųjų buvo karo aukos, visus kitus žudė sãvos valstybės. Priminsime, kad dar keliasdešimt milijonų galime pridėti kaip ištremtus, suluošintus, pasiųstus į lagerius ar kitas „perauklėjimo stovyklos“.

Ką turi bendra visi šie nusikaltimai, vykdyti komunistinėse, fašistinėse ir kitose totalitarinėse bei autoritarinėse valstybėse? Bendras bruožas vienas

---

[1] *Courtois St., Werth N. ir kiti*. Juodoji komunizmo knyga. – Vilnius, 2000, p. 106.

[2] Holocaust <http://www.britannica.com>

[3] *Courtois St., Werth N. ir kiti*. Juodoji komunizmo knyga. – Vilnius, 2000, p. 13.

[4] *Akhavan P.* The International Criminal Tribunal for Rwanda: The Politics and Pragmatics of Punishment // American Journal of International Law, Volume 90, Issue 3 (Jul. 1996), p. 501.

– žmonės buvo sunaikinti ne už tai, ką jie padarė, o už tai, kas jie buvo. M. Lacis, vienas pirmųjų ČK (sovietinės politinės policijos) viršininkų, 1918 m. lapkričio 1 d. davė savo agentams tokius nurodymus: „Mes nekariaujame su pavieniais žmonėmis. Mes naikiname buržuaziją kaip klasę. Tardymo metu neieškokite dokumentų ir įrodymų, liudijančių, kad kaltinamasis yra kažką padaręs ar pasakęs prieš sovietų valdžią. Pirmas klausimas, kurį jūs turite jam užduoti, turi būti štai koks: kokiai klasei jis priklauso, kokia jo kilmė, koks išsilavinimas, kokia profesija? Atsakymai į šiuos klausimus ir turi nulemti jo likimą. Tokia Raudonojo teroro reikšmė ir prasmė“[1].

Tarptautinės teisės specialistai šiems nusikaltimams nuo pat jų sampratų atsiradimo skiria nemažai dėmesio. Pirmiausia tai pasakytina apie bene žymiausią nusikaltimų žmoniškumui tyrinėtoją prof. M. Cherifo Bassiouni, tarptautinės baudžiamosios teisės korifėjų, kuris yra išleidęs milžinišką monografiją „*Crimes Against Humanity in International Criminal Law*“ („Nusikaltimai žmoniškumui tarptautinėje baudžiamojoje teisėje“). 1999 m. pasirodė antrasis knygos leidimas. Šiame veikale preciziškai ir itin išsamiai nagrinėjami nusikaltimų žmoniškumui filosofiniai, istoriniai ir teisiniai aspektai, tačiau vis dėlto daugiausia dėmesio skiriama nusikaltimų žmoniškumui sampratai, pateiktai Niurnbergo tribunolo įstatuose, ir gana kritiškai vertinama tolesnė jos raida, dėl to dažnai yra kritikuojamas kitų autorių. Tačiau norime atkreipti dėmesį, kad, mūsų žiniomis, yra tik kelios monografijos, kuriose nagrinėjami vien tik nusikaltimai žmoniškumui, pavyzdžiui, Egon Schwelb „Nusikaltimai žmoniškumui“ („Crimes Against Humanity“), išleista dar 1946 m., Roger Clark ir Jiurij A. Rešetov „Nusikaltimai žmoniškumui“ (1990 m.) ir minėtoji Bassiouni monografija. Daugelis kitų autorių dažniausiai ir genocidą, ir nusikaltimus žmoniškumui nagrinėja kaip vieną iš tarptautinių nusikaltimų rūšių mažesnės apimties darbuose (straipsniuose, knygų skyriuose ir pan.), tarp jų Benjamin B. Ferencz (buvęs Niurnbergo proceso prokuratūros darbuotojas iš JAV), prof. Roger Clark, Lyal S. Sunga, Virginia Morris, Michael P. Scharf, Manhoush H. Arsanji, Theodor Meron, Farhad Malekian, Leslie Mansfield, Zelim Tskhoverebov, Machteld Boot ir kiti.

Kaip žinome, Lietuvą šie nusikaltimai palietė negailestingai. Dar kryžiuočių ordino vykdytą LDK pasienio gyventojų naikinimo politiką prof. E. Gudavičius vadina „pasienio genocidu“[2], 1795, 1831 ir 1864 m. carinės Rusijos vykdytus sukilimų malšinimus ir gyventojų trėmimus taip pat galima laikyti nusikaltimais žmoniškumui. Tačiau didžiausio masto naikinimai ir represijos Lietuvą užklupo per fašistinę (1941–1944 m.) ir sovietines okupacijas (1940–1941, 1944–1990 m.). Vien per 1941 m. birželio 14–osios didįjį trė-

[1] *Vološanskis V.* Tas žiaurus amžius. Vilnius, 1998, p. 51.
[2] *Gudavičius E.* Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų. – Vilnius, 1999, p. 130.

mimą buvo ištremta daugiau kaip 18 tūkst. žmonių[1]. Hitlerinės Vokietijos okupacijos metais sunaikinta 136,5 tūkst. Lietuvos žydų (apie 85 proc. visų žydų, gyvenusių Lietuvoje)[2]. Per abi sovietines okupacijas Lietuva neteko apie 791,5 tūkst. žmonių, iš jų 21,5 tūkst. žuvo Lietuvoje, išvežta į tremtį ir lagerius ir ten žuvo 275, 697 tūkst.[3]. Vargu ar Lietuvoje yra žmonių, kurių giminės nebūtų nukentėję nuo nusikaltimų žmoniškumui, tad nekeista, kad dėmesio šiems nusikaltimams Lietuvoje nestinga, tačiau jie daugiausiai domina istorikus[4]. Teisinių publikacijų – vos viena kita. Vienas iš pirmųjų genocido nusikaltimo įtraukimo į Lietuvos baudžiamuosius įstatymus poreikį pažymėjo doc. J. Prapiestis dar 1989 m.[5], 1998 m. apie nusikaltimų žmoniškumui tyrimo problemas, tarp jų ir teisines, rašė Lietuvos generalinės prokuratūros Specialiųjų tyrimų skyriaus vyriausiasis prokuroras R. Valentukevičius[6], kiti autoriai nusikaltimus žmoniškumui ir genocidą nagrinėjo su tarptautiniais nusikaltimais ar tarptautine baudžiamąja teise susijusiose publikacijose, knygų dalyse[7]. Nors buvo surengtos tarptautinėse konferencijos[8], kuriose nagrinėti ir nusikaltimai žmoniškumui, pranešimų teisiniais klausimais – vienas kitas. Susidaro įspūdis, kad šių nusikaltimų reglamentavimas yra nuo pat pradžios laikomas „mirusiomis normomis", kurių neteks taikyti, o jeigu teks, – tai tik istorinėse bylose, kurių procesai dažniausiai stringa dėl kaltinamųjų sveikatos. Tokiems samprotavimams nemažą įtaką daro nesėkminga Lietuvos teismų praktika – iš 105 bylų, iškeltų dėl Lietuvos gy-

---

[1] Lietuvos naikinimas ir kova / Sud. I. Ignatavičius. – Vilnius, 1999, p. 42.

[2] Museum of Tolerance ON LINE – Lithuania. <http://motlc.wiesenthal.org/pages/t045/t04564.html>

[3] Lietuvos naikinimas ir kova / Sud. I. Ignatavičius. – Vilnius, 1999, p. 578.

[4] Apie Lietuvos gyventojų naikinimą SSRS okupacijos metais yra nemažai leidinių. Pvz., *Anušauskas A.* Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais. – Vilnius: Mintis, 1996. – 494 p.; Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998) / Sud. I. Ignatavičius. – Vilnius: Vaga, 1999. – 701 p.; Nenugalėtoji Lietuva / Sud. Liekis A. – Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993. – 1996, t. 1–4; itin retas ir įdomus šaltinis: Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai / Red. J. Balčiūnas.– Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942, t. 1–4.

[5] Žr.: *Prapiestis J.* Ar Respublikos baudžiamoji teisė bus tarptautinio lygio? // Socialistinė teisė. Lietuvos TSR teisingumo informacijos biuletenis. Nr. 2. – Vilnius, 1989, p. 4–8.

[6] Žr.: *Valentukevičius R.* Nusikaltimų žmoniškumui tyrimo problemos // LEX. – Vilnius, 1998, nr. 3, p. 41.

[7] Žr.: *Jusys O., Paulauskas R., Švedas G.* Tarptautinis baudžiamasis teismas // Teisės problemos, 1999, nr. 4, p. 71–107; Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 2000. – p. 37–56; *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Eugrimas 1998. – p. 298–308.

[8] 1998 m. lapkričio 5–6 d. Vilniuje Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras surengė tarptautinę konferenciją „Nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų tyrimo problemos", 2000 m. gegužės 11 d. Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Lietuvos istorijos institutas surengė seminarą–diskusiją „Terminija naujausiųjų laikų istorijoje"; 2002 m. balandžio 4–8 d. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komitetas, Tolerancijos centras surengė konferenciją „Atsakomybės politika Lietuvoje. Karo nusikaltimų ir genocido tyrimai bei vertinimai 1992–2002 m.".

ventojų genocido (91 viena byla dėl sovietinio genocido, 14 – dėl Holokausto), teismui atiduota tik 13 bylų, kuriose apkaltintas 21 asmuo. Iki galo užbaigtos tik keturios bylos, tačiau tik vienoje priimtas nuosprendis ir kaltinamieji nuteisti (vadinamoji „Antazavės stribų“ byla). Kazio Gimžausko byloje priimtas sprendimas pripažinti K. Gimžauską kaltu, bet byla nutraukta dėl kaltinamojo nepagydomos ligos, Aleksandro Lileikio byla nutraukta dėl kaltinamojo mirties, o Petro Raslano (žudynių Rainių miškelyje organizatoriaus) byloje, nors ir priimtas nuosprendis pripažinti jį kaltu dėl Lietuvos gyventojų genocido, tačiau teismas įvyko nedalyvaujant kaltinamajam, nes Rusija atsisakė jį perduoti Lietuvai[1]. Lietuvai nesiseka išsireikalauti ir genocidą bei nusikaltimus žmoniškumui vykdžiusių asmenų ekstradicijos iš kitų valstybių (pvz., Nachmano Dušanskio atvejis). Beje, Lietuva iki šiol tik prisijungusi, bet neratifikavusi 1948 m. Jungtinių Tautų konvencijos dėl genocido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį, o jos vertimas pasirodė tik 2002 m.

Mums toks požiūris primena ir tarptautinės bendrijos, kuri labai dažnai lieka abejinga masiniams naikinimams arba apsiriboja tik formaliais protestais, požiūrį. Netgi tokiose kritinėse situacijose kaip Bosnijos ir Hercegovinos konfliktas dažniausiai išryškėja tarptautinės bendrijos bejėgiškumas ir ryžto stoka – galima prisiminti sunkiai suvokiamą ginklų embargą Bosnijos ir Hercegovinos musulmonams bei delsimą panaudoti oro smūgius prieš sunkiąją serbų artileriją Sarajevo apsiausties metu 1992–1994 m.

Anot L. Kuperio, „teisinių įsipareigojimų ir tikrojo elgesio nesutapimas yra liūdnas priminimas, kad žmogaus teisių paktų ratifikavimas, konstitucinės garantijos, inkorporavimas į nacionalinius įstatymus ne ypač svarbus, tikroji problema – jų įgyvendinimas“[2]. Vis dėlto galime guostis, kad šiuo metu pastebima bent tendencija, kad tarptautinė bendrija vis dažniau sugeba įsikišti ir pasiekti rezultatų: veikia tribunolas buvusios Jugoslavijos tarptautiniams nusikaltėliams teisti, veikia Ruandos tribunolas, steigiamas tribunolas Siera Leonėje, 2002 m. liepos 1 d. įsigaliojus Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutui sparčiai vyksta Tarptautinio Baudžiamojo Teismo steigimo procedūra, nors šios naujos institucijos atsiradimas sukėlė rimtų prieštaravimų netgi tarp NATO sąjungininkų[3].

Ryžtingi JAV ir Didžiosios Britanijos veiksmai Kosovo krizės metu, kad ir kaip jie būtų vertinami, kad ir kokių klaidų būtų padaryta, vis dėlto sustabdė dar vienas etnines žudynes ir pagreitino Slobodano Miloševičiaus diktatūrinio režimo žlugimą, o šis diktatorius pateko į teisiamųjų suolą.

---

[1] Duomenys pateikti pagal L. Sabučio pranešimą „Generalinės prokuratūros Specialiųjų tyrimų skyriaus veikla 1992–2002 m., skaitytą 2002 m. balandžio 4–8 d. vykusioje konferencijoje „Atsakomybės politika Lietuvoje. Karo nusikaltimų ir genocido tyrimai bei vertinimai 1992–2002 m.“

[2] *Kuper L.* Genocide and mass killings: illusion and reality // The Right of Life in International Law/ ed. by Ramcharan, Martinus Nijoff Pub., 1985, p. 114.

[3] Galingiausia NATO valstybė – JAV – 2002 m. gegužės 6 d. oficialiai atšaukė Romos statuto pasirašymą ir iki šiol siekia imuniteto savo piliečiams nuo šio teismo jurisdikcijos.

Beje, buvęs Jugoslavijos valstybės vadovas tribunolo posėdžių metu iki šiol atvirai tyčiojasi ir iš tribunolo, ir iš teisėjų, puikiai žinodamas, kad, net ir priėmus griežčiausią nuosprendį, jam gresia tik komfortiškas kalėjimas iki gyvos galvos, o ne baisybės, kurias patyrė jo skatintos nusikalstamos politikos ir sukeltų trijų karų aukos. Kiekvienas, atėjęs į tribunolo rūmus Hagoje arba matęs televizijos ar interneto reportažus, gali įsitikinti, kiek cinizmo ir atviros paniekos būna kaltinamojo klausimuose liudytojams – „etninio valymo“, žudynių ir persekiojimų aukoms. Liūdniausia, kad net ir Vakarų žiniasklaida, nušviesdama šį procesą, kartais atvirai žavisi S. Miloševičiaus talentu supainioti, šaipytis ir įbauginti liudytojus[1].

Buvusio Čilės diktatoriaus generolo Augusto Pinochett'o bylos istorija rodo, jog labai svarbu, kad šie nusikaltimai būtų vienodai persekiojami ir baudžiami visose valstybėse – tada smarkiai sumažėja nusikaltėlio galimybės pabėgti nuo teisingumo.

Pagaliau 2001 m. rugsėjo 11 d. įvykiai iškėlė naujas nusikaltimų žmoniškumui vertinimo problemas – Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komisarė Mary Robinson pareiškė, kad tokio masto teroro aktai taip pat gali būti prilyginami nusikaltimams žmoniškumui[2].

Manytume, kad pateikti istoriniai faktai, skaičiai ir teiginiai rodo viena: nusikaltimai žmoniškumui yra išskirtinis, sukrečiantis fenomenas, atnešęs milžiniškus praradimus žmonijai. Jų pavojingumas nemažėja, jų grėsmė išlieka. Teisės požiūriu jie pažeidžia visas individualias ir kolektyvines žmogaus teises, paniekina civilizacijos puoselėjamas vertybes, tarp jų ir žmogaus gyvybę. Šie nusikaltimai vykdomi pritaikant valstybinius arba kitus gerai organizuotus biurokratinius ir teisinius mechanizmus. Nuo tapimo šių nusikaltimų auka nėra apsaugotas nė vienas asmuo nė vienoje valstybėje. Jau vien tai yra pakankama priežastis, skatinanti jais domėtis ir įrodyti, kaip svarbu, kad žmonės apie juos žinotų, kad jų draudimas ir baudimas būtų universaliai ir unifikuotai įtvirtintas įvairiose teisinėse sistemose. Kaip minėjome, Lietuvos teisininkai mažai yra nagrinėję nusikaltimus žmoniškumui, nors jų problemos ir sudėtingos, ir įdomios, ir svarbios: ir siekiant tinkamai įgyvendinti Lietuvos tarptautinius įsipareigojimus, ir kaip pareiga teisingumui.

Taigi nusikaltimų žmoniškumui tyrimas aktualus mažiausiai trim aspektais: pirma, tai yra vieni iš pačių pavojingiausių nusikaltimų, skaudžiai palietę ir Lietuvą; antra, tik prieš dvylika metų, atkūrus Nepriklausomybę, Lietuva įgavo realią galimybę nubausti jų vykdytojus ir privalo šia galimybe pasinaudoti; trečia, Lietuva prisiėmė tarptautinius įsipareigojimus nusikaltimų

---

[1] *Silverman J.* Analysis: Milosevic shines as lawyer. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/europe/1830203.stm>

[2] Message by Mrs. Mary Robinson, United Nations High Commissioner for Human Rights on the Human rights Day, 10 December, 2001 // <http://www.un.org/av/special/hrday01/hrdayunhcr.htm>

žmoniškumui baudimo srityje, ir tik visuotinis, kiek įmanoma vienodesnis, šių nusikaltimų reglamentavimas gali užtikrinti, kad nusikaltėliams būtų sudėtinga išvengti atsakomybės.

Šio darbo tyrimo objektas – tai nusikaltimai žmoniškumui ir genocido nusikaltimas, kaip viena iš nusikaltimų žmoniškumui rūšių. Tačiau reikia pabrėžti, kad tyrimo objektas nagrinėjamas daugiausia **tarptautinės baudžiamosios teisės aspektu**, t. y. šie fenomenai pirmiausia nagrinėjami kaip fizinių asmenų padaromi nusikaltimai, o ne kaip valstybių vykdomi tarptautinės teisės pažeidimai; į valstybę nusikaltimuose žmoniškumui pirmiausia žiūrima kaip į instituciją, sudariusią galimybę fiziniam asmeniui veikti, o ne į kaip tarptautinės teisinės atsakomybės subjektą. Nusikaltimų žmoniškumui reiškinio kompleksiškumas lemia ir tai, kad šiame darbe apsiribojama **nusikaltimų žmoniškumui ir genocido sąvokų analize**, tik kartais atkreipiant dėmesį į kitas problemas (pvz., atsakomybės ypatumai, bendrininkavimo aspektai), kai to reikia, norint išsamiau atskleisti pačią sąvoką.

Taigi pagrindinis darbo tikslas – pateikti išsamią ir visapusišką nusikaltimų žmoniškumui ir genocido sąvokų analizę tiek tarptautinės, tiek Lietuvos Respublikos teisės požiūriu.

Siekiant nurodyto tikslo, buvo iškelti šie uždaviniai:

1. Išanalizuoti nusikaltimų žmoniškumui ir genocido nusikaltimo elementus bei požymius, remiantis tarptautinės teisės šaltiniais, doktrina, tarptautinių teismų praktika.
2. Išanalizuoti nusikaltimų žmoniškumui ir genocido nusikaltimo reglamentavimą Lietuvos Respublikoje ir atlikti jo lyginamąją analizę, vertinant pagal tarptautinėje teisėje keliamus kriterijus.
3. Parengti pasiūlymus Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjams, kaip turėtų būti tobulinamas nusikaltimų žmoniškumui ir genocido nusikaltimo reglamentavimas Lietuvos Respublikos teisėje.

Pagrindiniais tyrimo šaltiniais pirmiausia buvo tarptautinės teisės aktai: tarptautinės sutartys, reglamentuojančios nusikaltimus žmoniškumui, tarptautinių baudžiamųjų teismų statutai, kiti tarptautinės teisės dokumentai, pavyzdžiui, Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucijos, Saugumo Tarybos sprendimai, Tarptautinės teisės komisijos ataskaitos bei jų oficialūs komentarai. Daug remiamasi Tarptautinio Baudžiamojo Teismo steigimo naujausia parengiamąja medžiaga. Nusikaltimų žmoniškumui traktuotei Lietuvos teisėje atskleisti pirmiausia irgi panaudoti Lietuvos Respublikos teisės aktai: įstatymai, Lietuvos Respublikos Seimo nutarimai. Tiriant nusikaltimų žmoniškumui fenomeną ne mažiau svarbūs ir įvairių teisės mokslininkų, komentuojančių ir interpretuojančių šiuos nusikaltimus ir jų sampratą, darbai. Nemažai remiamasi ir tarptautinių tribunolų praktika, kuri įnešė didelį indėlį į nusikaltimų žmoniškumui sąvokos raidą.

Jau minėta, kad Lietuvos teisininkai teoretikai nusikaltimams žmoniškumui nėra skyrę daug dėmesio, iki šiol nebūta nė vieno didesnio darbo, kuris

tirtų nusikaltimus žmoniškumui ir genocido nusikaltimą kaip teisinį fenomeną, tad šis darbas – pirmasis bandymas įsigilinti į nusikaltimų rūšį, kurią pažinti, be jokios abejonės, yra labai svarbu. Manytina, tai yra ir vienas iš pirmųjų mokslinių darbų, kuriame panaudotos ir apibendrintos nuolatinio Tarptautinio Baudžiamojo Teismo kūrimo proceso (ne tik Romos statuto) paskatintos naujovės nusikaltimų žmoniškumui srityje.

Šiuo metu nusikaltimų žmoniškumui bylas tiria Lietuvos teismai, netrukus turėtų įsigalioti naujasis Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, kuris pirmą kartą Lietuvos baudžiamosios teisės istorijoje reglamentuoja ne tik genocidą, bet ir kitus nusikaltimus žmoniškumui; neužilgo Lietuva turėtų ratifikuoti Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutą, su kuriuo reikės suderinti nacionalinius įstatymus. Nusikaltimų žmoniškumui reglamentavimo, aiškinimo, tyrimo klausimai išlieka aktualūs, taigi darbo praktinė reikšmė akivaizdi. Tikimės, kad šis darbas padės būsimiems įstatymų rengėjams, nusikaltimų žmoniškumui bylų tyrėjams, besidomintiems tarptautine baudžiamąja ir baudžiamąja teise, visapusiškiau pažvelgti į šį fenomeną, ne kartą skaudžiai palietusį Lietuvą.

Nagrinėjant tarptautinius nusikaltimus ne visai įprasta taikyti tradicinę nusikaltimo sudėties schemą: objektas, objektyvieji požymiai, subjektas, subjektyvieji požymiai. Būtų galima teigti, kad tai susiję tik su anglosaksų teisės tradicija, kuri pripažįsta du pagrindinius nusikaltimo elementus *actus reus* (kontinentinės tradicijos požiūriu tai apima objektyviuosius požymius) ir *mens rea* (subjektyviuosius požymius), o darbe daugiausia buvo remtasi anglosaksų teisės tradicijai atstovaujančių mokslininkų darbais. Tačiau įsigilinus išaiškėjo, jog kai kurie bendrieji nusikaltimų žmoniškumui požymiai yra kompleksiški ir apima ne vieną nusikaltimo sudėties elementą, o kelis iš karto (pvz., nusikalstamos politikos elementas apima kai kuriuos subjekto ir daugelį objektyviųjų požymių). Todėl ir buvo pasirinkta nagrinėjimo schema, kurioje, kur įmanoma, stengtasi laikytis įprastinės nusikaltimo sudėties struktūros. Tačiau, jeigu nagrinėjamas klausimas buvo ypač sudėtingas, buvo nagrinėjami ir aspektai, priklausantys kito nusikaltimo sudėties elemento požymiams (pvz., kompleksiškai nagrinėtas nusikalstamos politikos elementas: aptarti bruožai, priklausantys ir objektyviesiems požymiams, ir subjekto ypatybės – būtent subjekto ryšys su valstybe ar valstybei artimo tipo organizacija).

Prieš pradėdami nagrinėti konkrečias problemas, norėtume skaitytojui dar kartą priminti – šie nusikaltimai nusinešė milijonus gyvybių, nesėkmingai susiklosčius aplinkybėmis – kiekvienas gali tapti jų auka. To labai svarbu neužmiršti net ir gilinantis į mokslines ir teorines problemas.

⌗ ⌗ ⌗

„NUSIKALTIMAI ŽMONIŠKUMUI“ AR „NUSIKALTIMAI ŽMONIJAI“: LIETUVIŠKOS TERMINOLOGIJOS PROBLEMA

Lietuviškoje literatūroje apibūdinti tam pačiam nusikaltimui labai dažnai vartojami terminai „nusikaltimai žmonijai“ ir „nusikaltimai žmoniškumui“. Be abejonės, abu termino variantai į lietuvių kalbą yra atėję iš anglų kalbos, tačiau, kaip ir buvo ankstesniais laikais, šie terminai atėjo per rusų kalbą, o šaltiniuose šia kalba taip pat pastebima panaši tendencija: vartoti tai vieną, tai kitą terminą. J. Prapiesčio nuomone, abu pavadinimai gali būti vertinami kaip sinonimai, tačiau, jo manymu, pirmenybę reikėtų teikti sąvokai „nusikaltimai žmonijai“, nes toks nusikaltimų apibūdinimas tiksliausiai išreiškia minimų nusikaltimų esmę ir pobūdį, be to, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte bei Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statute pirmenybė suteikta šiai sąvokai[1].

Vis dėlto norėtume kiek plačiau panagrinėti šiuos du terminus, jų atitikmenis kitose kalbose, vartojimą tarptautinės teisės šaltiniuose ir atlikę tokią nedidelę analizę nuspręsti, kuris terminas mums atrodo priimtinesnis ir kodėl.

Pirmiausia norėtume pradėti nuo angliškųjų terminų ir aptarti jų vartojimo kontekstą tarptautiniuose dokumentuose. Anglų kalba ši nusikaltimų kategorija nuo pat Niurnbergo tribunolo laikų vadinama „*crimes against humanity*“. Šis terminas parinktas pagal analogiją termino „*crimes against the laws of humanity*“ (liet. nusikaltimai žmoniškumo (arba žmonijos) įstatymams), suformuluoto 1915 m. gegužės 18 d. Antantės šalių deklaracijoje, pasmerkusioje Turkiją už armėnų genocidą Pirmojo pasaulinio karo metais, bet nebuvo oficialiai pavartotas (žr. 1 skyrių). Svarbiausias žodis, kurį mums reikia išsiaiškinti, – „*humanity*“. Anglų–lietuvių kalbų žodynas pateikia šias žodžio „*humanity*“ reikšmes: 1) žmonija, 2) žmogaus prigimtis, 3) humaniškumas, žmoniškumas[2]. Taigi „*crimes against humanity*“ galima versti arba „nusikaltimai žmonijai“, arba „nusikaltimai žmogaus prigimčiai“, arba „nusikaltimai žmoniškumui ar humaniškumui“. Tačiau reikia nepamiršti, kad anglų kalboje yra ir žodis „*mankind*“, kuris taip pat verčiamas kaip „žmonija“. Tarptautiniuose dokumentuose kartu, bet skirtingomis reikšmėmis vartojamas tiek vienas, tiek kitas žodis. Pavyzdžiui, Niurnbergo, Jugoslavijos, Ruandos tribunolų įstatuose (statutuose), Romos statute terminu „crimes against *humanity*“ vadinama nusikaltimų rūšis. Bet taip pat yra ir Jungtinių Tautų nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projektas – „*Draft Code of Crimes Against Peace and Security of Mankind*“. Taigi žmonija jo pavadinime vadinama žodžiu „*mankind*“*,* kuris turi tik vieną mus dominančią reikšmę –

[1] Žr.: Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. – Vilnius, 2000, t. 1, p. 37.
[2] Anglų–lietuvių kalbų žodynas. – Vilnius, 1992, p. 391.

žmonija. Bet šiame kodekse reglamentuojamas nusikaltimas vadinasi „crimes against *humanity*“, tad išeitų, kad viename dokumente vartojami du skirtingi anglų kalbos žodžiai, bet mes verčiame į lietuvių kalbą juos tuo pačiu žodžiu? Beje, literatūroje rusų kalba kartais net vartojami abu žodžiai kartu: „prestuplenije protiv *čelovečestva* i *čelovečnosti*“. Rusiškoje literatūroje taip pat išsakoma nuomonė, jog tarptautinio nusikaltimo atveju nusikaltimas yra vadinamas nusikaltimu *žmonijai* (*čelovečestvo*) pirmiausia kaip valstybės aktas (t. y. tarptautinis nusikaltimas tarptautinės viešosios teisės prasme), gi konkretus individo nusikaltimas yra nusikaltimas žmoniškumui (*čelovečnosti*)[1]. Tai, be abejo, tik viena iš galimų interpretacijų, kurios teisingumo patvirtinimo ar paneigimo neteko aptikti. Vis dėlto manytume, kad sinonimiškas sąvokų „nusikaltimai žmonijai“ ir „nusikaltimai žmoniškumui“ vartojimas yra netikslus. Mėgintume jį patikslinti taip. Atsižvelgiant į JT Kodekso projektą (1996 m. redakcija), „nusikaltimai taikai ir žmonijos (*mankind)* saugumui“ yra bendra rūšinė kategorija, kuriai priklauso šie nusikaltimai: agresija, karo nusikaltimai, genocidas, nusikaltimai žmoniškumui *(humanity)*, nusikaltimai Jungtinėms Tautoms ir pagalbiniam personalui. Tad norime pabrėžti, kad sąvoka „nusikaltimai taikai ir žmonijos saugumui“ turi būti vartojama kaip vientisas darinys, sutrumpintai jį galėtume vadinti „nusikaltimais žmonijai“, nes dėl žodžio „*mankind*“ vertimo jokių abejonių nekyla. „Crimes against *humanity*“ vis dėlto siūlytume versti „nusikaltimai žmoniškumui”, kad konkretaus nusikaltimo nepainiotume su rūšine kategorija, t. y. „nusikaltimais taikai ir žmonijos saugumui“. Tokiu atveju, pavyzdžiui, agresija galėtų būti laikoma nusikaltimu žmonijai, kaip gresianti jos saugumui, bet ne nusikaltimu žmoniškumui, kurio baudimas įtrauktas į tarptautinę baudžiamąją teisę siekiant apsaugoti konkrečiai civilius asmenis nuo savo valdžios neteisėtų veiksmų.

Be to, rusų kalboje irgi pastebima tendencija „crimes against *humanity*“ oficialiuose dokumentuose versti kaip „prestuplenija protiv *čelovečnosti*“ (pvz., Romos statuto oficialusis rusiškas tekstas[2]), ne *čelovečestva*. „*Čelovečnost*“ į lietuvių kalbą vienareikšmiai verčiama kaip „žmoniškumas, humaniškumas”[3]. Atsižvelgiant į tai, jog rusų kalba yra viena iš oficialių JT kalbų, galima teigti, kad terminas „*crimes of humanity*“ vis dėlto ir į lietuvių kalbą verstinas kaip „nusikaltimai žmoniškumui“. Terminas „nusikaltimai žmonijai” galėtų būti vartojamas ne kaip sinonimas nusikaltimams žmoniškumui, o kaip rūšinis terminas, apimantis sunkiausius tarptautinius nusikaltimus tarptautinės baudžiamosios teisės prasme, numatytus Romos statute, Jungtinių Tautų kodekso projekte.

---

[1] *Rešetov J. A.* Borba s meždunarodnimi prestuplenijami protiv mira i bezopasnosti. – Moskva, 1983, p. 54.

[2] Rimskij Statut Meždunarodnogo Ugolovnogo Suda <http://www.iccnow.org/html/icc19990712russian.html>

[3] Rusų–lietuvių kalbų žodynas. – Vilnius: Mokslas, 1985, t. IV, p. 572.

1. NUSIKALTIMŲ ŽMONIŠKUMUI IR GENOCIDO NUSIKALTIMO ATSIRADIMAS IR RAIDA

Šiame skyriuje apžvelgsime, kokie šaltiniai ir kaip formavo nusikaltimų žmoniškumui ir genocido, kuris, kaip pamatysime, yra nusikaltimų žmoniškumui rūšis, iš esmės besiskiriąs tik keliais požymiais, tačiau dėl ypatingos reikšmės turintis atskirą šaltinių grupę, raidą ir sampratą. Apžvalgą atliksime chronologiškai, supažindindami su šaltiniais, reglamentuojančiais šių nusikaltimų sampratą, trumpai apibūdindami pokyčius, kuriuos lėmė vieno ar kito šaltinio pasirodymas.

Visų nusikaltimų žmoniškumui raidos aspektų šiame skyriuje apžvelgti nemėginome ir net nekėlėme sau tokios užduoties. Kadangi viso darbo tikslas yra detaliai išanalizuoti nusikaltimų žmoniškumui ir genocido nusikaltimo sąvoką, raidos apžvalga taip pat buvo sutelkta į šiuos klausimus.

1.1. Nusikaltimų žmoniškumui ir genocido terminų kilmė

Kiekvieno reiškinio, dalyko ar objekto pavadinimas dažnai yra svarbus tuo, kad koncentruotai atskleidžia jo esmę. Todėl ir nusikaltimų žmoniškumui bei genocido nusikaltimo nagrinėjimą norėtume pradėti nuo terminų genezės. Pirmiausia apžvelgsime termino „nusikaltimai žmoniškumui“ kaip bendrosios teisinės kategorijos kilmę, o vėliau aptarsime kada ir kaip atsirado „genocido“ terminas.

Humanizmo – požiūrio, jog žmogus yra didžiausioji vertybė – kaip visuotinai priimtinos nuostatos sąvoka modernioje Vakarų civilizacijoje atsirado kartu su Renesanso epocha, antropocentrinės filosofijos sugrįžimu ir jos įsitvirtinimu vėlesniais amžiais. „Žmoniškas elgesys“, „žmoniškumo įstatymai“ ir panašios sąvokos labai paplito, stengiantis rasti atsvarą buvusiam žmogaus niekinimui – netgi kriterijai, pagal kuriuos buvo nustatomos aukščiausios, visuomenės visuotinai pripažintos, vertybės, imami kildinti ne iš transcendentinės Dievybės, o iš žmogaus prigimtinio, racionalaus ir teisingo proto arba peržiūrint kreacionistinę pasaulėžiūrą tuo aspektu, jog Dievas, žmogų kurdamas pagal savo pavyzdį, negalėjo jo sukurti blogo (žmoniškumui kaip etinės sąvokos analizei paskirtas vienas iš darbo poskyrių). Terminas „nusikaltimai žmoniškumui“ buvo sugalvotas kaip apibūdinantis pasikėsinimą į vertybių, kurios užtikrina žmogaus gerbimą, sistemą.

Pozityviojoje tarptautinėje baudžiamojoje teisėje pirmą kartą šis terminas tiksliai apibrėžiamas Niurnbergo karo tribunolo didiesiems karo nusikaltėliams teisti įstatuose, pridėtuose prie 1945 m. birželio 8 d. Londone sudaryto „Susitarimo tarp Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos, Jungtinių Amerikos Valstijų, Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės vyriausybių ir Laikinosios Prancūzijos vyriausybės dėl Europos ašies šalių pagrindinių karo nusikaltėlių teismo, persekiojimo ir nubaudimo". Tačiau ir iki šio dokumento būta nemažai bandymų ir teisės aktų, kurie vienokia ar kitokia forma padėjo pagrindus Niurnbergo tribunolo įstatuose pateiktam terminui atsirasti.

XIX a. pabaigoje pradėta sparčiai kodifikuoti paprotinę karo teisę. Dvi didžiulės 1899–1907 m. tarptautinės Hagos taikos konferencijos, šauktos nusiginklavimo tikslais, faktiškai atliko ne mažiau reikšmingą darbą – sudarė pamatines sutartis, reglamentuojančias karo aukų apsaugą, sužeistųjų, belaisvių statusą, civilių apsaugą. Vėliau šios sutartys tapo pagrindiniais tarptautinės humanitarinės teisės (taip prof. Jean Pictet pavadino karo aukų apsaugos teisę) pažodžiui išvertus – „žmoniškumo teise". Tad nusikaltimų žmoniškumui pirmtakų, užuominų ir turiniu bei forma panašių terminų reiktų ieškoti būtent tarptautinės humanitarinės teisės šaltiniuose.

1899 m. Pirmosios Hagos konvencijos dėl karo įstatymų ir papročių bei 1907 m. Ketvirtosios Hagos konvencijos preambulėje vartojama „žmoniškumo įstatymų" sąvoka. Puikiai suprasdami, kad kodifikuotame teisės akte neįmanoma reglamentuoti visų galimų atvejų, konvencijos autoriai daro itin svarbią išlygą, nurodančią, kad, net kodifikavus tam tikras normas, paprotinė teisė nenustoja galios. Ši formuluotė visuotinai žinoma kaip *Martenso* išlyga, nes ją pasiūlė rusų teisininkas Fiodoras Martensas:

„Kol nebus sukurtas išsamesnis karo įstatymų rinkinys (kodeksas), Aukštosios Susitariančios Šalys laiko tikslinga pareikšti, kad atvejais, kurių nenumato jų priimtos taisyklės, gyventojai ir kovojantys asmenys lieka saugomi ir valdomi tautų teisės principų, kurie kyla iš papročių, esančių tarp civilizuotų žmonių, **žmoniškumo įstatymų** *(pajuodinta aut.)* ir visuomenės sąžinės paliepimų"[1].

Tiesa, kas konkrečiai turima omenyje vartojant terminą „žmoniškumo įstatymai", taip ir lieka neaišku. Tačiau, jeigu „žmoniškumo įstatymai" egzistuoja, vadinasi, gali būti ir jų pažeidimas. 1915 m. gegužės 28 d. Prancūzija, Didžioji Britanija ir Rusija paskelbė jungtinę deklaraciją, kaltindami Otomanų Vyriausybę armėnų gyventojų iššudymu Turkijoje kaip „nusikaltimo prieš civilizaciją ir žmoniškumą" padarymą, už kurį Turkų vyriausybė ir jos agentai (atstovai), vykdę žudynes, turės atsakyti. 1919 m. Komisijos dėl

[1] Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulation concerning the Laws and Customs of War on Land (18 October 1907) / Diana Index of Humanitarian Law <http://diana.law.yale.edu/diana/db/4198–21.html>

karo sukėlėjų atsakomybės ir bausmių paskyrimo už karo įstatymų ir papročių pažeidimus ataskaitoje šie veiksmai taip pat buvo pavadinti „nusikaltimais civilizacijai ir žmoniškumui", pabrėžta, kad „visi asmenys, priklausantys priešo šalims <…>, kurie kalti dėl karo įstatymų ir papročių pažeidimo arba žmoniškumo įstatymų pažeidimo, yra trauktini baudžiamojon atsakomybėn". Deja, ši sąvoka nepateko į 1919 m. Versalio sutartį daugiausia dėl vienos iš komisijos narės – JAV prieštaravimo. JAV atstovų nuomone, ataskaitoje vartojamas terminas „žmoniškumo įstatymai" yra per daug miglotas dėl žmoniškumo standartų nustatymo, kad būtų galima juo remiantis palaikyti kaltinimą. JAV atstovai teigė, jog karo įstatymų ir papročių standartai yra aiškūs, vartojami statutuose bei tautų praktikoje. Žmoniškumo įstatymai ir principai kinta kartu su individu"[1].

1920 m. rugpjūčio 10 d. pasirašytoje Sevro (*Sèvres*) taikos su Turkija sutartyje būta keleto nuostatų, kurios nurodė teisti ir bausti asmenis, atsakingus už armėnų genocidą, nors sutartyje ir nebuvo vartojamos „nusikaltimų žmoniškumui" nei „genocido" sąvokos[2], bet iš joje vardijamų veikų, už kurias baudžiama, sąvokų galima suprasti, kad kalbama apie tokias veikas, kurias Niurnbergo tribunolo įstatai vėliau pavadins „nusikaltimais žmoniškumui". Deja, Sevro sutartis nebuvo ratifikuota, o ją pakeitusioje 1923 m. Lozanos sutartyje šie nusikaltimai jau neminimi.

Taigi iki pat 1945 m. nebuvo tikslaus teisinio termino „nusikaltimai žmoniškumui", tačiau esamos užuominos ir panašumai leido kalbant apie Niurnbergo tribunolo įstatymus manyti, jog dokumento teisėtumas remiasi ankstesniais precedentais.

Nėra iki galo žinoma, kaip šiai nusikalstamų veikų grupei buvo parinktas „nusikaltimų žmoniškumui" terminas, bet, atrodo, kad jį parinko vienas iš Niurnbergo tribunolo įstatų rengėjų, JAV atstovas Justice'as Jacksonas po diskusijų su prof. H. Lauterpachtu. Termino pasirinkimas geriausiai atspindėjo tęstinumą palyginti su 1907 m. Hagos konvencijos preambulėje pavartotu „žmoniškumo įstatymų" terminu[3].

Genocido termino autorystė priklauso teisės mokslininkui ir visuomenės veikėjui lenkų kilmės amerikiečiui Raphaelui Lemkinui.

1933 m., dar tada, kai Trečiojo Reicho žiaurumai buvo tik numanomi, nors iš Vokietijos jau plūdo žydų pabėgėliai, o pasaulis dar nebuvo užmiršęs šiurpaus armėnų genocido, R. Lemkinas pranešime, pasakytame 5–ojoje Tarptautinės baudžiamosios teisės unifikavimo konferencijoje Madride, teigė: „yra nusikaltimų, kurie sujungia <…> du elementus. Konkrečiai tai būtų pasikėsinimai į individus kaip grupės narius. Nusikaltimo autoriaus tikslas ne

[1] *Bassiouni M. C.* Crimes against humanity and international criminal law. – Dordrecht, 1992, p. 172.

[2] Plačiau žr.: The Peace Treaty of Sevres // <http://www.hri.org/docs/sevres/>

[3] *Bassiouni*, 1992, p. 17.

tik padaryti žalos individui, bet ir žalos grupei, kuriai individas priklauso. Šios rūšies nusikaltimai ne tik pažeidžia žmogaus teises, bet taip pat ir ypač griauna fundamentalius visuomeninės tvarkos pagrindus“[1]. Pranešime R. Lemkinas tokius nusikaltimus pavadino „barbariškumo aktais“, taip pat pirmą kartą pasiūlė sukurti daugiašalę konvenciją, kuri žmonių grupių naikinimą padarytų tarptautiniu nusikaltimu, analogišku vergijai, piratavimui.

Jau baigiantis Antrajam pasauliniam karui, 1944 m., apibendrinęs daugybę medžiagos, atspindinčios oficialią Trečiojo Reicho politiką (skirtingai nuo Sovietų Sąjungos ir kitų komunistinių režimų, hitlerinė Vokietija nusikalstamos politikos net nesistengė slėpti ar kruopščiau maskuoti), R. Lemkinas išleido monografiją „Ašies valdymas okupuotoje Europoje“, kurioje detalizavo naikinimą ir kitokią praktiką bei politiką, vykdytą Trečiojo Reicho ir jo sąjungininkų. Jis tęsė skatinimą pripažinti tautų ir etninių grupių naikinimo praktiką, vartodamas dar 1943 m. savo sukurtą specialų terminą „genocidas“ (gr. *genos* – giminė, lot. *caedere* – žudyti). Šis terminas buvo padarytas pagal angliško termino *homicide,* reiškiančio žmogžudystę (lot. *homo* – žmogus, lot. *caedere* – žudyti) analogiją. Genocido terminą R. Lemkinas aiškino taip: „reiškia koordinuotą skirtingų veiksmų planą, turint tikslą sunaikinti pagrindinius nacionalinių grupių egzistavimo pagrindus… Tokio plano tikslais turėtų būti nacionalinių grupių politinių ir socialinių kultūros, kalbos, nacionalinių jausmų, religijos, ekonominio egzistavimo institucijų suardymas ir asmeninio saugumo, laisvės, sveikatos, orumo ir net individų, priklausančių toms grupėms, gyvybės sunaikinimas“[2]. Taigi nusikaltimas, kurį Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas Winstonas Churchillis garsiajame 1941 m. rugpjūčio 24 d. kreipimesi pavadino „nusikaltimu be vardo“[3], nuo šiol turėjo pavadinimą, koncentruotai atskleidžiantį jo šiurpią esmę.

R. Lemkinas dalyvavo ir rengiant Niurnbergo proceso dokumentus, tad neatsitiktinai pirmą kartą oficialiai terminas „genocidas“ pavartojamas Niurnbergo tribunolo kaltinamajame akte, tiesa, ne kaip nusikaltimų rūšis, o kaip nacių vykdytos politikos apibūdinimas[4]. R. Lemkinas daug nuveikė, kad būtų užtikrintas Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1946 m. lapkričio 6 d. rezoliucijos Nr. 96(I), apibrėžiančios genocidą, priėmimas (beje, ji buvo priimta tą pačią dieną, kai JT GA patvirtino Niurnbergo principus). Ji skelbė, jog genocidas yra nusikaltimas tarptautinei teisei, kurį civilizuotas pasaulis

---

[1] *Lemkin R.* Acts Constituting a General (Transnational) Danger Considered as Offences Against the Law of Nations // <http://www.preventgenocide.org/lemkin/madrid1933–english.htm>

[2] *Lemkin R.* Axis Rule in Occupied Europe. – Washington DC, 1944, p. 79.

[3] *Fussel J. T.* A crime without a name: Winston Churchill, Raphael Lemkin and the World War II origins of the word „genocide“ // < http://www.preventgenocide.org/genocide/crimewithoutaname.htm>

[4] *Tskhovrebov Z.* An Unfolding Case of a Genocide: Chechnya, World Order and the „Right to Be Left Alone” // Nordic Journal of International Law, 1995, vol. 64, p. 522.

smerkia ir už kurio padarymą vykdytojai bei jų padėjėjai yra baudžiami. R. Lemkinas taip pat aktyviai dalyvavo rengiant 1948 m. JT konvenciją dėl genocido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį (toliau – Genocido konvencija), kartu su žymiais tų laikų tarptautinės teisės specialistais D. de Vabres ir V. Pella[1].

1.2. Nusikaltimų žmoniškumui sąvokos raida tarptautinėje teisėje

1.2.1. Nusikaltimai žmoniškumui Niurnbergo tribunolo įstatuose

Kaip jau minėjome, nusikaltimai žmoniškumui pirmą kartą buvo apibrėžti Niurnbergo karo tribunolo įstatuose, 6 straipsnio punkte (c):

Nusikaltimai žmoniškumui: civilių gyventojų žudymas, naikinimas, pavergimas, trėmimas ir kiti nežmoniški veiksmai, įvykdyti iki karo ar karo metu, ar jų persekiojimas politiniais, rasiniais ar religiniais motyvais, vykdant ar siekiant įvykdyti bet kurį nusikaltimą, tenkantį tribunolo jurisdikcijai[*], nepriklausomai nuo to, ar tie veiksmai buvo laikomi tos šalies, kurioje jie buvo įvykdyti, vidaus teisės pažeidimais ar ne[2].

Tačiau tai dar nebuvo savarankiškas nusikaltimas, nes pats tribunolas savo sprendimuose nurodė, kad „nusikaltimai žmoniškumui“ yra išplėstiniai karo nusikaltimai, nes saugomų asmenų kategorija yra ta pati abiejuose nusikaltimuose, skirtumas tik tas, kad pažeidėjai buvo tos pačios ar kitos tautybės[3]. Ši formuluotė aiškiai rodė, kad nusikaltimai žmoniškumui pirmiausia iškilo kaip karo nusikaltimų atšaka.

Toks sprendimas buvo pasirinktas siekiant kuo mažiau pažeisti principą *nullum crimen sine lege*, antihitlerinės koalicijos sąjungininkai nenorėjo būti apkaltinti „nugalėtojų teismu“, tai turėjo būti teisingumo teismas, vadinasi, formuluotės pagrindas privalėjo būti jau iki tol kokia nors draudžiama veika. 6(c) straipsnio formuluotė buvo paremta faktiniais duomenimis (Niurnberge juk sąvokos buvo pasirinktos buvusioms veikoms įvardyti), be to, ši sąvoka buvo beveik analogiška karo nusikaltimams, tik išplėsta iki darymo tokių veikų savos valstybės civilių atžvilgiu – štai kodėl įstatuose buvo pabrėžta „vykdant ar siekiant įvykdyti bet kurį nusikaltimą, tenkantį tribunolo jurisdik-

---

[1] *Stein S. D.* Genocide: Definition and Controversies <http://www.ess.uwe.ac.uk/genocide/gendef.htm>

[*] T. y. nusikaltimą taikai, karinį nusikaltimą ar nusikaltimą žmoniškumui (aut. past.).

[2] Cituojama pagal *Kūris P.* Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1970, p. 56.

[3] Judgment of the International Military Tribunal for the Trial of German Major War Criminals, <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/judcont.htm>

cijai“. Ši apribojanti sąlyga buvo taikytina visam straipsniui[1]. Viena vertus, tai buvo teigiamas dalykas – Niurnbergo tribunolo įstatų teisinis pagrįstumas tapo įtikinamesnis, kita vertus, tai lėmė, kad Niurnbergo tribunolas nesiėmė nagrinėti didžiųjų karo nusikaltėlių veiksmų, padarytų iki 1939 m. (t. y. iki Antrojo pasaulinio karo pradžios), nuosprendyje nurodydamas, jog „Todėl tribunolas negali apibendrintai teigti, jog aktai, atlikti iki 1939 m., buvo nusikaltimai žmoniškumui įstatų prasme“[2].

Tai tik patvirtina išvadą, jog Niurnbergo tribunolo įstatuose „nusikaltimai žmoniškumui“ dar nebuvo visiškai savarankiška nusikaltimų rūšis dėl būtinos kvalifikacinės sąsajos su nusikaltimais taikai ar karo nusikaltimais.

1.2.2. Nusikaltimai žmoniškumui Tokijo karo tribunolo įstatuose

Tuo pat metu beveik tapati nusikaltimų sąvoka atsirado Tokijo tribunolo Tolimųjų Rytų karo nusikaltėliams teisti įstatuose. Šiek tiek kitoks Tokijo tribunolo įstatų pobūdis lėmė ir truputį kitokį nusikaltimų žmoniškumui traktavimą. Tokijo tribunolo įstatus paskelbė generolas Douglas McArcturas, vyriausiasis Ramiojo vandenyno karo veiksmų teatro vadas, okupacinės JAV valdžios atstovas. Tai nebuvo tarptautinė sutartis, kaip kad Niurnbergo tribunolo įstatai. Nedideli nusikaltimų žmoniškumui formuluotės skirtumai buvo šie: neliko persekiojimo religiniu pagrindu (nes Japonijoje tokių atvejų nebuvo); tame pačiame punkte, šalia nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimo, nurodyti asmenys, kuriems kyla atsakomybė: vadovai, organizatoriai, kurstytojai ir t. t. Tokijo tribunolo statute nusikaltimai žmoniškumui buvo aiški karo nusikaltimų atšaka, nes sąsaja su kitais tribunolo jurisdikcijoje esančiais nusikaltimais išliko[3].

1.2.3. Nusikaltimai žmoniškumui Kontrolinės tarybos įstatyme Nr. 10

Kontrolinė taryba buvo sąjungininkų Vokietijos okupantų sukurta valdymo institucija, kurios įstatymų leidimo teisė buvo kilusi iš besąlyginio Vokietijos kapituliavimo akto. Ši taryba okupaciniu laikotarpiu atliko įstatymų leidybos institucijos funkciją. Kontrolinės tarybos įstatymas Nr. 10 buvo skirtas būtent karo nusikaltėliams nubausti. Pagal jį, sąjungininkai savo okupacinėje zonoje turėjo teisinį pagrindą bausti pagautus karo nusikaltėlius. Iš esmės tai buvo šiek tiek performuluoti Niurnbergo tribunolo įstatai,

---

[1] *Bassiouni*, 1992, p. 24–26.

[2] Judgment of the International Military Tribunal for the Trial of German Major War Criminals, <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/judlawre.htm>

[3] Charter of the International Military Tribunal for the Far East, <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imtfech.htm>

tačiau šis teisės aktas, skirtingai nei Tribunolo įstatai, jau buvo vidaus, o ne tarptautinės teisės šaltinis[1], nors paveiktas ir susijęs su tarptautine teise. Todėl jis ir buvo suformuluotas pagal anksčiau veikusį Vokietijos baudžiamąjį kodeksą. Apibrėžimas, skirtingai nei Tribunolų įstatai, buvo platesnis ir neišsamus: „žiaurumai (*atrocities*) ir pažeidimai, apimantys, bet neapsiribojantys žudymu, naikinimu <…>. Taip pat papildytas ir nežmoniškų veikų sąrašas: įtraukti „įkalinimai“ ir „iššaginimai“. Tačiau čia jau nėra nuorodų į kitas dvi nusikaltimų rūšis – nusikaltimus taikai ir karo nusikaltimus[2].

Ch. Bassiouni nuomone, tai gerokai plečia nusikaltimų žmoniškumui sąvoką, bet kartu pakerta teisėtumo principus[3] (numatoma atsakomybė už veikas, kurios jų darymo momentu nebuvo uždraustos nacionalinėje teisėje). Tačiau dabar galime teigti, jog pirmą kartą būtent Kontrolinės tarybos įstatyme Nr. 10 nusikaltimai žmoniškumui atsiranda kaip **savarankiška** kriminalinė kategorija, o ne karo nusikaltimų porūšis. Ateityje tokia formuluotė įsitvirtins.

1.2.4. Nusikaltimai žmoniškumui ir 1950 m. Tarptautinės teisės komisijos Niurnbergo principų komentaras

1946 m. gruodžio 11 d. rezoliucijoje Nr. 95 (I) JT GA patvirtino Niurnbergo tribunolo įstatų ir nuosprendžio principus, bandydama suteikti jiems tarptautinės teisės principų galią. Rezoliucija vadinosi „Dėl tarptautinės teisės principų, pripažintų Niurnbergo tribunolo įstatais ir nuosprendžiu“. 1950 m. JT Tarptautinės teisės komisijai (TTK) buvo nurodyta parengti šių principų komentarą ir suformuluoti juos kaip bendruosius tarptautinės teisės principus.

Nors ir pabrėžusi, kad ne Tarptautinės teisės komisijos reikalas nustatinėti, ar tai yra tarptautinės teisės principai, ar ne, kadangi tai jau patvirtino JT GA, TTK parengė bendrąsias formuluotes, kurios būtų panašiausios į principus.

Mus dominančioje nusikaltimų žmoniškumui sąvokoje Komisija padarė nedidelių pakeitimų ir pateikė keletą svarbių komentarų, į kuriuos norėtume atkreipti dėmesį: sąvokoje neliko žodžių „iki karo ar karo metu”, tačiau sąsaja su karo nusikaltimais ir nusikaltimais taikai liko. Pati komisija savo sprendimą aiškino taip: „<…> Tribunolas tačiau neatmetė galimybės, kad nusikaltimai žmoniškumui gali būti padaryti taip pat ir prieš karą. <…> Ir savo apibrėžime Komisija neįtraukė frazės „iki karo ar karo metu“, kuri buvo Niurnbergo tribunolo įstatų 6(c) straipsnyje, dėl to, kad ši frazė buvo nuo-

[1] *Bassiouni*, 1992, p. 35.
[2] Žr.: Control Council Law No. 10, Punishment of Persons Guilty of War Crimes, Crimes Against Peace and Against Humanity, <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/ccno10.htm>
[3] *Bassiouni*, 1992, p. 35.

roda į konkretų – 1939 m. – karą. Šios frazės pašalinimas nereiškia, kad Komisija mano, jog nusikaltimai žmoniškumui gali būti įvykdyti tik karo metu. Priešingai, Komisijos nuomone, tokie nusikaltimai gali būti vykdomi prieš karą, susiję su nusikaltimais taikai. <…> Pagal Įstatų 6(c) straipsnį, anksčiau pateikta formuluotė apibūdina nusikaltimus žmoniškumui kaip <…> įvykdytus „bet kokių" civilių gyventojų atžvilgiu. Tai reiškia, kad šie veiksmai bus nusikaltimais žmoniškumui, net jeigu jie bus padaryti vykdytojų prieš savus gyventojus"[1].

Tačiau prof. J. Jescheckas, išreikšdamas ir TTK nuomonę, pabrėžė, jog „<…> Jungtinių Tautų pastangos inkorporuoti *en bloc* Niurnbergo įstatų ir nuosprendžio normas kaip dalį visuotinai pripažįstamos tarptautinės teisės buvo nesėkmingos. <…> Ši rezoliucija (1946 m. Nr. 95(I)) tik pripažino veiksmus, kurių ėmėsi keturios sąjungininkės <…> kaip atitinkančius baudžiamąją teisę ir kurių taikymas buvo tinkamas šiomis aplinkybėmis. <…> Nepaisant to, Niurnbergo įstatų baudžiamoji teisė netapo visuotinai privaloma, remiantis rezoliucijos galia; pagal Jungtinių Tautų įstatus, Generalinė Asamblėja nebuvo teisiškai kompetentinga institucija kurti naują tarptautinę teisę, net jei ir to norėtųsi"[2]. Tačiau Bassiouni atkreipia dėmesį, kad nors TTK suformuluoti principai nėra privalomi, tačiau jie yra faktiškai tapę tarptautinės baudžiamosios teisės paprotinėmis normomis[3].

Nors iki pat 1993 m. naujų tarptautinės teisės aktų, pateikiančių nusikaltimų žmoniškumui sąvoką, nebepasirodė, tačiau darbas prie šios teisinės kategorijos vyko ir toliau. Didelį vaidmenį čia suvaidino TTK rengiamas Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projektas, ir nors tai tik rekomendacinio pobūdžio dokumentas, jo įtaka, kaip pamatysime, buvo labai didelė.

1.2.5. Nusikaltimai žmoniškumui Jungtinių Tautų nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekte (1954 ir 1991 m. redakcijose)

Šis dokumentas buvo pradėtas rengti turint tikslą kodifikuoti tarptautinius nusikaltimus, kai JT GA 1946 m. rezoliucija Nr. 94(I) įpareigojo Tarptautinės teisės kodifikavimo komitetą (vėliau tapusiu Tarptautinės teisės komisija) pradėti bendrą taikos ir žmonijos saugumo pažeidimų kodifikaciją, t. y. rengti tarptautinį kodeksą. Pirmąją šio dokumento redakciją Tarptautinės teisės komisija parengė 1951 m., o jos pataisytą versiją – 1954 m. Vėliau darbas prie šio dokumento buvo ilgam sustojęs dėl įvairių aplinkybių (viena

[1] *Bassiouni*, 1992, p. 41.
[2] *Jeschek H. H.* Development and Future Prospects // International Criminal Law. – New York, 1986, p. 84.
[3] *Bassiouni*, 1992, p. 44.

iš jų – neaiškumai apibrėžiant agresiją). 1981 m. gruodžio 10 d. rezoliucija Nr. 36/106 GA paprašė TTK tęsti darbą. Naujas dokumento variantas pasirodė tik 1991 m., o 1996 m. TTK parengė galutinį teksto variantą, kol kas paskutinį, nes vėliau Komisija susitelkė prie Tarptautinio Baudžiamojo Teismo statuto rengimo[1].

Šis šaltinis dar labai vertingas keliais aspektais: pirma, kartu su pagrindiniu tekstu pateikiamas ir labai detalus komentaras, rengtas pačių dokumento rengėjų, antra, pateiktos formuluotės beveik visą laiką buvo ankstesnės nei konkretūs tarptautinės teisės aktai, nors galutinės redakcijos būdavo patvirtinamos vėliau.

Nusikaltimų žmoniškumui sąvoka šiame kodekse buvo daug kartų tikslinama. 1954 m. redakcijoje nusikaltimai žmoniškumui formuluojami pagal Niurnbergo pavyzdį, tačiau neminint sąsajų su karu ir karo nusikaltimais ar nusikaltimais taikai, bei įtraukiant požymius, kad šie nusikaltimai turi būti nusikaltimai, įvykdyti valstybės pareigūnų arba asmenų, kuriuos valstybė toleravo arba pakurstė (valstybės arba faktinių jos atstovų). Beje, šioje kodekso redakcijoje nevartojama sąvoka „nusikaltimai žmoniškumui“, bet tai lemia tik bendra kodekso struktūra – kodekse tam tikri veiksmai apskritai apibūdinami kaip taikos ir žmonijos saugumo pažeidimai (pvz., genocido sąvoka irgi nevartojama).

Darbą prie kodekso projekto atnaujinus ir parengus 1991 m. redakciją, ši kategorija pavadinama „sistemingais ir masiniais žmogaus teisių pažeidimais“, išplečiant nežmoniškų veikų sąrašą ir padarant jį išsamų (motyvuojant ypatingu pavojingumu ir siekimu nepažeisti principo *nullum crimen sine lege*), pridedant naujus sistemingumo, masiškumo požymius, tačiau atsisakant valstybės ar jos atstovų požymio (motyvuojant, jog ir neteisėtos ginkluotos formuotės ar gaujos gali padaryti tokius nusikaltimus[2]).

1.2.6. Nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimai Jugoslavijos ir Ruandos tribunolų statutuose

Remiantis 1993 m. Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos rezoliucijomis (sprendimais) Nr. 808 ir Nr. 827 buvo įsteigtas Tarptautinis tribunolas asmenims, kaltinamiems sunkiais humanitarinės teisės pažeidimais buvusios Jugoslavijos teritorijoje, o 1994 m. rezoliucija Nr. 995 – Tarptautinis tribunolas asmenims, atsakingiems už genocidą ir kitus sunkius tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus Ruandos teritorijoje, teisti.

---

[1] *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. Hague, Cluwer Law International, 1997, p. 8–12.

[2] Annual Yearbook of International Law Commission, Vol. II, Part 2. – New York, 1991, p. 20.

Tiek šie tribunolai, tiek jų įstatai gana panašūs. Tačiau nusikaltimų žmoniškumui formulavimai skiriasi taip pat pagal praktinius poreikius. Įdėmiau pažvelgus nesunku pastebėti, jog Jugoslavijos tribunolo įstatuose vartota pirmoji Niurnbergo tribunolo įstatuose pateiktos formuluotės dalis, o Ruandos – antroji. Jugoslavijos tribunolo įstatuose numatomi šie bendrieji požymiai:

– *nusikaltimai padaryti tarptautinio arba vidinio karinio konflikto metu ir nukreipti prieš civilius gyventojus*[1].

Atitinkamai Ruandos tribunolo:

– *nukreipti prieš civilius asmenis, pasižymintys masiškumu ir sistemingumu, atlikti nacionaliniais, politiniais, etniniais, rasiniais ar religiniais motyvais*[2].

Kaip matome, Jugoslavijos tribunolo įstatuose iš esmės laikomasi dar Niurnbergo tribunolo įstatuose numatytų nusikaltimų žmoniškumui požymių ir jų apibrėžime menkai atsispindi tendencijos, pateiktos Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekte. Apibrėžime išlieka ypač ginčytinas karinio konflikto požymis, dėl kurio įstatai susilaukia labai daug kritikos, tačiau šį klausimą mes aptarsime antrajame skyriuje, konkrečiai nagrinėdami šį požymį. Atitinkamai Ruandos tribunolo įstatuose jau atsisakoma karinio konflikto požymio, tačiau įvedamas diskriminacinio motyvo reikalavimas bei masiškumo ir sistemingumo kriterijai, minimi jau 1991 m. JT kodekso projekto redakcijoje.

Abiejų tribunolų statutuose nurodytos nusikaltimų žmoniškumui nežmoniškos veikos visiškai sutampa:

nužudymas;
naikinimas;
pavergimas;
deportacijos;
įkalinimas;
kankinimas;
iššaginimas;
persekiojimas politiniais, rasiniais, religiniais motyvais;
kitokios nežmoniškos veikos[3].

Matome, kad šis veikų sąrašas yra artimesnis Kontrolinės tarybos įstatymui Nr. 10 ir 1991 m. Kodekso projekto redakcijai, t. y. praplėstas, palyginti su Niurnbergo tribunolo įstatais, įtraukiant neteisėtą įkalinimą, kankinimus, iššaginimus. Akivaizdi tendencija, kad, net neformuluojant išsamaus sąrašo, nežmoniškų veikų skaičius yra didinamas.

---

[1] Žr.: Statute Of The International Tribunal, <http://www.un.org/icty/basic/statut/statute.htm>

[2] Žr.: Statute of The International Tribunal, <http://www.ictr.org/ENGLISH/basicdocs/statute.html>

[3] Žr.: 51, 52 nuorodas.

1.2.7. Nusikaltimai žmoniškumui Tarptautinio Baudžiamojo Teismo statuto projekte (1994) ir Jungtinių Tautų nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekto 1996 m. redakcijoje

Dar vienas nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimo variantas buvo numatytas 1994 m. TTK parengtame Tarptautinio Baudžiamojo Teismo statuto projekte. Šis apibrėžimas išsiskyrė ypač sudėtinga struktūra, kurios pirmoji dalis apibūdino asmens santykį su daroma veika, antroji – veiką ir jos formas. Iš bendrųjų požymių čia labiausiai pabrėžiamas sistemingumas, vartojama formuluotė „civilių gyventojų segmentas“, nevartojamas kituose šaltiniuose. Nežmoniškų veikų sąrašas yra daug išsamesnis nei ankstesni variantai, veikos dažnai aprašomos su papildomais požymiais[1].

1996 m. JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekto redakcija tarytum apibendrino tai, ką nauja įnešė Ruandos ir Jugoslavijos tribunolai bei jų praktika. Pirmą kartą Kodekso projekte pavartota „nusikaltimų žmoniškumui“ sąvoka. Pateikiama plati definicija bei veiksmų sąrašas, sugrąžinant valstybės ar jos agentų požymį, tačiau paliekant ir kad šiuos nusikaltimus gali padaryti gerai organizuotos asmenų organizacijos ar grupės, išlieka sistemingumo ir masiškumo požymiai, nežmoniškų veikų sąrašas padaromas neišsamus, įtraukiant veiksmus, atitinkančius apartheido nusikaltimą, bet ne tik rasinės diskriminacijos pagrindu, seksualinę prievartą, prievartinį asmenų dingimą[2].

1.2.8. Nusikaltimai žmoniškumui Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statute

Kol kas vėliausias tarptautinis dokumentas, reglamentuojantis nusikaltimus žmoniškumui, yra Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutas, priimtas 1998 m. liepos 17 d. Tarptautinėje Jungtinių Tautų Romos diplomatinėje konferencijoje. Viena iš svarbių statuto ypatybių, dėl kurios ateityje jis gali tapti ypač svarbus, apibrėžiant nusikaltimų žmoniškumui sąvoką, yra ta, kad statutas yra tarptautinė sutartis (iš anksčiau aptartų šaltinių vienintelis Niurnbergo tribunolo statutas buvo tarptautinė sutartis). Be to, tai, kad statutas yra tarptautinė sutartis, suponuoja jo unifikacinę ir juridinės galios neginčytinumo savybes. Mūsų nuomone, tai gali būti rimčiausias tarptautinės baudžiamosios teisės dalies, kuri reglamentuoja tarptautinius nusikaltimus ir

[1] Plačiau žr.: *Bassiouni M. C.* Crimes Against Humanity in International Criminal Law. – The Hague / Boston / London, 1999, p. 191–192.

[2] Plačiau žr.: Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind // U.N. Doc. A/51/10/1996.

atsakomybę už juos, materialinės ir procesinės teisės šaltinis. Kaip jau minėjome įžangoje, Romos statutas įsigaliojo 2002 m. liepos 1 d., tačiau iki realios Tarptautinio Baudžiamojo Teismo veiklos pradžios dar prabėgs pora metų, nors netgi šiuo metu teismo kūrėjams nusiųsta apie 40 medžiagų apie statute numatytų nusikaltimų padarymą.

Romos statuto 7 straipsnyje pateikta itin plati nusikaltimų žmoniškumui sąvoka, papildoma ir nemaža straipsnio dalis paskirta išaiškinti atskirus požymius (kuriuos aptarsime kitoje šio darbo dalyje). Bendrieji požymiai suformuluoti taip:

– bet kuri iš žemiau išvardytų veikų, padarytų sąmoningai ir kaip masiško ar sistemingo užpuolimo, nukreipto prieš bet kokius civilius gyventojus, dalis.

Žodis „užpuolimas“ papildomai išaiškinamas kaip „elgesys (veiksmų būdas), kurį sudaro veikų, minimų pirmame paragrafe (t. y. nusikaltimų žmoniškumui apibrėžime) daugkartinis padarymas, nukreiptas prieš civilius gyventojus, vykdant arba padedant vykdyti valstybinę ar grupinę politiką įvykdyti tokį užpuolimą“.

Taigi Romos statute iš esmės iš naujo apibrėžiami nusikaltimų žmoniškumui bendrieji požymiai, įtraukiant ne tik sistemingumo ar masiškumo požymius, bet ir politikos elementą su valstybiniu ir organizaciniu kriterijumi. Detalesnė šių požymių analizė ir jų svarba bus pateikta antrajame skyriuje.

Nežmoniškų veikų sąrašas Romos statute gerokai praplėstas arba tie patys veiksmai traktuojami plačiau ir tiksliau:

nužudymas;

išnaikinimas;

pavergimas;

gyventojų deportacija ***arba prievartinis gyventojų perkeldinimas;***

įkalinimas ***ar kitoks žiaurus fizinės laisvės suvaržymas pažeidžiant fundamentalias (pagrindines) tarptautinės teisės normas****;*

kankinimas;

iššaginimas, ***seksualinė vergovė, priverstinė prostitucija, priverstinis nėštumas, priverstinė sterilizacija arba bet kokia kita panašaus sunkumo seksualinės prievartos forma****;*

bet kurios ***identifikuojamos grupės ar bendrijos*** *persekiojimas dėl politinių, rasinių,* ***nacionalinių****,* ***etninių****,* ***kultūrinių****, religinių,* ***lyties*** *<…> ar kitų motyvų arba* ***kitų motyvų, kurie pagal tarptautinę teisę yra visuotinai pripažinti neleidžiamais, jeigu šis persekiojimas susijęs su bet kokia šioje dalyje nurodyta veika arba bet kokiu nusikaltimu, esančiu teismo jurisdikcijoje****;*

prievartinis žmonių dingimas;

apartheido nusikaltimas*;*

kitos panašaus nežmoniškos veikos, kai tyčia sukeliamos didelės

kančios arba sunkūs kūno sužalojimai, ar rimta žala psichinei ar fizinei sveikatai[1].

Paryškintos naujai įtrauktos (palyginti su Jugoslavijos ar Ruandos tribunolų statutais) nežmoniškos veikos, sudarančios nusikaltimus žmoniškumui, tačiau kai kurios iš jų buvo numatytos pagalbiniuose šaltiniuose – 1996 m. JT kodekso projekto redakcijoje arba 1994 m. Tarptautinio Baudžiamojo Teismo statuto projekte. Romos statuto kūrėjai taip pat pateikė net keletą neišsamių nežmoniškų veikų apibrėžimų: pavyzdžiui, grupių, kurios gali būti persekiojamos, apibrėžimo pagrindų sąrašą; seksualinės prievartos nežmoniškas veikas. Tiksliau suformulavo gana neaiškią „kitokių nežmoniškų veiksmų“ sąvoką. Vertinti tokias suteiktas interpretavimo galimybes galime taip pat dvejopai: viena vertus, teigiamai, nes teismas veiklos metu galės nuspręsti dėl vienos ar kitos veikos kvalifikavimo, kita vertus, nusikaltimai žmoniškumui vis dėlto yra sunkiausios kriminalinės veikos ir palikti tiksliai neapibrėžtas sąvokas – tai suteikti didelį šansą kaltinamųjų gynybai ginčyti tribunolo jurisdikciją.

Gana įdomus Romos statuto kūrėjų sprendimas apartheido nusikaltimą padaryti eiliniu nusikaltimu žmoniškumui, nors jis, kaip ir genocidas, reglamentuotas specialioje konvencijoje (1973 m. Tarptautinė konvencija dėl apartheido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį). Kita vertus, toks sprendimas gali rodyti, kad apartheido konvencija (priimta daugiausia Sovietų Sąjungos iniciatyva), neteko savo ypatingo aktualumo žlugus Pietų Afrikos rasinės segregacijos sistemai.

Aptarę pagrindinius ir pagalbinius tarptautinės teisės bei su tarptautine teise susijusius šaltinius (Kontrolinės tarybos įstatymą Nr. 10), reglamentuojančius nusikaltimus žmoniškumui, galime padaryti keletą išvadų: bent jau iki šiol nusikaltimų žmoniškumui sąvokos tam tikri aspektai buvo performuluojami kiekvienu *ad hoc* atveju. Tai byloja, jog sąvoka yra visiškai praktinio ir konkretaus pobūdžio. Iki šiol buvę unifikavimo bandymai (Tarptautinės teisės komisijos komentaras, Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projektas) neturėjo realios teisinės galios. Galbūt Romos statute ir bus įtvirtinta unifikuota sąvoka. Jį rengė JT Tarptautinės teisės komisija, jis atspindi ilgą nusikaltimų žmoniškumui sąvokos raidą ne tik teoriniu, bet ir praktiniu požiūriu, todėl manytume, kad tikslingiausia nusikaltimų žmoniškumui elementus bei požymius nagrinėti daugiausia remiantis šiuo šaltiniu.

[1] Rome Statute of International Criminal Court. UN. DOC. A/CONF.18319/1998.

1.3. Genocido nusikaltimo sąvokos raida tarptautinėje teisėje

Profesorius R. Clarkas, komentuodamas Niurnbergo tribunolo įstatus bei nuosprendį, atkreipė dėmesį, jog „mano nuomone, svarbiausias nusikaltimų žmoniškumui doktrinos sukūrimo įnašas yra ne pati doktrina, <…> bet tai, kad ji sudarė sąlygas tolesniam kitų svarbių tarptautinės teisės pažeidimų (*draudimo – aut. past.*) atitinkamai plėtrai. Ji tiesiogiai vedė prie genocido sąvokos ir apartheido nusikaltimo“[1]. Nacistinio nusikaltėlio Adolfo Eichmano byloje Izraelio Aukščiausiasis Teismas teigė: „„genocidas” yra ne kas kita, kaip sunkiausia „nusikaltimų žmoniškumui“ rūšis“[2].

Kaip jau minėjome, genocidas kaip tarptautinės teisės (o ne doktrinos) terminas, apibūdinantis tarptautinį nusikaltimą, pasirodė 1946 m. gruodžio 11 d. JT GA rezoliucijoje Nr. 96(I). (Kaip minėjome, Niurnbergo tribunolo kaltinamajame akte pavartotas terminas „genocidas“ buvo skirtas tik apibūdinti hitlerinės Vokietijos vykdomai politikai.) Ši rezoliucija skelbė:

„Genocidas yra ištisų žmonių grupių teisės gyventi paneigimas, kaip žmogžudystė yra individualaus žmogaus teisės gyventi paneigimas; toks teisės gyventi paneigimas šokiruoja žmonijos sąmonę, sukelia didžiulius kultūrinius ir kitus praradimus <…> žmonijai, prieštarauja moralės įstatymams ir Jungtinių Tautų tikslams.

Genocido faktai (pavyzdžiai) buvo tada, kai visiškai ar iš dalies buvo sunaikintos rasinės, religinės, politinės ar kitos grupės.

Generalinė Asamblėja:

Patvirtina, kad genocidas yra nusikaltimas pagal tarptautinę teisę, kurį smerkia civilizuotas pasaulis ir už kurio padarymą yra baudžiami vykdytojai ir jų pagalbininkai, tiek privatūs individai, valstybės pareigūnai ar valstybės vadovai, tiek įvykdytų pagal religinį, rasinį, politinį ar kitokį pagrindą.

<…>

Paveda, Ekonominei ir socialinei tarybai imtis reikalingų studijų, siekiant parengti Genocido nusikaltimo konvencijos projektą, kuris turi būti pateiktas kitai reguliariajai Generalinės Asamblėjos sesijai[3]“.

Šioje JT GA rezoliucijoje apibendrintai pateiktos kelios svarbiausios genocido savybės ir baudimo principai: tai yra visiškas ar dalinis rasinių, religinių ar politinių grupių sunaikinimas, ir atsakomybė kyla bet kokio statuso vykdytojui.

Po aptartos rezoliucijos Generalinėje Asamblėjoje išsiskyrė dvi nuomonės: Sovietų Sąjungos delegacija išreiškė nuomonę, kad reikėtų rengti specialią konvenciją, kurioje tikėjosi savo naudai pakreipti formuluotes (Sovietų

---

[1] *Bassiouni*, 1992, p. 32.

[2] The Eichman Case: Attorney General of Israel v. Eichmann // International Criminal Law. – New York, 1986, p. 285.

[3] Resolutions Adopted by the General Assembly. – New York, 1947, p. 188.

Sąjungos mokslininkų literatūroje kaip akivaizdus minėtosios rezoliucijos trūkumas atvirai nurodomas „politinės grupės“ požymis, nes tai buvo „antidemokratinių elementų“ gynimas „liaudies demokratijos“ šalyse, keliamos pretenzijos, kad rezoliucija atsieta nuo rasizmo ir fašizmo[1]). JAV ir kitos Vakarų šalys siūlė genocido baudimo klausimą perduoti kuriamai Tarptautinės teisės kodifikavimo komisijai ir mėginti išsiversti be specialios konvencijos.

1947 m. liepos 7 d. JT sekretoriatas parengė Genocido konvencijos projektą ir pasiuntė jį visoms valstybėms narėms, prašydamas išsakyti pastabas ir pasiūlymus. 1947 m. lapkričio 21 d. GA dar kartą patvirtino 1946 m. rezoliuciją ir atkreipė dėmesį, kad dauguma valstybių dar neatsiuntė savo komentarų ir samprotavimų, paprašė Ekonominės ir socialinės tarybos (ECOSOC) tęsti darbą, taip pat baigti rengti konvenciją bendradarbiaujant su steigiama Tarptautinės teisės komisija[2].

1948 m. sausio 30 d. ECOSOC patvirtino specialų (*ad hoc*) komitetą konvencijos projektui svarstyti, kurį sudarė Kinijos, Prancūzijos, Libano, Lenkijos, Sovietų Sąjungos ir Venesuelos atstovai[3]. 1948 m. rugpjūčio 26 d. ECOSOC perdavė konvencijos projektą GA. GA perdavė *Ad hoc* komiteto pasiūlymus Šeštajam GA komitetui aktyviai svarstyti, ir po ilgų debatų gruodžio 9 d. GA jį priėmė. JT Konvencija dėl genocido nusikaltimo draudimo ir baudimo už jį įsigaliojo 1951 m. sausio 12 d.

Dėl konvencijos formuluočių Jungtinėse Tautose įsiliepsnojo kova. Sovietų Sąjunga pasiūlė vos ne vientisą savo redakciją dokumente, pavadintame „Svarbiausios kovos su genocidu konvencijos nuostatos“. Savaime suprantama, kad sovietiniame projekte ypač ryškus buvo noras genocidą sieti tik su fašizmu ir rasizmu, bet kokiomis priemonėmis išmesti „politinę grupę“, jokių kalbų apie tarptautinę jurisdikciją ir kitus nenaudingus komunistiniam blokui dalykus[4].

Pamėginsime apžvelgti, kaip kito svarbiausios genocido konvencijos formuluotės svarstymo metu, kad vėliau, nagrinėjant sąvoką ir veikos formas, mums nereiktų vėl grįžti prie to, kas buvo siūloma, o visą dėmesį skirti tam, kas yra dabar.

---

[1] *Andriuchin M. N.* Genocid – tiagčaišeje prestuplenije protiv čelovečestva. – Moskva, 1961, p. 75.

[2] Resolutions Adopted by the General Assembly. – New York, 1947, p. 129.

[3] *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague, Cluwer Law International, 1997, p. 108.

[4] *Andriuchin M. N.* Genocid – tiagčaišeje prestuplenije protiv čelovečestva. – Moskva, 1961, p. 74–80.

1.3.1. Grupės, kurias turi apsaugoti Genocido konvencija

Lentelėje pateikta, kokias grupes rengėsi apsaugoti konvencijos rengėjai.

1 lentelė. **Grupės, kurioms taikoma apsauga nuo genocido**

1946 m. rezoliucija 96(I)	Rasinė, religinė, politinė ir kitos
Sekretoriato parengtas konvencijos projektas	Rasinė, nacionalinė (tautinė), lingvistinė (kalbinė), religinė arba politinė
Ad hoc komiteto parengtas konvencijos projektas	Nacionalinė (tautinė), rasinė, religinė, politinė
1948 m. Jungtinių Tautų konvencija dėl genocido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį	Nacionalinė, etninė, rasinė, religinė

Galutiniame konvencijos variante nebeliko „politinės grupės“ požymio, nurodyto visuose iki tol buvusiuose projektuose ir dokumentuose. Kad šis požymis nebūtų įtrauktas, labai atkakliai siekė Sovietų Sąjunga. Kas gi atsitiko, kad Vakarų valstybės nesugebėjo pasipriešinti, kad nebūtų pašalintas „politinės grupės“ požymis? Politinės grupės buvo nuspręsta neįtraukti į grupių sąrašą po ilgų debatų. Argumentai, kuriais grindžiamas šis sprendimas, buvo šie:

a) politinė grupė neturi stabilios, nuolatinės ir lengvai išskiriamos charakteristikos, tad ji nesukuria homogeniško darinio, priklausančio būtent nuo grupės narių valios, o ne nuo veiksnių, nepriklausančių nuo asmenų valios;
b) tokios grupės įtraukimas užkirs kelią Konvencijos ratifikavimui tarp daugelio šalių ir tarptautinės jurisdikcijos pripažinimui, nes JT įsitrauks į politinius šalių vidaus reikalus;
c) toks išplėtimas sukels sunkumų teisėtoms vyriausybėms imtis preventyvių veiksmų prieš priešiškus elementus;
d) šios grupės įtraukimas sukels diskusijas, kodėl neįtrauktos profesinės ir ekonominės grupės;
e) politinių grupių apsauga turi būti užtikrinta remiantis nacionaline įstatymų leidyba ir Visuotine Žmogaus Teisių Deklaracija[1].

Nesunku pastebėti, kad argumentai, pateikti punkte a) (tarkim, objektyvūs argumentai), pasirodė bejėgiai prieš neįtikinamą ir akivaizdžiai politizuotą argumentaciją, išdėstytą visose išvadose, jau nekalbant apie punktą

[1] U.N. Report On The Study Of The Question Of The Prevention And Punishment Of The Crime of Genocide, ECOSOC – Commission on Human Rights, E/CN.4/Sub.2/416, p. 13–24.

c), kuris aiškiai buvo įrašytas komunistinio valstybių bloko. Manytume, jog sprendimas buvo padarytas pagal principą „iš dviejų blogybių renkamės mažesnę“: siaurinama konvencija, bet ją ratifikuoja daugiau valstybių. Tačiau iš esmės taip buvo smarkiai apribota konvencijos sfera ir galia, jau neminint to, kad nukrypta nuo esminės 1946 m. Rezoliucijos 96(I) nuostatos. Tačiau diskutuojant dėl konvencijos nuostatų būta ir kitokių pasiūlymų:

„Genocido konvencija taiko baudžiamąją gynybą nacionalinių, etninių, rasinių ir religinių grupių <…> narių žmogaus teisėms ir fundamentalioms laisvėms. Argumentas, kad politinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių grupių įtraukimas į konvencijos veikimo sritį sukels mažumų gynimo ir apskritai pagarbos žmogaus teisėms problemų <…>, yra daugiau pretekstas vengiant tarptautinės baudžiamosios apsaugos. Palikdami politines ir kitas grupes už tikslingos gynybos ribų, Konvencijos autoriai taip pat paliko didžiulę ir pavojingą spragą, kuria pasinaudojusi kiekviena vyriausybė gali vengti savo humanitarinių pareigų, dengdama genocidą kaip vykdomuosius veiksmus vardan teisėtvarkos, saugumo ir kita“. Be to, „specifiniai pavyzdžiai, atrinkti iš nesenos nacizmo istorijos, rodo, kad politines grupes galima kuo puikiausiai identifikuoti ir, atsižvelgiant į persekiojimus, kuriuos jos patyrė, pripažinti jų apsaugą buvusia būtina“[1].

Šie argumentai, mūsų nuomone, yra daug rimtesni nei pateikti prieš politinės grupės požymį – kvestionuojant politinės grupės stabilumą, taip pat buvo galima kvestionuoti ir religinę grupę: žmogus juk gali keisti tikėjimą, bet nepakeis rasės ar etninių požymių. Ne visai teisinga vien tik sovietinių Rytų bloko valstybių atstovus kaltinti, kad nebuvo įtrauktas politines grupės požymis – pokariu, kai vienas prieš kitą atsistojo du milžiniški politiniai–kariniai blokai, iškilo švelnesni ar griežtesni autoritariniai režimai net Vakarų demokratijose, politinės grupės požymis buvo neparankus daugeliui. Štai kodėl jo ir neliko.

Kitas klausimas, dėl kurio susikirto konvencijos kūrėjų ir turėjusiųjų prisijungti interesai, buvo genocido formų sąrašas.

1.3.2. Genocido nežmoniškų veikų sąrašas

Pirmiausia kilo ginčai, ar formų sąrašas turi būti išsamus. Palaikiusiųjų neišsamų sąrašą argumentai buvo šie:

a) neįmanoma pateikti išsamaus genocido aktų sąrašo, nes genocidas yra nauja veika, tad neįmanoma numatyti, kokių atlikimo priemonių vykdytojai gali griebtis;

[1] U.N. Report On The Study Of The Question Of The Prevention And Punishment Of The Crime of Genocide, ECOSOC – Commission on Human Rights, E/CN.4/Sub.2/416, p. 17.

b) precedentas tam būtų Niurnbergo tribunolo įstatai, kur, vardijant karo nusikaltimus, vartota frazeologija, leidžianti bausti ne tik už išvardytus atliktus nusikaltimus.

Pateikiami argumentai ir dėl išsamaus sąrašo:

a) išsamus sąrašas būtinas, laikantis principo *nulla poena sine lege*, nes bus sunku bausti už nusikaltimus, nenurodytus baudžiamuosiuose įstatymuose;

b) pateikus neišsamų sąrašą kiekviena valstybė galės savaip apibrėžti genocido aktus, tad gali būti, jog tas pats veiksmas vienoje valstybėje bus genocidas, o kitoje – ne;

c) išsamų sąrašą būtų galima pildyti, priimant Konvencijos papildymus[1].

Pasirenkamas išsamaus sąrašo variantas. Kodėl? Juk tiek argumentai „už“, tiek „prieš“ yra nesunkiai nuneigiami: kad galima bausti, plečiamai, bet pakankamai argumentuotai traktuojant *nulla poena sine lege* principą, jau parodė Niurnbergas, o Konvencijos sąrašo pildymas yra daug lėtesnis ir sudėtingesnis procesas, nei atitinkamas sąrašo koregavimas valstybės nacionalinėje teisėje. Vienintelis rimtas argumentas – neišsamus genocido apibrėžimas sunkins tarptautinį bendradarbiavimą ir leis valstybėms plėsti sąvoką – tai jau tam tikras pavojus, kada Konvencija, siekianti tapti teisingumo įrankiu, gali pavirsti represijų priemone. Turint omenyje, kad genocidas yra vienas iš pačių sunkiausių nusikaltimų, galbūt ir reikėtų pritarti išsamaus sąrašo variantui. Deja, ir išsamus sąrašas buvo keistas dėl politinių valstybių interesų.

Sekretoriato parengtame konvencijos projekte buvo numatytos šios genocido formos:

1. Naikinant grupėmis arba žudant individualiai;
   a) Sudarant tokias gyvenimo sąlygas, kai netenkama būtino gyvenamojo būsto, maisto, drabužių, higienos ir medicinos aptarnavimo, arba verčiant atlikti nepakeliamą priverstinį darbą, dėl kurio asmuo nusilpsta arba miršta;
   b) Suluošinant arba vykdant biologinius eksperimentus, neturint tikslo gydyti;
   c) Atimant visus išgyvenimo šaltinius, konfiskuojant nuosavybę, plėšiant, uždraudžiant dirbti, atsisakant suteikti gyvenamąjį būstą ir aprūpinimą, kuriuos turi kiti teritorijos gyventojai.
2. Gimstamumo apribojimas šiais būdais:
   atliekant sterilizaciją ir/ar priverstinius abortus;
   atskiriant lytis; arba
   sudarant kliūtis vedyboms.
2. Grupių ypatingų bruožų (identiteto) naikinimas šiais būdais:

[1] Žr.: U.N. Report On The Study Of The Question Of The Prevention And Punishment Of The Crime of Genocide, ECOSOC – Commission on Human Rights, E/CN.4/Sub.2/416, p. 20.

priverstinai perduodant vienų grupių vaikus kitoms; arba
priverstinai ir sistemingai išsiunčiant individus, atstovaujančius šios grupės kultūrai;
draudžiant vartoti nacionalinę kalbą net privačiame gyvenime; arba
sistemingai naikinant nacionaline kalba spausdintas knygas arba religinius veikalus, draudžiant naujus spaudinius, arba
sistemingai naikinant istorinius ar religinius paminklus arba juos pritaikant svetimųjų reikmėms; naikinant ar išsklaidant istorinės, meninės ar religinės vertės dokumentus, objektus ir daiktus, naudojamus kulto reikmėms[1].

Kaip matyti, šios formuluotės, viena vertus, labai detalios, kita vertus, vietomis ne visai aiškios. Ypač dideli ginčai įsiplieskė dėl 1 punkto papunkčių „b“ ir „d“. Gana neaiškiomis formuluotėmis buvo nepatenkinti daugelio valstybių atstovai. Sąlygos, numatytos punkte „b“, deja, galėjo atspindėti ir skaudžią kai kurių valstybių tikrovę (tuo sėkmingai pasirėmė Sovietų Sąjungos delegacija), terminas „sudarymas” turėjo būti patikslintas kaip reiškiantis valstybės veiksmus ar politiką, kuria specialiai siekiama sukurti tokias sąlygas, o ne savaiminį panašių sąlygų atsiradimą. Tad *Ad Hoc* komiteto projekte ir galutinėje Konvencijos redakcijoje buvo palikta gana aptaki formuluotė, tik pašalinus projekto detalizaciją: „tyčia sudarant grupei sąlygas, kuriomis siekiama fiziškai sunaikinti visą grupę ar jos dalį“. „d“ punktą taip pat galėtume laikyti detalesniu šio punkto variantu. Sovietų bloko valstybės ypač aršiai oponavo „konfiskacijos“ (1 punkto d papunktis) įtraukimui į genocido formas, motyvuodamos tuo, kad konfiskacija – tai teisėta nuobauda už nusikaltimą ir negali būti sulyginama su ten pat minimu plėšimu. Buvo teigiama, kad tai nuostata, nukreipta prieš Sovietų Sąjungos ir „liaudies demokratijos“ šalyse vykdytas konfiskacijas[2]. Deja, pasaulio bendrija nežinojo, o gal ir nenorėjo žinoti, kad minimos konfiskacijos buvo vienos iš baisiausių, pasmerkusios šimtus tūkstančių žmonių vegetavimui, badui ir mirčiai.

Antras Sekretoriato konvencijos projekto punktas buvo paskirtas biologiniam genocidui, kitaip tariant – gimstamumo apribojimui. Tiek *Ad Hoc* projekte, tiek galutinėje versijoje biologinio genocido sąvoka taip pat buvo performuluota, atsisakant neaiškių konkrečių nuostatų, tokių kaip „sudarymas kliūčių vedyboms“, o paliekant tik „taikant gimstamumo ribojimo priemones“. Prie šios grupės taip pat buvo perkelta ir identiteto naikinimo forma – prievartinis vaikų perdavimas į kitas grupes.

Trečiasis projekto punktas, kuriame buvo aptariamos genocido formos, galutinėje redakcijoje, išskyrus papunktį „a“, visai išnyko. Bet pirmiausia pažiūrėkime, kaip jis ten atsirado.

---

[1] *Nehemian R.* The Genocide Convention: A Commentary. – New York, 1960, p. 123–124.

[2] *Andriuchin M. N.* Genocid – tiagčaišeje prestuplenije protiv čelovečestva. – Moskva, 1961, p. 83.

Sovietų Sąjungos delegacija siūlė konvenciją dar labiau plėsti, įtraukiant kultūrinio genocido, arba etnocido, sąvoką[1]: „Pagal šią konvenciją, genocidu taip pat laikomi visi tyčiniai veiksmai, atliekami turint tikslą sunaikinti kokios nors nacionalinės, rasinės ar religinės grupės kalbą, religiją ar kultūrą <…>, tokie kaip: a) draudimas tai grupei vartoti nacionalinę kalbą kasdieniniame gyvenime arba mokyklose, draudimas spausdinti ir platinti leidinius tos grupės kalba; b) bibliotekų, muziejų, mokyklų, istorinių paminklų, kulto ir kultūrinės paskirties pastatų naikinimas, taip pat draudimas jais naudotis“[2]. Kaip matome, šis pasiūlymas beveik ištisai buvo perkeltas į Sekretoriato parengtą bei *Ad Hoc* komiteto projektus.

Šią, iš esmės pozityvią, iniciatyvą, be Sovietų Sąjungos, rėmė Pakistanas ir iš dalies Venesuela. Viena vertus, tai buvo teigiama – etnocidas, beje, dažniausiai kaip genocido dalis, iki šiol plačiai paplitęs pasaulyje (pvz., Tibete, Kurdistane). Juk iš tiesų tam tikrą grupę galima sunaikinti ne tik fiziškai, bet ir kultūriškai – kai jos narys nebesuvoks toks esąs. Tačiau ar galima tai prilyginti fiziniam ir biologiniam genocidui? Šią abejonę pabrėžė ir JAV atstovas svarstant etnocido įtraukimo klausimą: „<…> sunku atsakyti į iškalbius SSRS, Venesuelos ir Pakistano argumentus dėl kultūrinio genocido. Tačiau jis nemano, kad konvenciją derėtų plėsti šia kryptimi. Rezoliucijoje 96/1/GA genocidas apibrėžtas kaip visiškas žmonių grupių sunaikinimas. <…> Kad ir koks barbariškas ir neatleistinas būtų mokyklos, bibliotekos ar bažnyčios sugriovimas – šie veiksmai priklauso kitai kategorijai. Tai problema, susijusi su pagrindinėmis žmogaus teisėmis[3]“. JAV atstovui pritarė ir Kanados atstovai. Taigi kultūrinio genocido sąvoka iš konvencijos buvo pašalinta[4].

Nors iš pirmo žvilgsnio labai graži buvo Sovietų Sąjungos ir ją palaikiusių valstybių iniciatyva, nepaisant net to, kad ją pasiūlė valstybė, vykdžiusi visas genocido formas, norėtume sutikti su JAV delegacijos nuomone, kad šis klausimas yra išplėstasis genocido traktavimas. Etnocidas, be abejo, yra baisus nusikaltimas, tačiau jo žalingi padariniai atsiranda tik po ilgo laikotarpio (reikia kelių kartų), gi fizinis ar biologinis genocidas pakerta grupės egzistavimą per trumpą laiką (Turkija sugebėjo sunaikinti 1,5 mln. armėnų (iš 2 mln.) per 1915–1916 m., Sovietų Sąjunga vien per 1931–1932 m. dirbtinį badmetį numarino 6 mln.). Kaip, manytume, teisingai atkreipė dėmesį JAV atstovas, fizinis genocidas yra nukreiptas į asmens gyvybę, o kultūrinis – tik

---

[1] *Andriuchin M. N.* Genocid – tiagčaišeje prestuplenije protiv čelovečestva. – Moskva, 1961, p. 85; pagal kitus lit. šaltinius, tai pirmiausia pasiūlė Libano delegacija. Žr.: *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague, 1997, p. 110.

[2] *Andriuchin M. N.* Genocid – tiagčaišeje prestuplenije protiv čelovečestva. – Moskva, 1961, p. 86.

[3] Ten pat, p. 89.

[4] *Sunga L. S.*, 1997, p. 110.

į etninio ar kito apsisprendimo galimybę. Žmogaus teisių hierarchijoje gyvybė vis dėlto yra svarbiausia. JT praktika ir nuėjo šia kryptimi: etnocido ir panašiai praktikai drausti buvo sudarytos specialios tarptautinės sutartys.

Šioje Konvencijoje genocidu laikoma toliau išvardyta veika, kuria siekiama visiškai ar iš dalies sunaikinti kokią nors nacionalinę, etninę, rasinę ar religinę grupę, būtent:

a) tos grupės narių žudymas;
b) rimtų fizinių ar psichikos sužalojimų darymas grupės nariams;
c) tyčinis sudarymas tai grupei tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis apgalvotai siekiama fiziškai sunaikinti ją visą ar jos dalį;
d) priemonių, kuriomis siekiama riboti tai grupei priklausančių žmonių gimstamumą, panaudojimas;
e) prievartinis vienos tokios grupės vaikų perdavimas kitai[1].

Kita vertus, 1978 m. ECOSOC Žmogaus teisių komisijai svarstant klausimą, ar pavyko sustabdyti genocidą, buvo pateikta Pieterio N. Drosto nuomonė:

„Penkios genocido aktų rūšys, išvardytos 2–ame straipsnyje (*Konvencijos – aut. past.),* neapima visų įmanomų tikslinio žmonių grupių naikinimo būdų. Tyčinis žmonių grupių naikinimas taip pat gali būti ir deportacijos ar masinis perkėlimas, internavimas ar įvergovinimas (pavergimas) priverstiniu darbu, arba denacionalizacija sistemingai terorizuojant, kankinant, nežmoniškai elgiantis ir naudojant fizinio įbauginimo priemones“[2].

Nesunku pastebėti, kad palyginę anksčiau pateiktas genocido ir nusikaltimų žmoniškumui sąvokas pastebėsime daug bendra. Būtent dėl šių panašumų genocidas laikomas nusikaltimų žmoniškumui rūšimi. Šį teiginį stengsimės pagrįsti visoje tolesnėje darbo eigoje.

Rengiant konvenciją taip pat aktyviai diskutuota ir dėl kitų nuostatų – tarptautinės jurisdikcijos, ekstradicijos, bet šių klausimų dėl nedidelės darbo apimties mes nenagrinėsime.

1948 m. Genocido konvencijoje suformuluota sąvoka ir pagrindiniai požymiai buvo perkelti ir į kitus tarptautinės baudžiamosios teisės šaltinius: Jugoslavijos ir Ruandos tribunolų statutus, Jungtinių Tautų nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projektą, Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutą. Galime teigti, jog po 1948 m. Konvencijos genocido formuluotė tarptautinėje teisėje įsitvirtino ir nekito. Tiesa, buvo keletas dokumentų, kuriuose buvo tikslinami ir aiškinami tam tikri atskiri klausimai: 1951 m. Patariamoji Tarptautinio Teisingumo Teismo nuomonė dėl Genocido konvencijos išlygų, 1978/1985 m. JT ataskaita dėl genocido baudimo ir

[1] Jungtinių Tautų konvencija dėl genocido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį // Valstybės žinios, 2002, Nr. 23–855.

[2] U.N. Report On The Study Of The Question Of The Prevention And Punishment Of The Crime of Genocide, ECOSOC – Commission on Human Rights, E/CN.4/Sub.2/416, p. 24.

prevencijos klausimų tyrimo, tačiau iš esmės naujų nuostatų, keičiančių teisinę genocido sampratą, jose nebuvo pateikta, tad toliau darbe mes daugiausia nagrinėsime 1948 m. Genocido konvencijoje pateiktą sąvoką ir požymius.

1.4. Tarptautinės teisės aktai, susiję su nusikaltimų žmoniškumui ir genocido baudimo problemomis

Su nusikaltimų žmoniškumui ir genocido baudimo problemomis susiję ir daugiau tarptautinės teisės šaltinių, ne tik šaltiniai, kuriuose tiesiogiai buvo formuluojama nusikaltimų žmoniškumui ir genocido sąvoka. Juos būtų galima suskirstyti į dvi grupes: 1) specialiosios konvencijos, reglamentuojančios nusikaltimus, galinčius būti nusikaltimais žmoniškumui; 2) šaltiniai, skirti užtikrinti tarptautinį bendradarbiavimą baudžiant už nusikaltimus žmoniškumui.

Prie pirmosios grupės reiktų priskirti įvairias konvencijas, kuriomis naudosimės trečiajame skyriuje, nagrinėdami nusikaltimų žmoniškumui nežmoniškas veikas, nes šios konvencijos apibrėžia sąvokas ir sampratas tam tikrų nusikaltimų, kurie, esant bendriesiems požymiams, gali būti nusikaltimais žmoniškumui. Pagrindinės iš jų: 1973 m. JT Konvencija dėl apartheido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį, apibrėžianti apartheido nusikaltimą; 1984 m. JT Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką elgesį ir baudimą, pateikianti kankinimo sampratą tarptautinėje teisėje; 1926 m. Konvencija dėl vergovės ir jos 1953 m. Papildomas protokolas bei 1956 m. Papildoma konvencija dėl vergovės, vergų prekybos ir institutų bei praktikos, panašios į vergovę, panaikinimo, apibrėžiančios įvairias vergovės formas; 1965 m. Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo; 1949 m. Ženevos konvencijos (I–IV) dėl karo aukų apsaugos ir jų 1977 m. papildomieji protokolai (I–II), 1899–1907 m. tarptautinės humanitarinės teisės Hagos konvencijos dėl karo įstatymų ir papročių bei kt.

Prie antrosios šaltinių grupės, kuriuos aptarsime truputį plačiau ir vėliau, grįšime tik epizodiškai, nes jie tik iš dalies susiję su darbo tyrimo objektu. Pirmiausia reikėtų paminėti 1968 m. lapkričio 26 d. Konvenciją dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui, kuri buvo priimta susirūpinus, jog daugelio valstybių įstatymai nebegalės būti taikomi Antrojo pasaulinio karo nusikaltėliams dėl nacionalinių įstatymų numatytų patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senaties terminų. Konvencijos 1 str. nustatyta, kad karo nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui, kaip jie apibrėžti Niurnbergo tribunolo įstatuose bei patvirtinti JT GA rezoliucijomis (1946 m. gruodžio 11 d. rezoliucija 95 (I) ir 1946 m. vasario 13 d. rezoliucija 3 (I)), genocido nusikaltimo, apibrėžto 1948 m. Genocido konvenci-

joje, nežmoniškų veikų, kylančių iš apartheido politikos, atveju negali būti taikoma patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senatis, neatsižvelgiant į tai, kada šie nusikaltimai padaryti. Kiti Konvencijos straipsniai nurodo, kad senatis netaikoma tiek vykdytojams, tiek organizatoriams, tiek padėjėjams ar kurstytojams, tiek valstybinės valdžios atstovams, tiek privatiems asmenims, dalyvavusiems tokiuose veiksmuose; valstybės įpareigojamos prireikus priimti atitinkamus nacionalinius aktus, kad Konvencijos veikimas būtų užtikrintas[1].

Nusikaltimų žmoniškumui baudimo bendradarbiavimo klausimais svarbūs ir 1973 m. gruodžio 3 d. JT paskelbti „Tarptautiniai bendradarbiavimo principai išaiškinant, suimant, išduodant ir baudžiant asmenis, kaltus dėl karo nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui padarymo". Dokumente numatyti šie principai: karo nusikaltimai bei nusikaltimai žmoniškumui, taip pat ir juos padarę asmenys, neatsižvelgiant į tai, kur šie nusikaltimai padaryti, turi būti išaiškinti, surasti, o jeigu pripažįstami kaltais – nubausti; kiekviena valstybė turi teisę bausti savo piliečius už šiuos nusikaltimus; valstybės turi padėti viena kitai išaiškinti, surasti ir perduoti teismui asmenis, įtariamus padarius šiuos nusikaltimus, o jeigu tokie asmenys pripažįstami kaltais – ir nubausti; valstybės turi bendradarbiauti renkant įrodymus ir keistis informacija, kuri padėtų nubausti kaltus asmenis; valstybės, remdamosi 1967 m. gruodžio 14 d. deklaracijos „Dėl teritorinio prieglobsčio" 1 straipsniu, negali suteikti prieglobsčio asmenims, padariusiems šiuos nusikaltimus; valstybės neturi imtis teisinių ar kitų priemonių, kurios apsunkintų asmenų, padariusių šiuos nusikaltimus, paiešką, baudimą, persekiojimą, ekstradiciją; valstybės bendradarbiaudamos privalo laikytis JT Įstatų bei tarptautinės teisės principų[2].

1.5. Nusikaltimų žmoniškumui ir genocido sąvokų raida Lietuvos Respublikos teisėje

Nusikaltimų žmoniškumui baudžiamumo istorija Lietuvoje neilga. Nepaisant to, kad šiuos nusikaltimus Lietuvos gyventojai patyrė ne sykį, reali galimybė nubausti jų vykdytojus įgyta tik atkūrus Nepriklausomybę 1990 m. kovo 11 d. Vos prasidėjus Atgimimui, jau 1988 m. Vilniaus universiteto Tei-

[1] Plačiau žr.: U.N. Doc. A/7218 (1968) arba Konvencija dėl senaties termino netaikymo už karinius nusikaltimus ir nusikaltimus žmonijai // Valstybės žinios, 2002, Nr. 23–856.

[2] Žr.: U.N. Doc. A/9030/Add.1 (1973) arba <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/x5picoda.htm>

sės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros iniciatyva buvo siūloma įtvirtinti genocido nusikaltimo baudimą[1].

1992 m. vasario 7 d. Teisinės sistemos komisija pateikė įstatymo „Dėl atsakomybės už nusikaltimus Lietuvos gyventojams“ projektą[2], kurio nuostatos aiškiai rodė, jog Lietuva genocido sampratą traktuos plečiamai, nes 14 straipsnyje genocido grupių sąrašas išplečiamas įtraukiant socialines ir politines grupes.

Kai kurios šio projekto nuostatos sukėlė ginčų akademinėje visuomenėje. Pirmiausia paminėtinas projekto 2 str. teiginys, kad beginklių Lietuvos gyventojų žudynės, deportacijos 1940–1953 m. atitinka tarptautinės teisės normose numatytus genocido nusikaltimo požymius. Kaip pastebi prof. V. Piesliakas:

„Deja, šioje nuostatoje buvo užfiksuota ne teisės norma, o konstatuojamas faktas. Tačiau konstatuoti, ar yra konkrečioje veikoje genocido požymių, gali tik teismas, išnagrinėjęs bylą teismo posėdyje. Įstatymų leidėjui tokia teisė nesuteikta. <…> Joks įstatymas negali iš anksto konstatuoti, kad konkreti veika turi nusikaltimo požymių, ar pripažinti asmenis kaltais dėl to, kad dalyvavo kokioje nors veikoje“[3].

Iš esmės pritardami citatoje išsakytai minčiai apie šio straipsnio trūkumą, vis dėlto norėtume pasakyti, jog tokį konstatavimą galima pateisinti 4.1 dalyje nagrinėjama tarptautinių nusikaltimų politinio pripažinimo poreikiu. Tačiau korektiškiau šią problemą buvo galima išspręsti aiškiai nurodant, kad ar konkretus genocido ir nusikaltimų žmoniškumui vykdytojas, organizatorius ar padėjėjas kaltas, spręs tik teismas.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog nagrinėjamame straipsnyje buvo minimas ne tik genocidas, bet ir nusikaltimai žmoniškumui, todėl dar keisčiau, jog įstatymų leidėjai iki pat naujojo LR BK kodekso priėmimo 2000 m. rugsėjo 26 d. nemanė esant reikalinga bausti ne tik genocidą, bet ir nusikaltimus žmoniškumui.

Abejonių sukėlė taip pat ir projekto 3 ir 4 str. nuostatos, leidžiančios taikyti šį įstatymą veikoms, padarytoms iki jo įsigaliojimo, bei senaties terminų netaikymas genocido nusikaltimams, nors tai – įprastas principas tarptautinėje teisėje, įtvirtintas 1968 m. Konvencijoje dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui[4].

Šio projekto pagrindu 1992 m. balandžio 9 d. dar Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba (Atkuriamasis Seimas) priėmė įstatymą „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“ (toliau – įstatymas dėl genocido),

---

[1] Žr.: Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 2000, t. 1, p. 47 arba *Prapiestis J.* Ar Respublikos baudžiamoji teisė bus tarptautinio lygio? // Socialistinė teisė: Lietuvos TSR teisingumo ministerijos biuletenis, 1989, nr. 2.

[2] Žr.: Lietuvos aidas. 2002 m. kovo 6 d.

[3] *Piesliakas V.* Baudžiamoji politika // Jurisprudencija. – Vilnius: LTA, 1999, t. 13(15), p. 58.

[4] *Ibid*.

kuris įsigaliojo 1992 04 15. Įstatymo preambulėje konstatuojama, kad Lietuvos Respublika prisijungia prie 1948 m. JT konvencijos „Dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį“, prie 1968 m. JT konvencijos „Dėl senaties termino netaikymo už karinius nusikaltimus ir nusikaltimus žmonijai ir žmoniškumui“, taip pat pripažįsta Niurnbergo tarptautinio karinio tribunolo įstatus, vykdo Genocido konvencijos V straipsnį, įpareigojantį konvencijos šalis išleisti atitinkamus nacionalinius baudžiamuosius įstatymus. Įstatymo pirmajame straipsnyje yra išdėstyta genocido nusikaltimą baudžiančios normos dispozicija ir sankcija už jį – laisvės atėmimas nuo penkerių iki penkiolikos metų ir turto konfiskavimas arba mirties bausmė ir turto konfiskavimas[1].

Antrasis straipsnis iš esmės konkretizuoja preambulėje suformuluotą teiginį, kad genocidas buvo vykdomas ir Vokietijos, ir SSRS okupacijos metais, nurodoma, kad Lietuvos žmonių žudymas ir kankinimas bei deportacijos, atliktos tuo metu, atitinka tarptautinės teisės normose numatyto genocido nusikaltimo požymius. Šį teiginį, iš dalies plečiantį konvencinę genocido sampratą, mes plačiau dar nagrinėsime ketvirtajame skyriuje.

Kiti straipsniai nustato, kad šis įstatymas turi grįžtamąją galią, taip pat teigia, kad asmenims, padariusiems įstatyme numatytus veiksmus iki jo įsigaliojimo, netaikoma traukimo baudžiamojon atsakomybėn senatis, šiokį tokį atsakomybės sušvelninimą asmenims, padariusiems genocido nusikaltimą iki įstatymo įsigaliojimo ir kitus klausimus, kurie ne visai siejasi su mūsų nagrinėjamų klausimų spektru.

Galima teigti, kad įstatymas recepavo visus svarbiausius Genocido konvencijos teiginius bei principus ir apibrėžė išplėstinę genocido sampratą.

Keletą metų šis įstatymas veikė kartu su Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu (LR BK), netgi keldamas tam tikrą koliziją dėl mirties bausmės, kai ji buvo panaikinta. Tačiau toks neįprastas Lietuvos teisinei sistemai atvejis 1998 m. gruodžio 21 d. buvo panaikintas, inkorporuojant genocido draudimo normą į LR BK su tam tikrais pakeitimais: grupių sąrašas papildytas socialine ir politine grupėmis bei pridėta antroji dalis, griežtinanti atsakomybę už genocido organizavimą bei vadovavimą jam.

2000 m. rugsėjo 26 d. priimtame naujajame LR BK genocido nusikaltimas pateikiamas 99 str. su kai kuriais pasikeitimais. Dispozicija yra performuluota:

„tas, kas siekdamas fiziškai sunaikinti visus ar dalį žmonių, priklausančių bet kuriai nacionalinei, etninei, rasinei, religinei, socialinei ar politinei grupei, organizavo, vadovavo ar dalyvavo juos žudant, kankinant, žalojant, trikdant jų protinį vystymąsi, deportuojant, kitaip sudarant tokias gyvenimo sąlygas,

[1] Įstatymas „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“ // Valstybės žinios, 1992 m. gegužės 10 d., nr. 13–342.

kad jos lėmė visų jų ar dalies žūtį, ribojo toms grupėms priklausančių žmonių gimstamumą ar prievarta perdavė jų vaikus kitoms grupėms“[1].

Šios formuluotės skirtumai nuo ankstesnių bei jos detali analizė bus pateikta ketvirtame darbo skyriuje.

Naujajame LR BK pirmą kartą yra reglamentuojamas ir nusikaltimas, kuris savo požymiais maždaug atitinka tai, kas tarptautinėje teisėje yra vadinama nusikaltimais žmoniškumui. Šis nusikaltimas pavadintas „tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis“ ir pateiktas 100 straipsnyje:

„Tas, kas tyčia, vykdydamas ar remdamas valstybės ar organizacijos politiką, dideliu mastu arba sistemingai užpuldinėjo civilius ir juos žudė arba sunkiai sutrikdė jų sveikatą; sudarė tokias gyvenimo sąlygas, kad jos lėmė žmonių žūtį; prekiavo žmonėmis; deportavo gyventojus; kankino, žagino, įtraukė į seksualinę vergovę, vertė užsiimti prostitucija, priverstinai apvaisino ar sterilizavo; persekiojo kurią nors žmonių grupę ar bendriją dėl politinių, rasinių, nacionalinių, etninių, kultūrinių, religinių, lyties ar kitų motyvų, kuriuos draudžia tarptautinė teisė; žmones sulaikė, areštavo ar kitaip atėmė jų laisvę, kai toks laisvės atėmimas nepripažįstamas, ar nepranešė apie žmonių likimą arba buvimo vietą; vykdė apartheido politiką“[2].

Šio straipsnio detalus komentaras ir analizė bus pateikta ketvirtajame darbo skyriuje.

Daugiau Lietuvos Respublikos norminių aktų, reglamentuojančių nusikaltimus žmoniškumui, nėra. Tačiau vien tai, kad yra prisijungta prie atitinkamų konvencijų, jau yra svarbu. Kita vertus, daugelis reikalavimų dėl nusikaltimų žmoniškumui yra praktiškai teisės principų lygio, todėl laikomi visuotinai pripažįstamais ir vykdytinais *a priori*. Svarbu ir tai, kad Lietuva yra ratifikavusi ir kai kurias bendrojo pobūdžio konvencijas, kurios, kaip pamatysime, siejasi su nusikaltimų žmoniškumui problemomis: pavyzdžiui, JT konvenciją prieš kankinimą ir kitokį žiaurų elgesį ir baudimą (1984 12 10), nusakančią kankinimo ir žiauraus elgesio sąvokas; 1950 m. Europos žmogaus teisių bei pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją ir jos papildomuosius protokolus, kurios interpretavimas leidžia atskleisti daugelio žmogaus teisių, kurias pažeidžia nusikaltimai žmoniškumui, turinį; tarptautinės humanitarinės teisės 1949 m. Ženevos konvencijas ir jų 1977 m. papildomus protokolus bei kitas.

[1] Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000 m. spalio 25 d., nr. 89–2741.

[2] Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000 m. spalio 25 d., nr. 89–2741.

2. NUSIKALTIMŲ ŽMONIŠKUMUI IR GENOCIDO NUSIKALTIMO ELEMENTAI IR POŽYMIAI

2.1. Nusikaltimų žmoniškumui ir genocido nusikaltimo kėsinimosi objekto problemos

Nusikaltimų žmoniškumui objektas ir jo problemos nėra plačiai nagrinėjamos literatūroje. Akivaizdu, kad šiais nusikaltimais kėsinamasi ir pažeidžiama žmogaus gyvybė, sveikata, laisvė, bet ar tai ir viskas? Netiesioginiai įvairių autorių samprotavimai ir klasifikacijos leidžia teigti, kad šio nusikaltimo objektas yra daugiau nei žmogaus gyvybė, sveikata, laisvė, orumas. Leslie'is Mansfieldas rašo:

„Bet kai mes matome kasdienius naujienų ir televizijos reportažus apie kenčiančius pabėgėlius, atskirtas šeimas ir girdime istorijas apie iššaginimo stovyklas ir kitus žiaurumus buvusioje Jugoslavijoje, mes esame nuliūdinti ir nuvilti bereikalingos žmonių kančios. Mes instinktyviai žinome, kad taip neturi būti. <…> Visos mūsų pastangos intelektualizuoti teisę ir jos kanonus iš esmės atspindi mūsų pagrindines idėjas, kaip žmonės turi elgtis vienas su kitu, kurios remiasi emociniu ir intuityviu supratimu, kas yra gera ir kas yra teisinga“[1].

Kokiu bendru žodžiu galėtume pavadinti „pagrindines idėjas, kaip žmonės turi elgtis vienas su kitu“? I. Kantas tai vadino „aukščiausiu moraliniu imperatyvu“, Biblija – auksine taisykle.

JT Karo nusikaltimų komisija yra pareiškusi: „individai yra atsakingi tautų bendrijai už tarptautinės baudžiamosios teisės pažeidimus, kurie kėsinasi į esmines laisves ir konstitucines žmonių ir individo teises, t. y. už nežmoniškus aktus, sudarančius tarptautinius nusikaltimus“[2]. Tad galbūt nusikaltimų žmoniškumui objektas – žmogaus teisės? Bet jau cituotas genocido termino autorius R. Lemkinas teigė: „šios rūšies nusikaltimai ne tik pažeidžia žmogaus teises, bet taip pat ir ypač griauna fundamentalius visuomeninės tvarkos pagrindus“[3].

---

[1] *Mansfield L.* Crimes against Humanity: Reflections on the Fiftieth Anniversary of Nuremberg and a Forgotten Legacy // Nordic Journal of International Law, vol. 64, 1995, p. 293.

[2] History of the United Nations War Crimes Commission and the Development of the Laws of War. – London, 1948, p. 191.

[3] *Lemkin R.* Acts Constituting a General (Transnational) Danger Considered as Offences Against the Law of Nations // <http://www.preventgenocide.org/lemkin/madrid1933–english.htm> (2002 07 01)

Galime prisiminti, kad nusikaltimo pagrindinį objektą dažnai atskleidžia pats nusikaltimų grupės pavadinimas (pvz., nusikaltimai gyvybei). Tačiau šiuo atveju pavadinimas yra daug kartų girdėta bet pakankamai neaiški sąvoka – žmoniškumas. Manytume, kad nuo šios sąvokos analizės ir reiktų pradėti nusikaltimų žmoniškumui pagrindinio objekto paieškas. Tačiau pamėginti atskleisti sąvokos „žmoniškumas“ turinį – užduotis sudėtingesnė, nei gali pasirodyti.

Pirmoji problema, su kuria susiduriame, yra ta, jog termino „žmoniškumas“ išaiškinimo nerasime jokiame teisiniame žodyne, nes tai pirmiausia filosofijos ir etikos sąvoka. „Enciklopaedia Britannica“ sąvoka „žmoniškumas“ aiškinama tik siejant su tarptautiniu žodžiu *humanizmas*, kuris dažnai verčiamas kaip „žmoniškumas“, bet, pasirodo, tai nėra tikslu. „Žmoniškumo“ (angl. *humanity*) sąvoka pateikiama kaip lotyniškos sąvokos *humanitas* dalis: „žmogaus savybės, tokios kaip supratimas, palankumas, užuojauta, pasigailėjimas“[1]. Taip pat šis šaltinis pabrėžia, jog terminas „žmoniškumas” yra moderni sąvoka, nes minėtąją sąvoką *humanitas* sudarė ir daug agresyvesnės charakteristikos: narsumas, sava nuomonė, protingumas, iškalba ir net garbės troškimas, t. y. visų žmogiškųjų vertybių maksimalus vystymasis visomis formomis. Galbūt dėl to prie humanistų, kurie pabrėžė kitą *humanitas* aspektą, priskiriamas netgi Makiavelis, kuris, be kita ko, laikomas ir autoritarizmo apologetu. Tad žmoniškumo terminas yra neatskiriamas ir nuo humanizmo sampratos. „Enciklopaedia Britannica“ humanizmą apibrėžia taip: „terminas, vartojamas įvairių pažiūrų, metodų ir filosofijų įvairovei, kurios ypač pabrėžia žmogiškąją sritį, apibūdinti“, o Tarptautinių žodžių žodyne pateiktas toks apibrėžimas: „humanizmas – pažiūrų sistema, žmogų laikanti pagrindine vertybe, jo gerovę – socialinių institutų vertinimo kriterijumi, žmogiškumą – trokštamais žmonių santykių principais“[2]. Šis apibrėžimas mums kiek tinkamesnis, nes šalia pažiūrų, filosofijų, metodų atsiranda ir konkretesnis socialinis elementas – pažiūrų sistema. Ch. Bassiouni klasifikuodamas tarptautinius nusikaltimus tiek nusikaltimus žmoniškumui, tiek genocidą priskiria prie nusikaltimų, kurie kėsinasi į pagrindines žmogaus teises ir laisves[3]. Be jokios abejonės, žmogaus teisių apsauga rodo, kad šiuolaikinėje visuomenėje yra priimta žmogų ir jo teises traktuoti kaip pagrindinę, aukščiausią vertybę. Tačiau pagarba žmogaus teisėms yra paremta bendromis etinėmis ir filosofinėmis pažiūromis. Nacistinio nusikaltėlio Adolfo Eichmano byloje Izraelio Aukščiausiasis Teismas pareiškė, kad tokio pobūdžio nusikaltimai sugriauna pasaulines moralines vertybes ir humanizmo principus, kurie gyvuoja baudžiamosios teisės sistemose, priimtose

[1] Humanism // Enciklopaedia Britannica, <http://www.britannica.com>

[2] Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985, p. 205.

[3] Žr.: International Criminal Law / Ed. by M. Ch. Bassiouni, Transnational Publishers, INC. – New York, 1986, p. 269.

civilizuotų valstybių[1]. Tad, žvelgiant plačiau, šie nusikaltimai kėsinasi ne tik į žmogaus teises ir laisves kaip kiekvieno individo atributyvią kategoriją, bet ir į principų, teigiančių, pagrindžiančių ir garantuojančių tokių teisių ir laisvių egzistavimą, sistemą, pagarbą jiems: pavyzdžiui, priėmimas įstatymo, įteisinančio rasinę segregaciją, pažeidžia jau ne vieno ar kelių asmenų teises ir laisves, o iš esmės keičia visą socialinę valstybės ir visuomenės struktūrą, pažeidžiami pamatiniai principai, o nesilaikant principinių nuostatų, pavienės teisės irgi netenka prasmės. „Šių nusikaltimų pavojingumą sudaro ne tik vykdymo masiškumas, bet ir visuomenės, jos vertybių ir institucijų nuvertinimo procesas, kuris sukrečia visuomenę“[2]. Būtent dėl šio aspekto – beatodairiško, masiško ir sąmoningo vertybių neigimo – nusikaltimai žmoniškumui yra gerokai pavojingesni nei kiti nusikaltimai, kurie išoriškai panašūs pagal objektyviuosius požymius, bet yra kokybiškai kito lygmens.

J. Prapiesčio nuomone, nusikaltimų žmonijai objektą sudaro „visuotinai pripažintų ir tarptautinėje teisėje įtvirtintų bei jos saugomų vertybių, gėrių visuma, užtikrinanti žmonijos, valstybių saugaus egzistavimo ir bendradarbiavimo pagrindus“[3]. Šis autorius, manytume, nusikaltimų žmoniškumui objektą apibrėžė šiek tiek per plačiai. Tarptautinė teisė įtvirtina daug vertybių ir ne visos jos siejasi su vertybėmis, kurias pažeidžia būtent nusikaltimai žmoniškumui. Išsakytoji nuomonė labiau tiktų apskritai apibrėžiant tarptautinio nusikaltimo objektą.

Mūsų supratimu, nusikaltimų žmoniškumui objekto mes neturėtume plėsti iki visų vertybių, įtvirtintų tarptautinėje teisėje, bet neturėtume siaurinti tik iki tam tikrų konkrečių žmogaus teisių ir teigtume, jog tai – visuotinės pagarbos žmogaus teisėms sistema, kuria paremta šiuolaikinė demokratinė visuomenė ir kuri įtvirtinta tarptautinėje teisėje. Toks objekto supratimas leidžia pakankamai gerai atskleisti ir pagrįsti ypatingą nusikaltimų žmoniškumui pavojingumą, nes būtent masiniai, planingi tokios sistemos pažeidimai, jos nuostatų ignoravimas ir būdingi nusikaltimams žmoniškumui.

Deja, nusikaltimų žmoniškumui kėslas neapsiriboja tokia gana abstrakčia, nors ir fundamentalia vertybe kaip žmogaus teisių pagarbos sistema. Šių nusikaltimų atvejais žmoniškumo pamynimas pasireiškia labai konkrečiai ir negailestingai – asmenys yra masiškai, sistemingai naikinami, žalojami, tremiami, kitaip persekiojami ar išnaudojami. Taigi, be pagrindinio objekto, nusikaltimai žmoniškumui pažeidžia daug kitų papildomų objektų: gyvybę, sveikatą, laisvę, teisę pasirinkti gyvenamąją vietą, garbę, orumą, lygybę įstatymų atžvilgiu, apsaugą nuo priverčiamojo darbo. Sąrašą būtų galima tęsti ir tęsti.

---

[1] Niurnbergskij process: pravo protiv voiny i fašizma / Red. Lediach I. A., Lukašuk I. I. – Moskva, 1995, p. 101.

[2] *Bassiouni*, 1999, p. 252.

[3] Žr.: Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 2000, p. 46.

Kai kurių Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinos atstovų nuomone, prie nusikaltimo objekto kaip fakultatyvusis požymis turėtų būti aptariamas ir nusikaltimo dalykas, kaip materiali nusikaltimo objekto išraiška[1], kitų mokslininkų nuomone, nusikaltimo dalykas turėtų būti nagrinėjamas prie objektyviųjų požymių elemento[2]. Nesileisdami į teorinį ginčą, kurio nusikaltimo sudėties elemento požymiu nusikaltimo dalykas yra, mes tik norėtume paminėti, kad nusikaltimų žmoniškumui dalyku pagal formalius baudžiamosios teisės kriterijus turėtume laikyti žmogų, kuris nuo jų nukenčia, kaip materialią nusikaltimo objekto išraišką. Kita vertus, nusikaltimų žmoniškumui tyrinėtojai dažniausiai vengia žmogų vadinti nusikaltimo dalyku ir vartojamas nors ir baudžiamojo proceso, bet etiškai priimtinesnis „nukentėjusiojo“ terminas. Mes irgi laikysimės šios nuostatos. Be to, kadangi jau minėjome, jog ypatingi nusikaltimų žmoniškumui požymiai pateisina jų nagrinėjimą nesilaikant įprastinės nusikaltimo sudėties schemos, o nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimas – viena iš labai svarbių nusikaltimų žmoniškumui sąvokos problemų, todėl jos analizei bus paskirta viena iš vėlesnių (2.2.5) darbo dalių, aptariant nusikaltimų žmoniškumui bendruosius požymius.

2.2. Nusikaltimų žmoniškumui bendrieji požymiai

Nesunku pastebėti, kad nusikaltimai žmoniškumui išoriškai atrodo kaip „tradiciniai”, įprastiniai nusikaltimai, kurie yra numatyti beveik kiekvienos valstybės baudžiamojoje teisėje (pvz., nužudymas, kankinimas), tačiau tai – tik pirmasis įspūdis.

Kokybiškai kitokį nusikaltimų žmoniškumui pobūdį, kaip minėjome, lemia jų objektas, tačiau objektas tėra viso labo teorinė konstrukcija. Šiems iš pažiūros įprastiniams nusikaltimams tarptautinį statusą suteikia tam tikri konkretūs bendrieji požymiai, kuriems esant net pavienis įprastinis nusikaltimas įgauna visai kitą prasmę. Vienas iš tokių požymių, L. Mansfieldo nuomone, būtų nusikaltimų žmoniškumui mastai ir masiškumas: „sistemingos, masinės pastangos sunaikinti milijonus žmonių, kurios rodė nacių karo būdą ir atskyrė jį nuo kitų karo nusikaltimų[3]“, Ch. Bassiouni manymu, svarbiausias požymis yra „valstybės veiksmai ar politika“. Jis aiškiai atskiria masinės viktimizacijos nusikaltimus, kurie priklauso vidiniai valstybių jurisdikcijai, ir „nusikaltimus žmoniškumui”, kurie yra tarptautinių nusikaltimų kategorija, tapusi

[1] Žr.: Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 1996, p. 163.

[2] Tokios nuomonės laikosi, pavyzdžiui, prof. V. Piesliakas. Žr.: *Piesliakas V.* Mokymas apie nusikaltimą ir jo sudėtį. – Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1996, p. 37.

[3] *Leslie M.* Crimes Against Humanity: Reflections on the Fiftieth Anniversary of Nuremberg and a Forgotten Legacy // Nordic Journal of International Law, vol. 64, 1995, p. 309.

ius cogens lygio normomis[1]. TTK 1996 m. teigė, kad yra dvi bendrosios sąlygos, kurias turi atitikti nusikaltimas, kad jį būtų galima kvalifikuoti kaip nusikaltimą žmoniškumui: „pirmoji sąlyga reikalauja, kad veika būtų „įvykdyta sistemingai arba masiškai" <…>. Antroji sąlyga reikalauja, kad veika būtų inicijuota arba vadovaujama vyriausybės (*t. y. valdžios, nes terminas vyriausybė čia vartojamas „amerikietiškąja" samprata – aut. past.)* arba bet kokios organizacijos arba grupės"[2].

Šie ir kiti bendrieji požymiai kartais apibendrintai vadinami nusikaltimų „atribojimo testu" (angl. *Treshold Test*), „tarptautiniu ir jurisdikcijos elementu" (angl. *The International and Jurisdictional Elements*). Tačiau esmė vienoda – šie požymiai ir elementai ir yra pagrindas už nusikaltimus žmoniškumui taikyti tarptautinę baudžiamąją atsakomybę su visomis iš to kylančiomis pasekmėmis.

Skirtingų metų šaltiniai ir skirtingi autoriai vis dėlto kiek kitaip traktuoja šį klausimą: bendrieji požymiai ne kartą keitėsi, atsirasdavo naujų, keisdavosi senųjų turinys, nes, kaip jau minėjome, kiekvienu atveju nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimas kisdavo priklausomai nuo faktinių aplinkybių arba naujų tarptautinės ir tarptautinės baudžiamosios teisės tendencijų. Kaip pažymi L. Mansfieldas, tarptautinės baudžiamosios teisės normų raida niekada nebuvo nuosekli tarptautinės politikos ar proceso dalis. Tarptautinių papročių ir praktikos plėtra gali būti apibūdinama kaip evoliucinė, teisė atsirado iš atsitiktinio proceso, kuriame susilieja konvencijos, papročiai, bendrieji principai, teisės mokslininkų darbai ir nevyriausybinių organizacijų pastangos. Istoriškai ir teisiškai nedaug kas buvo netinkamai traktuojama apibrėžiant nusikaltimus žmoniškumui, tai nebuvo pataisyta bėgant laikui ir paprotinėje teisėje bei taikant tarptautinę teisę[3].

Norime pabrėžti, kad bendrieji nusikaltimų žmoniškumui požymiai yra kompleksinė kategorija, jie ne visada sutampa su kuriuo nors vienu nusikaltimo sudėties elementu, o apima įvairius aspektus. Nors gal ir galima teigti, kad šiuose požymiuose daugiausia yra objektyviųjų požymių ir subjekto nusikaltimų sudėties elementų požymių, tačiau, kaip jau minėjome įvadinėse pastabose, mes laikysimės nagrinėjimo schemos ne pagal nusikaltimo sudėties elementus, o pagal atskirus požymius, kaip tai daro daugelis užsienio tyrinėtojų.

1948 m. JT Karo nusikaltimų komisijos teisės komitetas taip detaliai apibūdino nusikaltimus žmoniškumui ir jų požymius:

---

[1] *Bassiouni*, 1999, p. 244–245.

[2] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (5) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[3] *Leslie M.* Crimes Against Humanity: Reflections on the Fiftieth Anniversary of Nuremberg and a Forgotten Legacy // Nordic Journal of International Law, vol. 64, 1995, p. 309–310.

„(a) Buvo dvi nusikaltimų žmoniškumui rūšys, „nužudymo tipo" (nužudymas, naikinimas, pavergimas, deportacijos ir panašūs) ir „persekiojimo tipo", įvykdyti rasiniais, politiniais arba religiniais pagrindais.

(b) Nužudymo tipo nusikaltimai žmoniškumui buvo nusikaltimai, atlikti prieš civilius gyventojus. Nusikaltimai, atlikti prieš karinių pajėgų narius, nepakliūna prie šio tipo ir tikriausiai prie „persekiojimo" tipo nusikaltimų.

(c) Izoliuoti pažeidimai nepatenka į nusikaltimų žmoniškumui sampratą. Kad įprastas nusikaltimas, baudžiamas tik pagal nacionalinę teisę, pasikeistų į nusikaltimą žmoniškumui, kuris kartu tampa svarbus tarptautinei teisei, yra reikalinga valdoma sisteminga masinė veika, ypač jeigu ji autoritarinė. Tik nusikaltimai dėl savo visuotinumo ir žiaurumo arba dėl masiškumo, arba dėl fakto, kad vienodas pavyzdys buvo taikomas skirtingose vietose ir laiku, grasina tarptautinei bendrijai arba šokiruoja žmonijos sąmonę, pateisina trečiųjų valstybių intervenciją <…>.

(d) Nesvarbu, ar nusikaltimas žmoniškumui buvo padarytas prieš ar per karą.

(e) Aukų pilietybė (tautybė) nesvarbi.

(f) Ne tik vadovams, bet ir tiesioginiams nusikaltimų žmoniškumui vykdytojams kyla baudžiamoji atsakomybė.

(g) Nesvarbu, ar nusikaltimai žmoniškumui buvo padaryti pažeidžiant *lex loci*, ar ne.

(h) Nusikaltimas žmoniškumui gali būti padarytas priimant įstatymus, kurie nurodo arba leidžia vykdyti nusikaltimą žmoniškumui: t. y. nepateisinamas žudynes, deportacijas, rasinę diskriminacinę, civilių teisių apribojimą ir kt."[1].

Šis nusikaltimų žmoniškumui apibūdinimas buvo parengtas jau pasibaigus Niurnbergo procesui. Galima teigti, kad jis ir apibendrino gana eklektišką ir kuklią Niurnbergo tribunolo nusikaltimų žmoniškumui praktiką (už nusikaltimus žmoniškumui buvo nuteisti tik 2 iš 11 kaltinamųjų). Tačiau nors ir kukli, ši praktika tapo kertiniais principais, kuriais vėliau rėmėsi visi nusikaltimų žmoniškumui tyrinėtojai bei vėlesnių šaltinių kūrėjai.

Kai kurie nusikaltimų žmoniškumui požymiai nei ginčijami, nei tikslinami nebuvo, pavyzdžiui, tai, kad nusikaltimai žmoniškumui turi būti nukreipti prieš civilius gyventojus. Tačiau kiti požymiai buvo.

Toliau 2 lentelėje pateikiame bendruosius nusikaltimų žmoniškumui požymius, kuriuos numatė pagrindiniai tarptautinės baudžiamosios teisės šaltiniai, apibrėžę šiuos nusikaltimus.

Apibendrindami galėtume teigti, kad dažniausiai minimi šie požymiai:

- nusikaltimai žmoniškumui yra nukreipti prieš civilius gyventojus;
- nusikaltimai žmoniškumui padaromi kaip valstybės ar organizacijos, turinčios politinę valdžią, veiklos rezultatas;

[1] *Malekian F.* International Criminal Law. – Upsala, 1991, p. 278.

- nusikaltimai žmoniškumui vykdomi organizuotai, planuotai, masiškai arba sistemingai.

2 lentelė. **Bendrieji nusikaltimų žmoniškumui požymiai pagrindiniuose šaltiniuose**

Niurnbergo tribunolo statutas ir jurisprudencija	*Jugoslavijos tribunolo įstatai ir jurisprudencija*	*Ruandos tribunolo įstatai*	*Romos statutas*
Nukreipti prieš civilius gyventojus	**Nukreipti prieš civilius gyventojus**	**Nukreipti prieš civilius gyventojus**	**Nukreipti prieš civilius gyventojus**
Padaryti iki karo ar karo metu*	**Padaryti tarptautinio arba vidaus karinio konflikto metu****	**Padaryti masiškai arba sistemingai**	**Padaryti kaip masinio ar sistemingo užpuolimo dalis**
Neatsižvelgiant į tai, ar buvo tos šalies, kurioje padaryti, teisės pažeidimais	**Padaryti valstybės arba organizacijos, *de facto* kontroliuojančios teritoriją*****	**Padaryti nacionaliniais, politiniais, etniniais, rasiniais ar religiniais motyvais********	**Padaryti kaip valstybės ar organizacijos politikos vykdyti tokį užpuolimą dalis**
Darant ar siekiant padaryti nusikaltimą taikai ar karo nusikaltimą			
Padaryti kaip valstybės veiksmų ar politikos rezultatas, kaip nusikalstamo sąmokslo dalis***			
Padaryti planuotai, masiškai, žiauriai.*			

Pastabos:

* – Tačiau Niurnbergo tribunolas prisipažino esąs nekompetentingas nagrinėti galimus nusikaltimų žmoniškumui atvejus, padarytus iki 1939 m.

** – Tačiau Jugoslavijos tribunolas pripažino, kad įstatų apibrėžimas, palyginti su paprotine teise, buvo per siauras.

*** – Jurisprudencijos išvada.

**** – Šis požymis minimas ir kituose šaltiniuose, tačiau tik šiame jis yra laikomas bendruoju požymiu, o ne „persekiojimo“ veikos dalimi.

Mes sąmoningai neminime tų požymių, kurie, laikui bėgant, neįsitvirtino nusikaltimų žmoniškumui sąvokoje, tačiau bendrųjų požymių aptarimą pra-

dėsime būtent nuo jų. Šiuos požymius aptarsime dėl tos priežasties, kad formuluojant vos ne kiekvieną naują šaltinį vėl būdavo diskutuojama dėl tų pačių požymių reikalingumo arba nepriimtinumo. Diskusijos dėl šių požymių atspindėjo svarbias tarptautinės baudžiamosios teisės raidos tendencijas.

Pirmiausia, manytume, turėtų būti aptartas požymis, vadinamas nusikaltimų žmoniškumui ir karinio konflikto (arba karo meto) sąsaja.

2.2.1. Nusikaltimai žmoniškumui ir karinis konfliktas (karo metas)

Ši problema, dažnai iškylanti apibrėžiant nusikaltimus žmoniškumui, yra viena iš labiausiai literatūroje ir praktikoje diskutuotinų problemų. Beveik kiekvieną sykį priimant naują šaltinį, apibrėžiantį nusikaltimus žmoniškumui, ši problema buvo keliama ir plėtojosi kaip karo nusikaltimų atšaka. Tokią raidą lėmė dvi priežastys:

- tokia formuluotė leido nepažeisti teisėtumo (*nullum crimen sine lege*) principo;
- ji leido remtis sutartine ir paprotine tarptautine teise kaip privalomų teisinių įsipareigojimų šaltiniu;
- ji leido panaudoti formuluotę „bendruosius teisės principus, pripažintus civilizuotų tautų“kaip tarptautinės teisės šaltinį aiškinant 6(c) straipsnį ir kartu užpildyti šių ir kitų nuostatų teksto spragas[1].

Be to, kaip teigė ir pats Niurnbergo tribunolas, formuluotė negalėjo atsirasti „iš niekur“, tai turėjo būti egzistuojančios teisės patikslinimas[2]. Galima atkreipti dėmesį ir į tai, kad nusikaltimai žmoniškumui, į kuriuos buvo atkreiptas Niurnbergo Tribunolo įstatų kūrėjų dėmesys, buvo susiję su didžiaisiais karo konfliktais: Armėnų genocidas su Pirmuoju pasauliniu, Holokaustas – su Antruoju pasauliniu karais. Ir nors Niurnbergo tribunolo įstatuose buvo formuluotė „padaryti prieš ar per karą“, pats Tribunolas prisipažino esąs nekompetentingas nagrinėti veikas, padarytas iki karo pradžios (t. y. iki 1939 m. rugsėjo 1 d.), nes kita apibrėžimo nuostata šiuos nusikaltimus būtinai siejo su kitais Tribunolo jurisdikcijoje esančiais nusikaltimais: *darant arba siekiant padaryti bet kurį nusikaltimą, tenkantį tribunolo jurisdikcijai*[3]. Dar svarstant Niurnbergo tribunolo įstatų formuluotes, JAV delegacijos atstovas Justice'as Jacksonas pareiškė: „Kaip Vokietija elgiasi su savo gyventojais <…> nėra mūsų reikalas, kaip ir kokios nors kitos valstybės reikalas <…> kištis į mūsų problemas. Priežastis, dėl kurios ši žydų sunaikinimo programa <…> įgauna tarptautinį pobūdį yra tai, kad ji buvo dalis neteisėto

[1] *Bassiouni*, 1999, p. 265.

[2] Niurnbergskij process: pravo protiv voiny i fašizma / Red. Lediach I. A., Lukašuk I. I. – Moskva, 1995, p. 100.

[3] Žr.: Charter of the International Military Tribunal // Nuremberg Trial Proceedings, vol. 1. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/imtconst.htm>

karo vedimo plano"[1]. Tačiau, kaip atkreipė dėmesį R. Clarkas, šią Tribunolo nuostatą lėmė ir tai, kad tai buvo ribotos jurisdikcijos teismas. Jis turėjo tik tiek galios, kiek jos jam suteikė sutarties (*Londono susitarimo – aut. past.*) šalys. O šalys jam nesuteikė jurisdikcijos, jeigu nusikaltimai žmoniškumui nebuvo susiję su karu ar agresija[2].

Tad iš esmės nusikaltimai žmoniškumui nuo karo nusikaltimų skyrėsi tik dviem požymiais: pagal subjektą ir nukentėjusiuosius (nukentėjusieji – civiliai asmenys, nesvarbu, savos ar priešo valstybės, subjektas – bet koks valstybės pareigūnas arba vykdęs jų nurodymus). Tačiau šios sąsajos (su kariniu konfliktu) reikalingumu netrukus buvo suabejota. Pirma, sąsaja labai ribojo nusikaltimų žmoniškumui taikymo sferą ir, antra, kliudė pagrindiniams tikslams, dėl kurių ši baudžiamoji kategorija buvo sumanyta. Tad nereikia stebėtis, jog minėtame Kontrolinės tarybos įstatyme Nr. 10 sąsajos su kariniu konfliktu neliko, bet reikia nepamiršti, kad tai buvo vidaus, o ne tarptautinės teisės šaltinis. Tačiau ir tarptautinės teisės šaltiniai netrukus pasuko ta linkme, jog nusikaltimai žmoniškumui gali būti padaryti bet kuriuo metu: tiek karo, tiek taikos, įtvirtindami Niurnbergo tribunolo įstatų, bet ne jurisprudencijos požiūrį. Ši traktuotė pirmiausia buvo įtvirtinta 1948 m. Genocido konvencijoje (1 str.) ir 1973 m. Konvencijoje dėl apartheido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį. Genocido konvencijos 1 straipsnis tiesiogiai nurodė, kad genocidas gali būti padaryti tiek taikos, tiek karo metu, o Apartheido konvencijoje tiesiog nenurodyta, kad tai turi nutikti karo metu ar būtina sąsaja su karo nusikaltimais. Jau pirmoje JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekto redakcijoje (1954 m.) buvo atmesta nusikaltimų žmoniškumui ir karinio konflikto sąsaja. Tad iš tiesų buvo sunkiai suprantama, kodėl Jugoslavijos tribunolo įstatuose apibrėžiant nusikaltimus žmoniškumui netikėtai vėl atsirado ši sąsaja. Įstatuose nebuvo nurodyta: „*padarytus tiek tarptautinio, tiek vidaus ginkluoto konflikto metu*". Kai kurių autorių teigimu, šis regresyvus supratimas, ignoruojantis pusės amžiaus teisinę raidą, galėjo grąžinti teisę milžinišku šuoliu atgal[3]. Kita vertus, galima matyti ir svarų tokios formuluotės pasirinkimo pagrindą: pirmiausia iki pat Jugoslavijos tribunolo statuto nusikaltimai žmoniškumui privalomaja galia tebuvo apibrėžti tik Niurnbergo tribunolo įstatuose, tad galbūt buvo norima išlaikyti principinį tęstinumą, kad naujoji formuluotė neiškiltų „iš niekur", kad būtų tenkinamas teisėtumo principo (*principle of legality* (angl.) – *nullum crimen sine lege* (lot.)) reikalavimas; antra, nusikaltimai, už kuriuos nubausti buvo įsteigtas Jugoslavijos tribunolas, iš tiesų buvo padaryti karinio konflikto

[1] Niurnbergskij process: pravo protiv voiny i fašizma / Red. Lediach I. A., Lukašuk I. I. – Moskva, 1995, p. 163.

[2] *Odora A. O.* The Judging of War Criminals: Individual Criminal Responsibility under International Law. – Stockholm, p. 251.

[3] *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague, Cluwer Law International, 1997, p. 162.

metu, tad ši formuluotė *ad hoc* atveju problemų nesukėlė, tačiau galėjo sukelti problemą kaip nepageidautinas precedentas. Tarptautinės bendrijos ir teisininkų nuogąstavimus, kad ši formuluotė gali būti regresas nusikaltimų žmoniškumui reglamentavimo ir baudimo sferoje, netrukus paneigė pačio Jugoslavijos tribunolo Apeliaciniai rūmai. Byloje *Kaltintojas vs. Tadic* jie teigė, jog „šiuo metu jau yra nusistovėjusi paprotinės tarptautinės teisės norma, kad nusikaltimai žmoniškumui nebūtinai turi būti susiję su tarptautiniu kariniu konfliktu. Iš tiesų, kaip nurodo Kaltintojas, paprotinė tarptautinė teisė nereikalauja, kad nusikaltimai žmoniškumui būtų susiję apskritai su kokiu nors konfliktu. Taigi reikalaudama, jog nusikaltimai žmoniškumui turi būti įvykdyti tarptautinio ar vidaus karinio konflikto metu, Saugumo Taryba apibrėžė nusikaltimą <…> siauriau, nei reikalauja paprotinė tarptautinė teisė“[1]. Jugoslavijos tribunolo „dvynys“, Ruandos tribunolas, nusikaltimų žmoniškumui apibrėžime vidaus ar tarptautinio karinio konflikto sąvokos jau iš viso nebevartojo, nors civilinio karo (vidaus ginkluoto) pobūdžio konfliktas Ruandoje buvo, tik ne toks ryškus kaip buvusioje Jugoslavijoje. Minėtiems tribunolams jau vykdant aktyvią veiklą 1996 m. JT Kodekso projekto redakcijos komentare dar kartą buvo pabrėžta: „nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimas <…> nereikalauja, kad nusikaltimas būtų padarytas karo metu arba būtų susijęs su nusikaltimais taikai ar karo nusikaltimais kaip Niurnbergo statute. Nusikaltimų žmoniškumui autonomija buvo pripažinta vėlesniuose teisiniuose dokumentuose, kurie to nereikalavo, <…> tai patvirtino ir Jugoslavijos Tribunolas“[2].

Kaip bebūtų keista, diskusija dėl šio požymio dar kartą atsinaujino 1998 m. Romos diplomatinėje konferencijoje, rengiant Romos tarptautinio baudžiamojo teismo statutą. Kinijos bei kelios kitos įtakingos delegacijos teigė, kad tarptautinė paprotinė teisė, Niurnbergo bei Jugoslavijos tribunolų statutai nusikaltimus žmoniškumui apibrėžė kaip nusikaltimus, padarytus karinio konflikto metu. Statute nenurodant aiškios sąsajos tarp nusikaltimų ir karinio konflikto, iš esmės keičiami nusikaltimo požymiai[3]. Beje, panašią nuomonę yra išsakęs ir Ch. Bassiouni, gretindamas nusikaltimus žmoniškumui pagal Niurnbergo teisę ir vėlesnius variantus – jo nuomone, tai skirtingi nusikaltimai, iš kurių vėlesnieji ne visai tenkina teisėtumo principą[4]. Kinijos Liaudies Respublikos atstovai Romos konferencijoje išsakė ir teiginį, jog, „Statute ypač pabrėžtos žmogaus teisės. Dėl žmogaus teisių elementų daugės žmogaus teisių bylų, ir susilpnės teismo mandatas bausti pačius rim-

[1] Prosecutor vs. Tadic, IT–94–1, par. 623.

[2] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (6) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[3] *Jusys O., Paulauskas R., Švedas G*. Tarptautinis baudžiamasis teismas // Teisės problemos, 1999, nr. 4, p. 81.

[4] *Bassiouni*, 1999, p. 274.

čiausius nusikaltimus[1]“. Ir vis dėlto akivaizdu, jog Kinijos delegacija bei ją palaikančios valstybės norėjo ignoruoti tuos tarptautinės teisės šaltinius, kuriuose atsisakoma šios sąsajos ir kurių yra daugiau; daugelio doktrinos atstovų, tarp jų ir Tarptautinės teisės komisijos nuomone, ir, galima sakyti, ne visai korektiškai rėmėsi Jugoslavijos tribunolo statutu, kurį taikydamas pats Tribunolas priėjo prie skirtingos, jau cituotos, išvados. Tad vadinamojo „Bendraminčių valstybių bloko“ pastangomis ši, teigtume, archaiška nuostata nebepateko į galutinį Romos statuto variantą. Kokius padarinius šis įtvirtinimas gali turėti tarptautinės teisės raidai? Manytume, kad tai dar kartą patvirtina, jog žmogaus teisių pažeidimai, kurie pasiekia nusikaltimų žmoniškumui lygį, nebelaikomi ir nebegali būti laikomi valstybės vidaus reikalu. Nesvarbu, kad tiesiogiai kita valstybė nenukentėjo, kaip atsitinka karinių konfliktų metu, – šiuo atveju netiesioginė grėsmė, kaip minėjome, pasireiškia vertybių, kurios svarbios visuotinam saugiam egzistavimui, negerbimu ir neigimu.

2.2.2. Diskriminacijos požymis

Antrasis požymis, dėl kurio buvo gana dažnai diskutuojama bei išsakoma įvairių probleminių nuomonių, yra diskriminacijos požymis. Šio požymio esmė – tai sąlyga, kad nusikaltimai žmoniškumui būtinai būtų įvykdyti kokiais nors, pavyzdžiui, nacionaliniais, religiniais, rasiniais, politiniais motyvais.

Antrojoje Niurnbergo tribunolo įstatuose pateiktoje nusikaltimų žmoniškumui sampratos dalyje nurodyta: „<…> ar jų persekiojimas politiniais, rasiniais ar religiniais motyvais <…>“. Minėto JT Karo nusikaltimų komisijos nusikaltimų žmoniškumui apibendrinimo pirmame punkte irgi teigiama „<…> ir „persekiojimo tipo“, padaryti rasiniais, politiniais arba religiniais pagrindais“. Iš tiesų beveik kiekvienu faktiniu atveju buvo galima pastebėti, kad hitlerinė Vokietija vykdė nusikaltimus žmoniškumui dėl aukų priklausymo tam tikroms visuomeninėms grupėms, pavyzdžiui, etninių grupių (žydų, čigonų), psichinių ligonių, homoseksualistų ir kitoms. Kita vertus, ar priskirti diskriminacijos požymį visiems nusikaltimams žmoniškumui, ar tik „persekiojimo“ nusikaltimui, buvo Niurnbergo tribunolo statuto teksto aiškinimo klausimas. 1948 m. Genocido konvencijoje numatyta, kad vienas iš nusikaltimų žmoniškumui, t. y. genocidas, gali būti vykdomas tik diskriminaciniais nacionaliniais, etniniais, rasiniais ar religiniais pagrindais, nes genocido apibrėžime reikalaujama, kad tikslas būtų nukreiptas prieš tam tikrą grupę. 1954 m. JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekto redakcijoje buvo siūloma, kad veikos nusikaltimais žmoniškumui turėtų būti laikomos tik tada, jeigu jos padarytos diskriminacijos pagrindais, t. y. „<…> prieš bet kokius civilius gy-

[1] The Making of Rome Statute. – The Hague, Boston, London, 1999, p. 584.

ventojus socialiniais, politiniais, rasiniais, religiniais ar kultūriniais motyvais“. Tačiau tokia formuluotė daugelio autorių buvo griežtai sukritikuota, teigiant, kad tai pakeistų Niurnbergo tribunolo įstatus[1]. 1991 m. redakcijoje šio bendrojo požymio nebeliko. Nebuvo jo ir Jugoslavijos tribunolo įstatuose, tačiau jis buvo numatytas Ruandos tribunolo įstatuose: „<…> atlikti nacionaliniais, politiniais, etniniais, rasiniais ar religiniais motyvais“.

Įdomu, kad Jugoslavijos tribunolas byloje *Kaltintojas vs. Tadic* nurodė: “Svarbu tai, kad diskriminacijos tikslas kaip papildomas visų nusikaltimų žmoniškumui reikalavimas nebuvo įtrauktas į šio tarptautinio tribunolo įstatus, kaip kad buvo Tarptautinio tribunolo Ruandai įstatuose, ir būtent dėl šio sprendimo jie yra kritikuojami. Tačiau, kadangi diskriminacijos <…> tikslo reikalavimas visiems nusikaltimams žmoniškumui buvo įtrauktas į Generalinio Sekretoriaus pranešimą ir dėl to, kad keli Saugumo Tarybos nariai pareiškė, kad jie aiškina 5 straipsnį kaip veikas, atliktas diskriminacijos pagrindais, Teisminis skyrius priima reikalavimą dėl diskriminacijos tikslo visuose nusikaltimuose žmoniškumui pagal 5 straipsnį. Faktiškai šio papildomo reikalavimo įtraukimas <...> atitinka anksčiau aptartus įrodymus, kad civilių gyventojų užpuolimas buvo vykdomas tik prieš ne serbų gyventojų dalį dėl to, kad jie buvo ne serbai“[2].

Tad nekeista, jog diskusijos dėl diskriminacijos kaip bendrojo nusikaltimų žmoniškumui požymio atsinaujino ir Romos konferencijoje. Kelios delegacijos, ypač Prancūzija, siūlė, kad šis elementas būtų įtrauktas (beje, Prancūzija pritarė šiam elementui ir cituotame Jugoslavijos tribunolo sprendime minimoje JT Saugumo Tarybos nuomonėje). Tačiau didžioji dauguma delegacijų prieštaravo šiam pasiūlymui. Daugumos nuomone, paprotinė tarptautinė teisė reikalauja, kad diskriminacijos elementas būtų būdingas tik nežmoniškai veikai „persekiojimui“, bet ne visiems nusikaltimams žmoniškumui[3]. Romos statuto komentatoriaus M. H. Arsanjani nuomone, toks sprendimas leidžia išvengti kaltinimui keblios ir nereikalingos įrodymų naštos. Be to, „diskriminacijos motyvo reikalavimas, ypač susietas su išsamiu draudžiamų (*diskriminacijos – aut. past.*) pagrindų sąrašu, galėtų paskatinti neapdairiai pašalinti labai sunkius nusikaltimus žmoniškumui (*iš sąvokos – aut. past.)*[4]“. Taigi Romos statute diskriminacijos kaip bendrojo nusikaltimų žmoniškumui požymio buvo atsisakyta.

Aptarus požymius, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių netapo vyraujančiais nusikaltimų žmoniškumui požymiais, metas pereiti prie svarbiausio nusikaltimų žmoniškumui dalyko – nusikalstamos politikos elemento, kuris,

---

[1] Plačiau žr.: *Johnson D. H. N* Draft Code of Offences Against the Peace and Security of Mankind // International and Comparative Law Quarterly, 1995.

[2] Prosecutor vs. Tadic, IT–94–1, par. 650–652.

[3] The Making of Rome Statute. – The Hague, Boston, London, 1999, p. 93–94.

[4] *Arsanjani H. M.* Crimes Against Humanity at the Rome Conference // The American Journal of International Law, vol. 93:22, 1999, p. 47.

daugelio autorių nuomone, yra pagrindinė ir esminė nusikaltimų žmoniškumui sąvokos dalis.

2.2.3. Nusikalstamos politikos elementas

Šis elementas – tai nusikaltimų žmoniškumui požymių kompleksas (todėl jį ir vadiname elementu, o ne požymiu), kuriam gana sunku surasti tinkamą lietuvišką terminą. Vieni autoriai jį vadina politikos elementu (angl. *policy element*), kiti (pvz., Ch. Bassiouni) – valstybės veiksmų ar politikos (angl. *state action or policy*) kriterijumi. Mes iš esmės pritarsime pirmajam pavadinimo variantui, tačiau šiek tiek papildydami toliau vartosime „nusikalstamos politikos elemento" terminą dėl to, kad jį nagrinėjant pabrėžiama būtent nusikalstama valstybės ar organizacijos politika.

Kaip pamatysime nagrinėdami, šis elementas atskleidžia organizacinį nusikaltimų žmoniškumui (faktiškai – objektyviuosius požymius) pobūdį, apimdamas tokius aspektus kaip veikos pobūdis: ideologinis pagrindimas, organizuotumas, sistemingumas, planingumas, masiškumas ir kai kuriuos subjekto bruožus: valstybės ar organizacijos įgaliotieji arba faktiniai atstovai (specialųjį subjektą). Nusikalstamos politikos elementą pradėsime nagrinėti nuo organizacinio nusikalstamos politikos požymio.

2.2.3.1. Nusikalstamos politikos organizuotumas

„Leidimą vykdyti masines žudynes turi duoti valdžia; naikinimo jėgos turi būti mobilizuotos ir „režisuotos"; ir visas procesas turi būti racionalizuotas, kad tai turėtų prasmės vykdytojų ir jų padėjėjų atžvilgiu[1]. Taip trumpai organizuotumo aspektą apibūdino vienas iš genocido tyrinėtojų, ir šį apibūdinimą, manytume, galima taikyti visiems nusikaltimams žmoniškumui.

Niurnbergo proceso dalyviai buvo sukrėsti, kai buvo atskleista su kokiu tikslumu, sistemingumu ir kraują stingdančiu pedantiškumu hitlerinės Vokietijos karinis ir civilinis aparatas naikino žmones – tiek savo piliečius, tiek okupuotųjų kraštų gyventojus ir tuo didžiavosi. Kaltintojų rankose buvo sukaupta dokumentinė medžiaga, kuri akivaizdžiai rodė, kad kaltinamieji vykdė net ne veiklą, o įvairiapusę nusikalstamą politiką, konkrečios tokios politikos išdavos buvo nusikaltimai taikai, karo nusikaltimai ir nusikaltimai žmoniškumui. Niurnbergo tribunolas nuosprendyje teigė: „Teroro politika, neabejotinai, buvo vykdoma didžiuliais mastais ir buvo sistemingo bei organizuoto pobūdžio"[2]. Iš tiesų daugeliu atvejų nusikaltimų žmoniškumui apim-

[1] *Smith R. W.* State Power and Genocidal Intent: On the Uses of Genocide in the Twentieth Century // Studies in Comparative Genocide. – London 1999, p. 4.

[2] Niurnbergskij process: pravo protiv voiny i fašizma / Red. Lediach I. A., Lukašuk I. I. – Moskva, 1995, p. 166.

tis bei pobūdis reikalauja, kad būtų panaudotos valstybinės institucijos, ištekliai ir asmenys. Pavyzdžiui, apibūdinant Ruandoje vykdytą genocidą buvo pateikta ši schema: „pirminės priemonės vykdyti genocidą buvo milicijos (*daliniai – aut. past.*), kurias MRND (*Nacionalinis respublikinis judėjimas už plėtrą ir demokratiją)* ir CDR (*Respublikos gynimo koalicija)* steigė nuo 1991 m., civilinės administracijos panaudojimas skatinant paprastus žmones dalyvauti buvo papildoma strategija. Armijos daliniai, ypač iš Prezidento gvardijos ir „mirties dalinių“, taip pat padėjo organizuoti žudynes, ypač miestuose. Radijo transliacijos buvo naudojamos gyventojams kurstyti“[1].

„Valstybės veiksmų ar politikos“ požymis reiškia, kad valstybės pareigūnai, veikiantys kaip viešoji arba teisinė valdžia, arba faktiškai veikiantys kaip valdžia, panaudodami visą arba dalį valdžios galios ir išteklių, įgyvendina tam tikrą politiką arba atlieka ją atitinkančius veiksmus, kurie, jeigu juos būtų padaręs kitas asmuo, būtų laikomi nusikalstamais[2]. Šis komentaras atskleidžia ne tik tai, kad turi būti vykdomi tam tikri planingi ir valstybiniu arba politinės valdžios lygiu apgalvoti bei organizuoti veiksmai, bet ir tai, kad vykdytojams ir organizatoriams tokioje valstybėje ar visuomenėje atsakomybė nekyla tik todėl, kad tos visuomenės teisė yra iškreipta ir tokie veiksmai nelaikomi nusikaltimu. Kokios gali būti tokio „iškreiptumo“ priežastys? Šios priežastys pirmiausia glūdi ideologijoje.

2.2.3.2. Organizuotumas ir ideologija bei pozityvioji teisė

Nusikaltimų žmoniškumui organizacinis lygmuo reikalauja ne vien tik įtraukti valstybės įstaigas ar politines valdžios institucijas, jis reikalauja ir didžiosios visuomenės dalies pritaikymo, prisitaikymo ir palaikymo. Visuomenės reorganizacija dažnai yra tokio lygio, kad keičiama visa visuomenės struktūra. Dažnai šie radikalūs pokyčiai visuomenėje lemia daugiau nei valstybinis organizuotumas. Be abejo, tokiais atvejais svarbų vaidmenį vaidina ideologija. Priminsime, kad ideologija – tai visuomenės socialinių principų pagrindimo teorija, skleidžiama įvairiomis visuomeninės sąmonės formomis (filosofija, politika, teise, menu, religija)[3]. Galbūt net visais pagrindiniais nusikaltimų žmoniškumų kaltininkais galima pavadinti neapykantą skatinančias ideologijas. Kaip teigia jau cituotas genocido tyrinėtojas Rogeris W. Smithas, „Genocidas gali būti įteisintas tradicija, kultūra ar ideologija“[4]. Ir šį teiginį, mūsų manymu, be didesnių išlygų galime taikyti visiems nusikaltimams žmoniškumui. Ideologijos, pastūmėjančios į nusikaltimus, gali būti įvairios – rasistinės, šovinistinės, religinės, ateistinės, komunistinės, ne-

[1] *Waal A.* Genocide in Rwanda // Anthropology Today, vol. 10, Issue 3, 1994, p. 1.
[2] *Bassiouni*, 1999, p. 249.
[3] Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius, 1985, p. 207.
[4] *Smith R. W.* State Power and Genocidal Intent: On the Uses of Genocide in the Twentieth Century // Studies in Comparative Genocide. – London, 1999, p. 4.

svarbi jų prigimtis, svarbus jų turinys. Neapykanta kitaip manančiam, kitos odos spalvos, kito visuomenės sluoksnio asmeniui – štai kas vienija nusikalstamas ideologijas. Kaltinamojoje kalboje Niurnbergo tribunole Prancūzijos generalinis prokuroras Francois de Menthonas pabrėžė:

„Aš ketinu jums įrodyti, kad kiekvienas organizuotas ir masinis nusikalstamumas išplaukia iš to, ką aš pavadinčiau nusikaltimu dvasiai. Turiu galvoje tą doktriną, kuri neigia bet kokias dvasines vertybes, pagrįstas protu ar morale, kuriomis tautos bandė vadovautis ištisus tūkstantmečius. <…> Šis nusikaltimas dvasiai – tai toji prigimtinė nacionalsocializmo nuodėmė, iš kurios išplaukia visi nusikaltimai <…> [Mes] susiduriame su sistemingu nusikaltimu, tiesiogiai ir neišvengiamai išplaukiančiu iš baisingos doktrinos, kuriai savo laisva valia tarnavo nacistinės Vokietijos vadovai“[1].

Be abejo, palietę ideologijos klausimus, mes peržengiame teisinio nagrinėjimo ribas, tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad tiriant nusikaltimus žmoniškumui nusikalstama ideologija labai dažnai įtvirtinama ir teisinėmis priemonėmis. Nusikalstamos ideologijos ir politikos legitimizacija paverčia šiuos reiškinius pozityviąja teise, ir nusikaltėliai gali veikti jau prisidengdami formaliuoju teisingumu. Pavyzdžiui, jau 1920 m. Vokietijos darbo partijos, kuriai vadovavo Adolfas Hitleris, programoje buvo įrašyta: „Tik rasės narys gali būti pilietis. Rasės nariu gali būti tik asmuo, kuris yra vokiečių kraujo, nepaisant pažiūrų. Iš to plaukia, kad joks žydas negali būti rasės nariu“. 1925 m. išleistos Hitlerio knygos „Mein Kampf“, kuri tapo nacistinės ideologijos pagrindu, 2–asis skyrius buvo paskirtas „Valdovų rasės“ teorijai, doktrinai, teigiančiai arijų viršenybę prieš visas kitas rases ir vokiečių teisę dėl jų pranašumo dominuoti ir naudoti kitus žmones savo reikmėms. Naciams atėjus į valdžią 1933 m., rasistinė ideologija, lėmusi žydų persekiojimą, tapo oficialia valstybės politika. 1933 m. balandžio 1 d. Nacių Reicho kabinetas aprobavo žydų įmonių boikotą ir kitais metais buvo priimta nemažai antisemitinių įstatymų, apribojančių žydų veiklą civilinėje tarnyboje, teisės profesijoje, žurnalistikoje ir karinėse pajėgose. 1935 m. rugsėjį buvo priimti vadinamieji „Niurnbergo įstatymai”, kurių svarbiausias tikslas buvo atimti iš žydų pilietybę[2].

Ne kitaip buvo ir su komunistine ideologija, tik ji rėmėsi ne rasiniu, o ekonominiu antagonizmu, marksistine–leninine teorija apie nenumaldomą klasių kovą ir pereinamosios proletariato diktatūros valstybės egzistavimą, kuri pateisino masinę prievartą vardan „komunizmo rytojaus”. Tad hitlerinėje Vokietijoje teisiškai buvo įtvirtinta rasinės neapykantos ideologija, o komunistinėse valstybėse – iš pradžių ekonominės neapykantos, kuri vėliau

[1] *Courtois St, Werth N. ir kiti*. Juodoji komunizmo knyga. – Vilnius, 2000, p. 16.

[2] Žr.: Judgment of the International Military Tribunal for the Trial of German Major War Criminals, Consolidation of Power // <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/judnazi.htm#consol>

sumišo su bet kokio kitamaniškumo neapykantos ideologija. Komunizmo nusikaltimai žmoniškumui buvo ne mažiau „legalūs“ negu nacizmo: „juos vykdė pagal priimtus įstatymus institucijos, priklausiusios vietiniams režimams, kurie turėjo tarptautinį pripažinimą, o jų vadovus kuo iškilmingiausiai priiminėjo <…> lyderiai[1]“ (*tikrųjų demokratinių valstybių – aut. past.).*

Beje, ilgainiui totalitarinės valstybės teisės sistemą ir pačią teisę iš viso ima traktuoti tik kaip fikciją. Kaip teigia totalitarizmo tyrinėtoja Hannah Arendt, „Totalitarinė politika vienos įstatymų visumos nepakeičia kita <…> Tai, kad ji nepaiso jokių, netgi savų, pozityvių įstatymų, reiškia, kad ji tiki, jog gali apsieiti be jokio *consensus iuris* <…> Pats tas faktas, kad ji nepaiso pozityvių įstatymų, skelbiamas aukštesne legitimacijos forma <…> Totalitarinis įstatymiškumas, niekindamas legalumą <…> vykdo Istorijos ar Gamtos dėsnį“[2], t. y. teisė užleidžia vietą ideologijai, kuri tampa totalitarinės pasaulėžiūros centru, tokiu kaip „viešpačių rasės“, „antžmogių“ ugdymas hitlerinėje Vokietijoje, aukščiausios ekonomikos formacijos – komunizmo statyba Sovietų Sąjungoje. Prisimintina, kad ir marksizmas teisę traktavo kaip valstybės prievartos įteisinimo mechanizmą bei turintį nunykti reiškinį.

Tad būtent ideologinis pagrindas parengia dirvą organizuotam, sistemingam ir kartu ideologiškai bei teisiškai formaliaja prasme pateisinamam naikinimui ar engimui. Pateikiame pavyzdį, kaip Sovietų Sąjunga vykdė „priešiškų elementų” naikinimą remdamasi teisės aktais:

„Šiuo metu ypatingai smulkiai žinomas VKP(b) 1937 m. liepos 2 d. nutarimo „Apie antisovietinius elementus“ įvykdymas Ukrainoje. Telegrama nusiųsta sričių komitetų, krašto komitetų, CK tautinių kompartijų sekretoriams reikalavo „<…> imti į apskaitą grįžusius į tėvynę buožes ir nusikaltėlius tam, kad labiausiai priešiški iš jų būtų tučtuojau sušaudyti po administracinio jų bylų svarstymo „troikose“, o kiti mažiau aktyvūs, bet vis tiek priešiški elementai, būtų perrašyti ir išsiųsti į rajonus, numatytus NKVD. CK VKP(b) siūlo per penkių dienų laikotarpį pateikti CK „troikų“ sudėtis, taip pat skaičių žmonių, numatytų sušaudyti, kaip ir skaičių žmonių, numatytų ištremti. <…> Operatyviniame N. Ežovo įsakyme Nr. 00447 „Dėl operacijos represuojant buvusius buožes, nusikaltėlius ir kitus antisovietinius elementus“ buvo smulki veiksmų programa su limitais [sušaudymo ir ištrėmimo] kiekvienoje srityje[3]. Kaip rašo Stephane’as Courtois, „komunistiniai režimai, norėdami įtvirtinti savo valdžią, pavertė masinius nusikaltimus tikra valdymo sistema“[4]. Tiesa, nusikalstamą ideologiją įteisinti oficialiais įstatymais ar kitais teisės aktais nėra būtina, kartais – net nesiekiama, užtenka tokios ideologijos skelbimo, skatinimo ir toleravimo. Pavyzdžiui, buvusios Jugoslavijos kon-

[1] *Courtois St., Werth N. ir kiti.* Juodoji komunizmo knyga. – Vilnius, 2000, p. 11.
[2] *Arendt H.* Totalitarizmo ištakos. – Vilnius, 2001, p. 444, 445.
[3] Ukrainos kaltinamasis aktas // Vilniaus tribunolo komunizmo nusikaltimams medžiaga, nepublikuota.
[4] *Courtois St., Werth N. ir kiti.* Juodoji komunizmo knyga. – Vilnius, 2000, p. 11.

flikte etninio teritorijos grynumo ideologija formaliai įteisinta nebuvo, bet tai, kad ji buvo įgyvendinama faktiškai, užteko, kad būtų vykdomi žiaurūs ir masiški nusikaltimai žmoniškumui.

Tačiau visuomenės ideologizavimas, ideologijos įteisinimas, toleravimas yra tik pirmasis žingsnis. Nusikaltimų žmoniškumui organizacinis aspektas pasižymi ir nusikalstamų veikų kompleksiškumu, planuotumu, sistemingumu ir masiškumu.

2.2.3.3. Organizuotumo sistemingumas, kompleksiškumas ir masiškumas

Organizacinis nusikaltimų žmoniškumui pobūdis gali būti taip išplėtotas, kad įtraukiamos ir ekonominės struktūros (pvz., GULAG'o lagerių sistema, žydų darbo panaudojimas gamyklose, Kambodžos „darbo stovyklos“). Rogeris W. Smith'as atkreipia dėmesį, kad su genocidu XX a. ir kartu, manytume, nusikaltimais žmoniškumui, sietini ir visi technologiniai mirties (t. y. masinių žudynių) elementai: biurokratija, modernios komunikacijos, greitas transportavimas ir koncentracijos stovyklos. Michael Arlen pažymi: „kiekvienas modernių masinių žudynių pavyzdys, pradedant armėnų [genocidu], kuris pakelia skaičius ir psichinį lygį virš paprastų žudynių, yra technologijų ir komunikacijų sąjunga“[1], kurias, pridėsime, gali valdyti tik efektyvus, gerai ir sistemingai organizuotas valstybinis arba į jį panašus mechanizmas. Visuomenė ir jos institucijos pertvarkomos į mirties mašinas, naikinimo mechanizmus, teikiant visapusišką paramą, palaikant ir sudarant sąlygas. Šis požymis, manytume, yra vienas iš baisiausių ir gerai pagrindžiančių, kodėl nusikaltimai žmoniškumui yra tarptautiniai nusikaltimai.

Tačiau ne visais žinomais organizuotų masinių žudynių ir prievartos atvejais, kurie irgi laikomi nusikaltimais žmoniškumui, yra toks itin didelis organizuotumo, kompleksiškumo ir sistemingumo lygis. Pavyzdžiui, nusikaltimai žmoniškumui buvusioje Jugoslavijoje nespėjo išsiplėtoti iki „mirties fabrikų“ ar vergiško darbo stovyklų (t. y. iki ekonominio lygmens), tad juos kvalifikuojant buvo iškilusi rimta dilema: koks turi būti sistemingumo lygis, kad masines žudynes ar kitokį smurtą būtų galima laikyti nusikaltimais žmoniškumui. Anksčiau egzistavęs precedentas, nacių sistema, buvo fenomenali. Tas pats pasakytina ir apie komunistinę sistemą, iš kurios, beje, naciai ir mokėsi, bet kuri, deja, iki šiol nebuvo rimtai tyrinėta[2]. Tačiau, nors Jugoslavijos tribunolas tiriamuose nusikaltimuose nerado viską apimančio organizuotumo požymių, tai nesutrukdė kaip nusikaltimus žmoniškumui kvalifikuoti

[1] *Smith R. W.* State Power and Genocidal Intent: On the Uses of Genocide in the Twentieth Century // Studies in Comparative Genocide. – London, 1999, p. 10.

[2] Žr., pavyzdžiui, *Courtois St., Werth N. ir kiti.* Juodoji komunizmo knyga. – Vilnius, 2000, p. 28.

ir mažesnio organizuotumo, bet vis dėlto pakankamai aiškiai valdomus ir tikslingai nukreiptus nusikaltimus. Jugoslavijos tribunolo įstatuose vartojamas angliškas žodis „*directed*“ į lietuvių kalba gali būti verčiamas ne tik kaip „nukreiptas“ (kaip kad verčia didžiuma verčiančiųjų[1]), bet ir kaip „vadovautas“, pagaliau netgi „režisuotas“. Be abejonės, kažkas turi nukreipti, vadovauti, režisuoti, tad šis žodis taikytinas ne tik aukų (prieš ką nukreipta), bet ir vykdytojų atžvilgiu, ir jis parodo, jog vykdoma veika turi būti organizuota, o šis aspektas ne visai atsispindi, kai skaitome lietuvišką vertimą „*ir nukreiptus prieš civilius gyventojus*“. Nuo Ruandos tribunolo statuto prie organizuotumo požymio buvo imta minėti ir nusikaltimo sistemingumą (angl. *systematic*). Tačiau norėtume atkreipti dėmesį, kad tai ne ta sistemingumo samprata, kurią mes įpratę vartoti nacionalinėje baudžiamojoje teisėje (nusikaltimo pasikartojimas tris ir daugiau kartų), tai daug platesnio turinio požymis, vertas atskiro dėmesio.

Apie nusikaltimų žmoniškumui sistemingumą kalbėta jau Niurnbergo tribunolo jurisprudencijoje, bet tarptautinės baudžiamosios teisės šaltiniuose kaip sudėtinis sąvokos požymis jis pirmą kartą atsirado tik Ruandos tribunolo įstatuose. Iki tol, galima daryti prielaidą, buvo manoma, jog, jeigu yra nurodoma, kad nusikalstamus veiksmus turi vykdyti valstybės ar politinės organizacijos atstovai, jau savaime rodo aukštą organizuotumo bei sistemingumo lygį, kaip ir nustatė precedentai. Tačiau vis dėlto nusikaltimų žmoniškumui sąvokos tikslintojai nusprendė apsidrausti. Ypatingo sistemingumo požymis po pasirodymo Ruandos tribunolo įstatuose išliko ir 1996 m. JT Kodekso projekto redakcijoje, ir pateko ir į Romos statutą.

Komentuodama 1996 m. JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projektą, TTK paaiškino, kaip turi būti suprantamas minėtasis požymis: „sistemingumas reiškia, jog nežmoniškos veikos buvo vykdomos pagal išankstinį planą ar politiką. Tokio plano vykdymas sukelia kartotinį ar tęstinį nežmoniškų aktų vykdymą. Šis reikalavimas yra skirtas tam, kad iš veikų sferos būtų pašalinami atsitiktiniai aktai, kurie nebuvo vykdomi kaip politikos ar plano dalis[2]. Žmogaus teisių priežiūros komitetas, komentuodamas Romos statuto nusikaltimų elementus, atkreipė dėmesį, jog sąvoka „sisteminga“ tribunolų praktikoje vartojama kaip „visapusiškai organizuota ir pagal gan tikslų pavyzdį, remiantis bendra politika ir panaudojant nemažus visuomeninius ar privačius išteklius“[3]. Norėtume dar kartą atkreipti dėmesį, jog šiuo atveju terminas „sistemingumas“ vartojamas labiau siekiant apibūdinti ne veiksmų pasikartojimą, o jų tvarkingumą ir planuotumą.

---

[1] Žr., pavyzdžiui, *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė: bendroji dalis. – Vilnius, 1998, p. 302.

[2] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (5) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[3] Human Rights Watch Commentary To The Third Preparatory Commission Meeting On The International Criminal Court: Elements Of Crimes And Rules Of Evidence And Procedure <http://www.iccnow.org/html/new.html>

Tačiau, kaip minėta, ne visi nusikaltimai žmoniškumui pasižymi sistemingumu arba, kitaip tariant, aukštu organizuotumo lygiu, tad tie patys šaltiniai, kurie į nusikaltimų žmoniškumui sąvoką įtraukė sistemingumo reikalavimą, kaip sistemingumo reikalavimo alternatyvą numatė dar vieną požymį, kuriam taip pat sunkoka parinkti tikslų lietuvišką atitikmenį, bet galėtume jį versti kaip paplitimą (angl. *wide spread*) arba masiškumą (angl. *large scale*). Šis požymis rodo, kad nežmoniški aktai turi būti nukreipti prieš daug aukų, kad toks veikimas turi paliesti ištisus socialinius ar kitokius darinius[1]. Ruandos tribunolo byloje *Kaltintojas vs. Akayesu* buvo pateiktas toks paplitimo apibrėžimas: „paplitimo samprata (*the concept of widespread*) gali būti apibrėžiama kaip masiniai, dažni, didelių užmojų veiksmai, vykdomi kolektyviai, pakankamai rimtai ir nukreipti prieš daug aukų“[2].

Šį nusikaltimų žmoniškumui požymių papildymą ne visi specialistai sutiko palankiai. Pavyzdžiui, Ch. Bassiouni atkreipė dėmesį, jog masinė viktimizacija gali įvykti ir nesant „valstybės veiksmų ar politikos požymio“, o nusikaltimai žmoniškumui – tik jam esant, t. y. autorius pirmenybę teikia „gryno“ organizuotumo požymiams. Savo abejones dėl masiškumo požymio jis paremia tokiais teiginiais:

- jo (*požymio – aut. past.)* nustatymas priklauso nuo neaiškaus kiekybinio kriterijaus;
- neatitinka objektyvių standartų, taikomų atitinkamais atvejais;
- priklauso nuo faktinių padarinių nustatant tokių nusikaltimų pobūdį;
- yra iš esmės subjektyvus dėl padarinių ir to, kaip aiškinamas „masiškumas“ įvairiame kontekste <…>;
- nėra tikslus, koks turėtų būti tarptautinės jurisdikcijos elementas;
- kelia neaiškumų atskiriant tarptautinių ir nacionalinių baudžiamųjų normų: a) taikymą (pvz., konkuruojanti jurisdikcija), b) valstybių tarptautinės baudžiamosios teisės įsipareigojimus persekioti, ekstradukuoti, suteikti teisinę pagalbą ir kt., c) atsakomybę šalinančių aplinkybių netaikymo tarptautinių nusikaltimų atveju, tokių kaip „vykdymas viršininko įsakymo“; ir d) netaikymas senaties terminų tarptautiniams nusikaltimams.

Šio autoriaus nuomone, nusikaltimų žmoniškumui tarptautinės jurisdikcijos elementas yra „valstybės veiksmai arba politika“ ir tai aiškiai atskiria masinės viktimizacijos nusikaltimus, kurie priklauso valstybės vidaus jurisdikcijai, ir „nusikaltimus žmoniškumui“, kurie yra tarptautinių nusikaltimų kategorija, pakilusi iki *ius cogens* lygio[3]. Vis dėlto, manytume, nėra iki galo aiški ir šio autoriaus pozicija bei nuogąstavimai: be abejo, masiškumo po-

[1] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (4) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[2] Prosecutor vs. Akayesu, Jean Paul, ICTR–96–4.

[3] *Bassiouni*, 1999, p. 244.

žymio negalima absoliutinti, bet juk nė viename šaltinyje masiškumas nebuvo laikomas savarankišku ir pakankamu nusikaltimus žmoniškumui rodančiu požymiu, masinės aukos turėjo atsirasti kaip veiksmų, kuriuos skatino arba vykdė valstybės ar politinės valdžios tikrieji ar faktiniai agentai, padarinys. Nesuprantama, kodėl šis autorius požymį analizuoja atskirai, o ne sistemiškai.

Ypač įdomi diskusija dėl bendrųjų požymių kilo rengiant Romos statutą.

Pirmiausia atsinaujino senoka diskusija: ar požymiai *masiškas (paplitęs)* ir *sistemingas* turi būti alternatyvūs, ar konjunktyvūs, mat iki šiol buvo numatyta, kad valdoma veika turi būti arba masiška (kiekybinis kriterijus), arba sisteminga (kokybinis kriterijus). Alternatyvumo teigiamumu buvo suabejota dėl priežasčių, kurios beveik tapačios anksčiau minėtosioms: pavyzdžiui, argi masiškumo požymis yra pakankamas konstatuoti nusikaltimų žmoniškumui buvimą, jeigu, pavyzdžiui, buvo masinių, bet tarpusavyje nesusijusių žudymų ar kitokių nusikaltimų banga? Arba jeigu padaromi keli identiški nužudymai? Kita vertus, iki šiol visi nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimai turėjo alternatyvius požymius. Kūrėjai į šį klausimą atsakė originaliai:

Romos statute apibrėžiant nusikaltimus žmoniškumui vartojamas terminas, kurį mes verčiame kaip „užpuolimas“ (angl. *attack*). Šis požymis papildomai aiškinamas taip pat pabrėžiant minėtuosius veikos požymius: užpuolimas – tai nuolatinė elgsena (veiksmų būdas (angl. *course of conduct*)), apimanti veikų, minimų pirmoje dalyje (t. y. nusikaltimų žmoniškumui apibrėžime) daugkartinį padarymą, prieš bet kokius civilius gyventojus, kai tokie veiksmai yra daromi įgyvendinant valstybės ar organizacijos politiką, kurios tikslas yra vykdyti tokį užpuolimą, arba turint tikslą paremti tokią politiką. Nusikaltimų elementai pabrėžia, jog užpuolimas nebūtinai turi būti suprantamas kaip karinio pobūdžio veiksmai[1].

Ši formuluotė (t. y. užpuolimo sąvoka), Romos statuto komentuotojo Manhousho H. Arsanjani manymu, atkreipia dėmesį į du svarbius konjunktyvius požymius: pirmiausia, **tam tikrą** masiškumo laipsnį, antra – politikos elementą.

Taigi, pirma, tam tikrą masiškumo laipsnį suponuoja „elgesio būdo“ (angl. *course of conduct*) reikalavimas ir termino „gyventojai“ (angl. *population*) vartojimas. Šiuo atveju pasiremiama Jugoslavijos tribunolo byla *Kaltintojas vs. Tadic*, kur Tribunolas nustatė, jog „gyventojai“ turima galvoje kaip kolektyvinis nusikaltimo dalykas, pašalinant pavienio ar izoliuoto nusikalstamo akto galimybę[2]. Privalu atkreipti dėmesį, kad tam tikras masiškumo laipsnis – tai dar ne paplitimo kriterijus, kuris yra daug aukštesnis: būtini dideli nusikalstamų veiksmų užmojai, apimtys, pasikartotinumai ir kt.

---

[1] Finalized draft text of the Elements of Crimes. Article 7, Introducton (3). PCNICC/2000/INF/3/ADD.2.

[2] Žr.: Prosecutor vs. Tadic, IT–94–1, par. 644.

Antra, formuluotė „nukreipti (*šį žodį traktuojant plačiaja prasme, žr. ankstesnį komentarą – aut. past.*) prieš bet kokius civilius gyventojus“ įtvirtina ir politikos elementą, t. y. kad nusikaltimai buvo įvykdyti kaip valstybės veiksmų ar politikos padarinys.

Gali kilti klausimas, ar sistemingumo kriterijus nėra sudedamoji organizacinio kriterijaus dalis. Atsakymą duoda tarptautinių teismų praktika: kaip jau minėjome, sistemingumas yra suprantamas kaip ypatingi, visapusiškai organizuoti, pagal tam tikrą pavyzdį vykdomi suplanuoti veiksmai (pvz., nacių „galutinis sprendimas“), o politikos požymiui užtenka tik organizacijos ar valstybės nuostatos ar skatinimo vykdyti tokius veiksmus. Sistemingumas – aiški kokybinė nusikaltimų žmoniškumui charakteristika, o politinis požymis gali būti tiek kiekybinis, tiek kokybinis.

Taigi, M. Arsanjani manymu, galima išskirti dviejų lygių kriterijus, būtinus, kad veika galėtų būti kvalifikuota kaip nusikaltimas žmoniškumui: pirmiausia joje turi būtinai būti politinis–organizacinis požymis, antra, ji turi susidėti iš daugelio nusikalstamų veiksmų. Šie du požymiai yra konjunktyvūs. Antrojo lygio kriterijai turi parodyti, jog veiksmai buvo paplitę (masiški) arba sistemingi, t. y. alternatyvūs. Kam reikalinga tokia sudėtinga sistema? Ogi tam, kad prie nusikaltimų žmoniškumui nebūtų priskirtos panašios, susijusios, tuo pačiu metu padarytos veikos, bet ne per daug apsunkinant kvalifikavimo reikalavimus. Jeigu pasirenkamas tikslas įrodyti paplitimo požymį, ten nepaklius pavienės veikos dėl to, jog reikės taikyti politinį elementą (tam tikrą sistemingumo lygį); jeigu sistemingumo – tam tikras masiškumo lygis taip pat matysis[1].

Kaip matome, Romos statute pateikiama požymių struktūra labai sudėtinga. Vis dėlto argumentai, kuriais lyg ir mėginama nuo politikos elemento atsieti ne tik masiškumo, bet ir sistemingumo požymį, gana neaiškūs. Mūsų manymu, sistemingumo kriterijus vis dėlto yra požymis, rodantis nusikalstamos politikos elemento lygį. Nusikalstamos politikos elementas gali būti nelabai ryškus: t. y. organizuotumas gali būti bendra politika, nukreipta prieš tam tikrus asmenis, ir dėl to įvyksta masinės žudynės (pvz., Ruandos atvejis – skatinama masinė prievarta prieš tutsių etninę grupę), jeigu nusikalstamos politikos elementas ryškesnis, jis tiesiog atspindi didesnį veiksmų organizuotumą (pvz., nacių ar Sovietų Sąjungos vykdytas sistemingas, netgi technologizuotas, teikiantis politinę ir ekonominę naudą tam tikrų grupių naikinimas). Be abejo, didesnis organizuotumas ir sistemingumas lemia didesnį pavojingumą, bet tai vis dar tas pats politikos elementas, o ne naujas požymis.

Apibendrindami teigtume, kad pirmasis nusikaltimų žmoniškumui politikos elemento požymis – organizuotumas rodo didesnį ar mažesnį nusikal-

[1] *Arsanjani H. M.* Crimes Against Humanity at the Rome Conference // The American Journal of International Law, vol. 93:22, 1999, p. 51.

timų žmoniškumui veikos sistemingumą, kuris pasireiškia nusikalstamos ideologijos įteisinimu arba toleravimu ir į nusikaltimų vykdymo procesą įtraukimu valstybinių, visuomeninių ir net tam tikrais atvejais ekonominių struktūrų.

Antrasis nusikalstamos politikos elemento požymis, mūsų manymu, turėtų būti nusikaltimų žmoniškumui subjektas, nes ne bet kokių asmenų padarytus masinius nusikaltimus galime laikyti nusikaltimais žmoniškumui.

2.2.4. Nusikaltimų žmoniškumui subjektas

Nagrinėdami nusikalstamos politikos elementą daug kur rašėme, kad nusikaltimus žmoniškumui vykdė hitlerinė Vokietija arba Sovietų Sąjunga, t. y. viena ar kita valstybė, šį faktą pripažino ir Niurnbergo tribunolo jurisprudencija, kalbėdama apie nacizmo kaip *valstybės* politikos nusikaltimus. Be to, kaip stengėmės įrodyti, darant šiuos nusikaltimus būtinas toks veiksmų kompleksiškumas ir organizuotumas, kurį gali užtikrinti tik valstybinis ar jam tolygus valdžios mechanizmas. Tad pirmasis atsakymas į klausimą, kas padaro nusikaltimą žmoniškumui, būtų – valstybė. Tačiau, kita vertus, valstybė – tai tik teisinė fikcija, tai fizinių asmenų, pasidalijusių tam tikrais vaidmenimis, sudėtingas susivienijimas, organizacija. JAV delegacijos vadovas Niurnbergo procese J. Jacksonas kalbėjo, kad nusikaltimus daro konkretūs asmenys, o ne teisinės fikcijos – valstybės[1]. Todėl būtų neleistina, kad asmuo galėtų prisidengti valstybe kaip nusikaltimo subjektu ir išvengti atsakomybės. Niurnbergo tribunolas teigė: „Buvo teigiama, kad tarptautinė teisė reguliuoja tik suverenių valstybių veiksmus ir negali bausti individų. Tribunolo nuomone, [šis teiginys] turi būti atmestas. Tai, kad tarptautinė teisė nustato pareigas ir atsakomybę individų kaip ir valstybių atžvilgiu, yra seniai pripažinta. <…> Individai gali būti nubausti už tarptautinės teisės pažeidimus“[2]. Vadinasi, antrasis nusikaltimų žmoniškumui subjektas yra fizinis asmuo, konkrečiai organizavęs, davęs įsakymą ar tiesiogiai vykdęs nusikaltimus.

Šiuo metu „dvejopos atsakomybės“ principas yra visuotinai pripažintas tarptautinėje teisėje: už tarptautinius nusikaltimus *stricto sensu* kyla dvejopa atsakomybė: atsakomybė valstybei pažeidėjai pagal tarptautinės viešosios teisės nuostatas ir atsakomybė konkrečiam tokių nusikaltimų vykdytojui, organizatoriui, padėjėjams. Šią nuostatą kiekvieną kartą patvirtina visi tarptautinės teisės pagrindiniai ir pagalbiniai šaltiniai. Pavyzdžiui, Valstybių atsakomybės straipsnių projekto (2000 m. redakcija) 58 straipsnyje skelbiama: „Šie straipsniai nereguliuoja jokio individualios atsakomybės pagal

[1] *Bassiouni*, 1999, p. 269.

[2] Žr.: Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (1) to art. 2 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

tarptautinę teisę klausimo, asmens, veikiančio kaip valstybės organas ar agentas"[1], t. y. atsakomybė fiziniam asmeniui kyla nepriklausomai nuo valstybės atsakomybės. Romos statuto 25 straipsnio 4 dalyje pateikta priešinga nuoroda: „jokios šio statuto normos, susijusios su asmenine baudžiamąja atsakomybe, negali turėti įtakos valstybių atsakomybei pagal tarptautinę teisę"[2]. P. M. Kūris rašė: „Padariusios nusikaltimus žmonijai valstybės turi politinę ir materialinę atsakomybę pagal tarptautinės teisės normas, o fiziniai asmenys – individualią baudžiamąją atsakomybę pagal tarptautinės ir nacionalinės teisės normas"[3]. B. Ferencz'as teigė, kad nusikaltimų žmoniškumui teorija yra suformuluota siekiant apsaugoti asmenis nuo nepateisinamų valstybės ir jos pareigūnų veiksmų[4]. Ch. Bassiouni nuomone, tai nusikaltimai padaromi kelių žmonių, kuriems galimybę padaryti suteikia sistemos dėl daugumos, kuri išlieka tyli arba abejinga[5].

Tad reikia pažymėti, jog asmenys, darydami nusikaltimus žmoniškumui, neveikia pavieniai, jie išlieka teisiniu arba faktiniu ryšiu susiję su valstybe ar kita politine organizacija, dažniausiai būdami pareigūnai arba faktiniai valstybės ar politinės organizacijos atstovai, ir savo veiksmais išreiškia ne tik savo, bet ir valstybės ar politinės organizacijos valią. Šis ryšys atsiranda per tam tikras valstybines, pusiau valstybines ar politines organizacijas bei institucijas, kurių nariai tokie asmenys yra arba kurių veiklai jie pritaria. Kartais jau priklausymas tam tikrai organizacijai lemia, kad asmuo turi daryti veikas, kurios laikomos nusikaltimais žmoniškumui (pvz., SD, NKVD). Tad svarbus pasidaro ir organizacijų bei jų narių atsakomybės klausimas.

Valstybės kaip tarptautinio nusikaltimo subjekto nagrinėjimas nėra mūsų tikslas, kadangi tarptautinei baudžiamajai teisei daug svarbiau atskleisti fizinį asmenį, kaip nusikaltimų žmoniškumui subjektą. Tačiau neišvengsime valstybės atsakomybės klausimų, nes, kaip minėjome, asmenys veikia kaip pareigūnai ar faktiniai agentai. Tad pirmiausia mums reiktų išsiaiškinti, kokiais atvejais fizinis asmuo gali būti laikomas veikiąs kaip formalus ar faktinis valstybės ar politinės organizacijos atstovas.

Šiai problemai nagrinėti mes ir pasitelksime jau minėtą bene patį autoritetingiausią TTK parengtą dokumentą – Straipsnių dėl valstybių atsakomybės projektą, apibendrinusį paprotinę, precedentinę ir sutartinę teisę valstybių atsakomybės srityje, bei kitus šaltinius, kuriuose galime rasti, kokių valstybės institucijų veiksmai yra laikomi valstybės veiksmais, atitinkamai tokių institucijų pareigūnų veiksmai irgi bus laikytini valstybės veiksmais.

Pirmiausia, tarptautinės teisės požiūriu, valstybės veiksmais bus laikomi fizinio asmens, kuris yra bet kokios grandies pareigūnas bet kurioje valsty-

---

[1] Draft Articles on State Responsibility, U.N. Doc. A/CN.4/L.602/Rev.1/2001.
[2] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.
[3] *Kūris P.* Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos. – Vilnius, 1970, p. 56.
[4] *Malekian F.* International Criminal Law. – Upsala, 1991, p. 280.
[5] *Bassiouni*, 1999, p. 253.

bės institucijoje, veiksmai, nepriklausomai, ar tai buvo steigiamosios, įstatymų leidimo, vykdomosios, teisminės ar kitos valdžios institucija, tokios institucijos funkcijos gali būti tiek nacionalinio, tiek tarptautinio pobūdžio, ji gali būti tiek aukščiausioji, tiek subordinuotoji valstybės institucija. Valstybės veiksmais taip pat laikytini ir atitinkami teritorinės valdžios institucijų veiksmai ir tokių institucijų, kurios nesudaro formalios valstybės ar teritorinės institucijų sistemos dalies, bet pagal valstybės nacionalinę teisę vykdo tam tikras valstybinės valdžios funkcijas (Straipsnių dėl valstybių atsakomybės projekto 4 str.)[1].

Šių institucijų pareigūnus, manytume, galima vadinti juridiniais arba formaliais valstybės atstovais. Tokie atstovai, Ch. Bassiouni nuomone, gali būti karinių, sukarintų, policijos dalinių atstovai, kiti valstybės pareigūnai[2].

Specifinių nuostatų dėl subjekto įtvirtinta Genocido konvencijoje: 4 straipsnyje pavartotas terminas „pagal konstituciją atsakingi valdytojai“ (angl. „*constitutionally responsible rulers*“). Ši konstrukcija buvo būtina, kadangi Olandijos, Švedijos, Tailando ir Jungtinės Karalystės (bei kitų monarchinių valstybių) atstovai to reikalavo rengiant Genocido konvencijos projektą, nes, pagal nacionalinę teisę, jie negali įtraukti suvereno į baudžiamąjį teismo procesą[3].

Asmens arba asmenų grupės veiksmai taip pat gali būti laikomi valstybės veiksmais pagal tarptautinę teisę, jeigu nustatyta, kad tokie asmenys faktiškai veikė valstybės vardu arba jie vykdė tam tikras valstybinės valdžios funkcijas nesant arba neveikiant oficialiai valdžiai ir esant tokioms aplinkybėmis, kai yra poreikis vykdyti šias funkcijas (Straipsnių dėl valstybių atsakomybės 9 str.)[4].

Tokio tipo situacijos dažniausiai iliustruojamos Irano Islamo revoliucijos pavyzdžiu, kai įvairios revoliucijos kovotojų „Komitehs“ grupės ėmėsi vykdyti imigracijos, muitinės ir panašias funkcijas, nesant vyriausybinių institucijų ir todėl Irano–JAV pretenzijų tribunolas nurodė, jog šie asmenys „bent jau iš dalies vykdė vyriausybinės valdžios funkcijas nesant oficialios valdžios, operacijose, apie kurias naujoji Vyriausybė privalėjo žinoti ir kurioms ji specialiai neprieštaravo“[5].

Tokią asmenų grupę mes pavadintume faktiniais valstybės atstovais. Dar vienas tarptautinėje teisėje numatomas faktinio atstovavimo variantas yra, kai veikiama vadovaujant arba kontroliuojant valstybei. Kaip nurodo Straipsnių dėl valstybių atsakomybės 8 straipsnis, asmens arba asmenų

---

[1] Draft Articles on State Responsibility, U.N. Doc. A/CN.4/L.600/Rev.1/2001.

[2] *Bassiouni*, 1999, p. 263.

[3] *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague, Cluwer Law International, 1997, p. 113.

[4] Draft Articles on State Responsibility, U.N. Doc. A/CN.4/L.600/Rev.1/2001.

[5] United Nations International Law Commission Report on the work of its fifty–third session, U.N. Doc. A/56/10/2001, p. 110.

grupės veiksmai turi būti laikomi valstybės veiksmais, jeigu šis asmuo ar asmenys faktiškai veikia pagal valstybės nurodymus arba vadovaujant ar kontroliuojant valstybei.

Tai gana dažnas atvejis, tiesiogiai susijęs su daugeliu nusikaltimų žmoniškumui problemų. Deja, nereti atvejai, kai žmonės, nebūdami oficialiais valstybės atstovais, faktiškai prisideda prie tokių nusikaltimų darymo (pvz., dalyvauja pogromuose). Kaip pažymi TTK, „tokios situacijos kyla, kai valstybės organai papildo savo veiksmus priimdami ar kurstydami privačius asmenis ar grupes, kurie veikia kaip pagalbininkai, nepriklausantys oficialioms struktūroms[1].

Taigi prie faktinių valstybės atstovų turėtų būti priskirtini ir asmenys, veikiantys įsakius arba paliepus valstybės pareigūnui. Taip pat prie faktinių valstybės atstovų tarptautinių teismų praktika leidžia priskirti ir asmenis, kurie, nors ir neatstovaudami oficialiai ar faktiškai valstybės, tačiau veikė pagal nusikalstamus valstybės politikos reikalavimus (pvz., ginkluotos gaujos Ruandoje, nepriklausančios jokiom valstybės struktūrom, neturinčios jokių oficialių vadų, skatinamos radijo, vykdė tutsių etninės grupės naikinimą).

Aptartos dvi atstovų grupės formaliai arba faktiškai įgyvendina nusikalstamą valstybės politiką, t. y. organizuotus, masiškus arba sistemingus nusikaltimus, ir tokie veiksmai priskiriami tiek valstybei, tiek konkrečiam asmeniui, kuris viena ar kita forma juos darė.

Ilgą laiką dėl to, kad nusikaltimai žmoniškumui gali būti daromi tik kaip valstybinės politikos padarinys ir valstybės pareigūnų ar faktinių agentų veiksmai, neabejota. Tačiau šį subjektiškumo aspektą teko peržiūrėti prasidėjus Jugoslavijos karo konfliktui. Šiame konflikte kariavusiosios šalys ir jų valdžios ne visada buvo oficialiõs kurios nors valstybės politikos reiškėjos. Nusikaltėlius patraukus atsakomybėn ir pradėjus bylų tyrimus paaiškėjo, kad reikalauti oficialios valstybinės politikos požymio iš subjektų yra tiesiog neįmanoma. Tad būtent Jugoslavijos tribunolo jurisprudencijoje nusikalstamos politikos elemento subjekto požymis iš esmės išplečiamas, įtraukiant ne tik valstybės politiką, bet ir organizacijų arba valdžios, *de facto* kontroliuojančios teritoriją, veiksmus. Byloje *Kaltintojas vs. Tadic* Tribunolas teigė: „turi būti tam tikra valstybinė ar **grupinė** (*pajuodinta autoriaus – aut. past.*) organizuota politika vykdyti tokius veiksmus <…> Tradicinė koncepcija [yra], kad turi būti šiuose veiksmuose ne tik politika, bet oficiali politika. Tačiau, dabar vyraujančiu komentatorių požiūriu, paprotinė tarptautinė teisė evoliucionavo ta kryptimi, jog tik valstybės politikos reikalavimas būtų akivaizdžiai per siauras“ ir buvo prieita prie išvados: „subjektas, vykdęs politiką, gali būti ir organizacija, kuri *de facto* kontroliavo teritoriją“[2]. Tačiau Ch. Bassiouni at-

[1] United Nations International Law Commission Report on the work of its fifty–third session, U.N. Doc. A/56/10/2001, p. 104.

[2] Žr.: Prosecutor vs. Tadic, IT–94–1, par. 654.

kreipia dėmesį, kad tokiems subjektams privalu taikyti tokias pačias teisines charakteristikas, kaip ir formaliems ar faktiniams valstybės atstovams, t. y. ne kiekvienos organizuotos grupės narių padaryti masiniai nusikaltimai gali būti laikomi nusikaltimais žmogiškumui. Tokie subjektai gali turėti valdžią tam tikros teritorijos ir asmenų atžvilgiu bei turėti galimybę vykdyti politiką, kuri savo sudėtingumu atitinka politikos organizuotumo požymio reikalavimus[1], t. y. organizacija, kuriai šie nariai priklauso, turi būti panaši į valstybės organizaciją.

Romos tarptautinio baudžiamojo teismo Parengiamoji komisija taip pat svarstė klausimą, kiek aiškiai turi būti išreikštas politikos elementas asmens veikoje, kad ją būtų galima inkriminuoti kaip nusikaltimą žmoniškumui. Komentuodama šį klausimą Romos statutą papildančiame dokumente „Nusikaltimų elementai“, Parengiamoji komisija išsakė nuomonę, jog statute vartojamą formuluotę „politika įvykdyti tokį užpuolimą“ reiktų aiškinti kaip reikalavimą, kad valstybė ar organizacija aktyviai kurstytų ar skatintų tokį elgesį kaip civilių gyventojų užpuolimas. Organizacijos „Human Rights Watch“ (HRW) atstovai, komentuodami Parengiamosios komisijos siūlymus, teigia, jog tai būtų neleistinas termino „politika“ susiaurinimas, nesuderinamas su tarptautine teise ir Romos statutu. Šis terminas turėtų apimti ir toleravimo politikas, sutikimo, numanomo ar aiškaus pritarimo, tiesioginio ar netiesioginio skatinimo ar kurstymo[2]. HRW nuomonė, manytume, yra tikrai pagrįsta ir jai galima pritarti, nors galbūt šiuo atveju per daug yra tapatinami terminai „aktyvumas“ ir „veikimas“. Tačiau į šį komentarą Parengiamoji komisija neatsižvelgė, ir aktyvaus valstybės skatinimo reikalavimas išliko galutinėje Nusikaltimų elementų redakcijoje. Kita vertus, tame pačiame dokumente numatyta, kad atsakomybė ypatingomis aplinkybėmis kyla ir už subjekto neveikimą, kuris yra sąmoningai nukreiptas skatinti nusikalstamus veiksmus, nors vien tik faktas, kad nebuvo imtasi veiksmų, dar negali būti nusikalstamos politikos įrodymas[3]. Prielaidą, kad nusikaltimus žmoniškumui gali padaryti ne tik valstybės pareigūnai ar faktiniai jos atstovai, bet ir organizuotų grupių atstovai, TTK jau buvo padariusi 1954 m. JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekte ir šios nuostatos laikėsi nuosekliai, bet tik Jugoslavijos tribunolo jurisprudencijoje ji buvo formaliai įtvirtinta.

Rugsėjo 11 d. tragiški įvykiai JAV iškėlė ir dar vieną galimo nusikaltimų žmoniškumui subjekto klausimą. Netrukus po teroristų atakos JT Žmogaus teisių komisarė M. Robinson pareiškė, jog teroristų veiksmai savo pobūdžiu

---

[1] Žr.: *Bassiouni*, 1999, p. 275.

[2] Human Rights Watch Commentary to the 4th Preparatory Commission Meeting for the ICC // <http://www.iccnow.org>

[3] Finalized draft text of the Elements of Crimes. Article 7, Introduction (3). PCNICC/ 2000/INF/3/ADD.2.

ir masiškumu prilygsta nusikaltimams žmoniškumui[1]. Tačiau šiuos nusikaltimus, kaip žinome, padarė ne valstybės, net ne valstybingesnio tipo organizacijos atstovai, o tarptautinio teroristų tinklo organizacijos „Al–Qaeda“ nariai. Akivaizdu, kad ši organizacija nekontroliavo teritorijos ir joje esančių asmenų, prieš kuriuos išpuolis buvo įvykdytas, sunkoka pritaikyti šiam nusikaltimui ir sistemingumo kriterijų – nors teroro aktas buvo labai gerai organizuotas, tačiau tik vienkartinis. Vienintelis dabartinės nusikaltimų žmoniškumui sąvokos kriterijus, kuris atitiktų šiuos veiksmus, yra užpuolimo masiškumas, atspindimas aukų skaičiaus, tačiau ar to užtenka, kad pripažintume, jog nusikaltimų žmoniškumui subjektų sąrašas ir vėl turi būti plečiamas? Vis dėlto manytume, jog M. Robinson siūlymas priskirti šiuos nusikaltimus nusikaltimams žmoniškumui nėra pakankamai pagrįstas, ir šis teroro aktas negalėtų būti kvalifikuotas kaip nusikaltimas žmoniškumui Romos statuto požiūriu. Kaip jau minėjome, masinė viktimizacija – tik vienas iš nusikaltimų žmoniškumui požymių. Be to, atkreiptinas dėmesys, kokiomis sąlyginai paprastomis priemonėmis šis nusikaltimas buvo padarytas. Todėl teigtume, jog ir teroristinių tinklų atstovai kol kas negali būti priskiriami prie nusikaltimų žmoniškumui subjektų.

Taigi apibendrindami šią dalį galėtume teigti, kad nusikaltimų žmoniškumui **subjektas** kaip **nusikalstamos politikos elemento požymis** arba **specialusis subjektas baudžiamosios teisės prasme** laikytinas **fizinis asmuo**, veikiantis kaip **valstybės ar valstybinio tipo organizacijos formalus arba faktinis atstovas**.

Kokie dar bendri reikalavimai keliami nusikaltimų žmoniškumui subjektui?

Nusikaltimų žmoniškumui pavojingumą rodo ir tai, kad daugelio valstybių įstatymuose, o nuo Romos statuto priėmimo – ir tarptautinėje teisėje įsitvirtino principas, kad už nusikaltimus žmoniškumui atsakomybė kyla tik nuo 18 metų. Viena vertus, aukštą amžiaus cenzą lemia subjektyvūs požymiai: laikoma, kad suvokti tokius sudėtingus nusikaltimus gali tik suaugęs žmogus, kita vertus, tai kelia rimtą problemą, nes nemažai atvejų, kai tokius nusikaltimus darė pakurstyti paaugliai. Šiuo metu kilo rimta problema dėl karo nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui, kuriuos Siera Leonėje padarė Vieningas revoliucinis frontas ir Revoliucinės tarybos ginkluotosios pajėgos. Šiems nusikaltimams bausti numatoma sukurti dar vieną *ad hoc* tribunolą, kurio statuto projektą 2000 m. spalio 5 d. JT Saugumo Tarybai įteikė JT Generalinis sekretorius[2] Statuto projekte numatyta leisti tribunolui persekioti asmenis nuo 15 metų. Tokiam pasiūlymui prieštarauja Vaikų kareivių nenaudo-

[1] Message by Mrs. Mary Robinson, United Nations High Commissioner for Human Rights on the Human rights Day, 10 December, 2001 // <http://www.un.org/av/special/hrday01/hrdayunhcr.htm> (2002 07 01).

[2] Plačiau žr.: Sierra Leone: A Call for Justice // <http://www.hrw.org/campaigns/sleone/>

jimo koalicija, kurios pirmininkas Jo Beckeris sakė: „Nėra abejonių, kad vaikai dalyvavo kai kuriuose brutaliausiuose veiksmuose Siera Leonėje. Tačiau daugelis iš šių vaikų buvo priversti vykdyti žiaurumus grasinant mirtimi ir dažnai duodant jiems narkotikų ar alkoholio <…> Persekiojami turėtų būti tie, kurie užverbavo ir panaudojo vaikus, o ne patys vaikai“[1].

Vienas iš bendrųjų nusikaltimų žmoniškumui požymių baudžiamosios teisės teorijoje yra laikomas subjekto pakaltinamumas. Tačiau iki pat Romos statuto nusikaltimuose žmoniškumui tikslių nuostatų dėl kaltinamojo pakaltinamumo nebuvo. Manytume, tai nereiškia, kad pagal tokius šaltinius galima būtų nubausti nepakaltinamą asmenį, kadangi šie šaltiniai reglamentuodavo tik pagrindinius arba išimtinius aspektus, nebuvo matoma reikalo kartoti principus, kurie vienodi beveik viso pasaulio teisinėse sistemose.

Romos statuto, kuris yra daug detalesnis negu kiti nusikaltimų žmoniškumui šaltiniai ir primena labiau kodeksą nei įprastinę tarptautinę sutartį, 31 straipsnyje nurodyta: „<…> Asmeniui neturi būti taikoma baudžiamoji atsakomybė, jeigu šio asmens veikos metu:

a) asmuo kenčia nuo psichinės ligos arba sutrikimo, kuris panaikina jo ar jos gebėjimą suprasti savo veiksmų neteisėtumą arba pobūdį, arba gebėjimą valdyti jo ar jos elgesį pagal teisės reikalavimus[2];

Pateiktoje citatoje nurodytas tiek medicininis, tiek juridinis pakaltinamumo kriterijus. Kita to paties straipsnio dalis paskirta taip pat su pakaltinamumu susijusiai problemai, t. y. nusikaltimo padarymą apsvaigus:

„b) asmuo yra apsvaigęs (intoksikacijos), t. y. nepajėgus suprasti savo veiksmų neteisėtumą arba pobūdį, arba gebėjimą valdyti jo ar jos elgesį pagal teisės reikalavimus, išskyrus kai asmuo savanoriškai apsvaigo tokiomis aplinkybėmis, kai asmuo žinojo arba nekreipė dėmesio į riziką, kad jis ar ji atliks veiką, sudarančią nusikaltimą pagal teismo jurisdikciją, kaip apsvaigimo rezultatą“[3].

Kalbėdami apie nusikaltimų žmoniškumui subjekto problemas turime paminėti ir principinę nuostatą, susijusią su oficialiu subjekto statusu ir pavaldumu. Kaip žinome, dažnai nusikaltimai žmoniškumui suplanuojami aukščiausiuose valdžios sluoksniuose, jiems įgyvendinti pasitelkiama valstybės valdymo sistema, tad atsakingų asmenų grandis susidaro nuo aukščiausių valstybės vadovų iki pat eilinių vykdytojų. Be abejo, šių subjektų teisinė padėtis yra skirtinga: vieni iš jų duoda įsakymus, kiti – juos vykdo, vieni iš jų turi valstybės vadovams galiojančius imunitetus, kiti tėra paprasčiausi pareigūnai. Siekiant įgyvendinti visuotinės individų atsakomybės už tarptau-

[1] Sierra Leone Press Release, 5 Oct 2000: Special Court Should Prosecute Child Recruiters // <http://www.child–soldiers.org/news_updates/sierraleone.html>

[2] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

[3] *Ibid.*

tinius nusikaltimus principą, tarptautinėje baudžiamojoje teisėje įsigalėjo principas, kad asmens atsakomybė kyla neatsižvelgiant į jo valstybinį arba oficialų statusą.

Ilgą laiką tarptautinėje teisėje galiojusios viena iš sudėtinių absoliutaus suvereniteto teorijos dalių – valstybės akto doktrina – teigė, jog valstybės veiksmai, atlikti jos teritorijoje, negali būti ginčijami kitų valstybių teismuose (net jeigu tie veiksmai prieštarauja tarptautinei teisei – pagal kraštutinę doktrinos versiją), atitinkamai visi užsienio valstybės pareigūnai ir agentai (arba buvę pareigūnai ir agentai) turi imunitetą nuo teisminio proceso dėl veiklos, atliktos valstybės vardu[1]. Be abejo, daugiausia problemų kėlė (ir tebekelia) valstybės vadovų imunitetas. Viena iš pagrindinių Niurnbergo proceso išvadų buvo skirta šiai doktrinai paneigti. Jau Niurnbergo tribunolo įstatų 7 straipsnyje buvo nurodyta, kad oficialus kaltinamųjų statusas, nesvarbu, valstybės vadovų ar pareigūnų valstybės įstaigose, negali būti pagrindu atleisti arba švelninti jų atsakomybę[2], tačiau kaltinamųjų gynyba, pasiremdama minėta valstybės akto doktrina, neigė šią nuostatą. Proceso metu Tribunolas atmetė gynybos argumentus ir pareiškė, kad "tarptautinės teisės principas, kuris tam tikromis aplinkybėmis gina valstybės atstovą, negali būti taikomas veiksmams, kurie yra tarptautinės teisės smerkiami. Šių veiksmų autoriai negali slėptis už savo oficialaus statuso siekdami būti išlaisvinti nuo bausmės <…>"[3]. Panašios nuomonės laikėsi ir TTK, kuri, komentuodama šį principą, teigė: „Šie nusikaltimai reikalauja galios panaudoti arba įsakyti panaudoti esmines naikinimo priemones ir mobilizuoti asmenis, reikalingus padaryti tokiems nusikaltimams. Valstybės pareigūnas, kuris planuoja, kursto, įgalioja ir duoda įsakymą vykdyti tokius nusikaltimus, ne tik suteikia priemones ir asmenis, būtinus įvykdyti, bet taip pat piktnaudžiauja jam suteikta valdžia ir galia. <…> Būtų paradoksalu leisti individams, kurie, tam tikru požiūriu, yra labiausiai atsakingi už nusikaltimus <…> pasiremti valstybės suverenitetu ir pasislėpti už imuniteto, kuris jiems buvo suteiktas dėl jų postų vertės, kai tokie bjaurūs nusikaltimai šokiruoja žmonijos sąmonę, pažeidžia fundamentalias tarptautinės teisės normas ir gresia tarptautinei taikai ir saugumui"[4].

Šis principas buvo įtvirtintas visuose vėlesniuose nusikaltimų žmoniškumui šaltiniuose, jis taip pat įtrauktas į Romos statutą. Statuto 27 straipsnyje nurodoma, jog jis taikomas nepriklausomai, ar asmuo buvo valstybės, ar vy-

---

[1] *Akehurst N., Malanczuk P.* Šiuolaikinis tarptautinės teisės įvadas. – Vilnius: Eugrimas, 2000, p. 161.

[2] Charter of the International Military Tribunal // Nuremberg Trial Proceedings Vol. 1. http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/imtconst.htm

[3] Žr.: Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (3) to art. 7 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[4] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (3) to art. 7 // U.N. Doc. A/51/10/1996, 14.

riausybės vadovas, vyriausybės ar parlamento narys, išrinktasis atstovas ar valstybės pareigūnas. Taip pat pabrėžiama, jog imunitetas ir specialios procedūrinės taisyklės, kurios priklauso asmeniui dėl oficialaus statuso tiek pagal tarptautinę, tiek pagal nacionalinę teisę, negali būti pagrindas teismui nevykdyti jurisdikcijos šio asmens atžvilgiu[1].

Baigdami nusikalstamos politikos požymio elemento dalies aptarimą norėtume apibendrinti:

Nagrinėti klausimai ir problemos leidžia teigti, kad nusikalstamos politikos elementas yra apibūdinamas dviem tarpusavyje susijusiais požymiais: pirmasis, nusikalstamos politikos organizuotumas (objektyvusis požymis), atskleidžia nusikaltimus žmoniškumui kaip organizuotą, ideologiškai pagrįstą, kompleksišką, sistemingą ir masišką veiklą, kuriai vykdyti pasitelkiami žymūs visuomeniniai ištekliai, gali būti įtraukiama valstybės institucijų sistema ir ekonomika; antrasis, nusikaltimų žmoniškumui subjektas (subjektyvusis požymis), atskleidžia, kad nusikaltimai žmoniškumui gali būti padaryti tik asmens, esančio valstybės ar valstybinio tipo organizacijos juridiniu arba faktiniu atstovu, t. y. asmens, susijusio su valstybe ar valstybinio tipo organizacija ir savo veika realizuojančiu ne tik asmeninius, bet ir valstybės ar organizacijos politiką bei tikslus.

2.2.5. Nukentėjusieji nuo nusikaltimų žmoniškumui

Kaip jau minėjome, nusikaltimų žmoniškumui kategorija buvo sukurta siekiant apsaugoti civilius asmenis, ir vienas iš pagrindinių požymių, atskyręs nusikaltimus žmoniškumui nuo karo nusikaltimų, buvo tai, kad nusikaltimai žmoniškumui galėjo būti padaryti tiek prieš svetimos, tiek prieš savo valstybės civilius piliečius. Kaip žinoma, pirmiausia priešo valstybės civilių gyventojų apsaugą buvo siekiama užtikrinti tarptautinės humanitarinės teisės normomis, kurios įtvirtintos jau 1864–1907 m. Ženevos ir Hagos konvencijose, tačiau jokie tarptautiniai dokumentai nereglamentavo valstybės elgesio su savo piliečiais, tai buvo laikoma valstybės vidaus jurisdikcijos klausimu ir valstybės vidaus suvereniteto sfera. Niurnbergo tribunolas irgi laikėsi panašios pozicijos – Vokietijos piliečių naikinimas pačios Vokietijos valdžios, Tribunolo nuomone, laikytinas tarptautiniu nusikaltimu tik dėl to, kad tai buvo karo plano dalis. Tačiau tokią Niurnbergo tribunolo poziciją reiktų laikyti ne trumparegiška, o legalistine. Tribunolo veiklos metu dar nebuvo tokio pobūdžio tarptautinių įsipareigojimų, tad nusikaltimų baustinumą reikėjo išvesti iš kitų šaltinių. Tačiau Niurnbergas nebuvo pirmas atvejis, kai tarptautinė bendrija atkreipė dėmesį į nusikaltimus, valstybės padarytus prieš savus piliečius ar gyventojus – čia reiktų prisiminti minėtą 1915 m. ge-

[1] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

gužės 18 d. Antantės deklaraciją, pasmerkusią Turkiją už armėnų genocidą Pirmojo pasaulinio karo metais.

Silpnėjant suvereniteto teorijos įtakai, stiprėjant žmogaus teisių sistemai, abejonės, ar teisėta laikyti nusikaltimu valstybės vidaus veiksmą prieš savo pačios piliečius, vis mažėjo. 1989 m. rezoliucijoje „Žmogaus teisių apsauga ir nesikišimas į valstybių vidaus reikalus“ Tarptautinis teisės institutas teigė: „Žmogaus teisės, nuo šiol besinaudojančios tarptautine apsauga, jau nebepriklauso reikalams, kurie yra išimtinės valstybės vidaus kompetencijos dalis“[1]. Akivaizdu, kad nusikaltimai žmoniškumui – šiukščiausias žmogaus teisių pažeidimas.

Aptariant nukentėjusiųjų klausimą reikia išsiaiškinti, kas laikoma civiliais asmenimis. Pirmiausia atsakymo į šį klausimą vėlgi tenka ieškoti tarptautinės humanitarinės teisės šaltiniuose, konkrečiau – 1949 m. Ženevos konvencijoje dėl civilių apsaugos karo metu. Ši konvencija, nors ir neapibrėžia, kas yra civilis asmuo, tačiau pagal jos 3 straipsnį saugomi asmenys apima visus asmenis, kurie nėra kombatantai (asmenys, aktyviai dalyvaujantys karo veiksmuose, pvz., karinių pajėgų nariai, sukarintų organizacijų nariai, savanoriai, partizanai ir kt.), taip pat ir *hors de combat*, bei asmenis, sudėjusius ginklus, sužeistus, ligonius[2]. Jugoslavijos tribunolo kaltinimas motyvavo, kad terminas „civiliai“ apima „ne kombatantus pagal bendrąjį Konvenciją (Ženevos) 3 straipsnį“ dėl to, kad 3 straipsnio formuluotė atspindi „elementarią humaniškumo sampratą“, kuri yra „taikytina pagal tarptautinę paprotinę teisę bet kuriam kariniam konfliktui“[3]. Tačiau nusikaltimai žmoniškumui gali būti daromi ir ne karo metu bei daromi nors ir karo metu, bet prieš savo valstybės piliečius, kas tada laikytini civiliais asmenimis? Tiesioginio atsakymo tarptautinės teisės šaltiniuose surasti nepavyko, bet akivaizdu, jog šiuo atveju civilio gyventojo traktavimas gerokai praplečia supratimą, būdingą tarptautinei humanitarinei teisei. Didžiosios Britanijos okupacinės zonos Aukščiausiasis Teismas (po Vokietijos okupacijos 1945 m.) nustatė, kad nusikaltimai žmoniškumui yra taikytini visais atvejais, kai nusikaltėliai ir aukos buvo tos pačios tautybės, nepriklausomai nuo to, auka buvo civilis ar kariškis. Ekspertų komisija, įsteigta pagal Saugumo Tarybos rezoliuciją 780, nustatė: „Akivaizdu, kad 5 str. (Jugoslavijos tribunolo statuto – *aut. past*.) taikytinas pirmiausia ir daugiausia civiliams, reiškiančius žmones, kurie nėra kombatantai. Tačiau tai neleidžia daryti jokių greitų išvadų dėl žmonių, kurie tam tikru metu iš tiesų nešiojo ginklus. <…> Šeimos galva, kuris tokiomis aplinkybėmis bando apginti savo šeimą su ginklu, nepraranda civilio statuso. Tikriausiai taip pat turėtų būti vertinamas pavienis policininkas ar vieti-

[1] *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė: bendroji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 181.

[2] 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl civilių apsaugos karo metu // Valstybės žinios, 2000, nr. 63–1908.

[3] Prosecutor vs. Tadic, IT–94–1, par. 639.

nis savigynos dalyvis, darantys tą patį, net jeigu jie ir sujungė rankas siekdami išvengti kataklizmo[1]. Jugoslavijos tribunolo byloje *Prosecutor v. Mile Mskic, Miroslav Radic, and Veselin Sljivancanin („Vukovaro ligoninės byla")* konstatuota, kad nors nusikaltimai žmoniškumui turi būti nukreipti prieš civilius gyventojus, individai, kurie tam tikru metu vykdė pasipriešinimo aktus, gali būti tam tikromis aplinkybėmis nusikaltimų žmoniškumui aukos. Šios bylos kontekste ligoninės pacientai, nesvarbu, civiliai ar pasipriešinimo kovotojai, kurie sudėjo ginklus, laikytini nusikaltimų žmoniškumui aukomis[2].

Nesant karinio konflikto, vartoti terminus „kombatantas" ar „civilis asmuo" darosi iš viso sudėtinga. Faktiškai nukentėjusiuoju nuo nusikaltimų žmoniškumui asmeniu gali būti visi gyventojai, kiekvienas asmuo, neatsižvelgiant į jo statusą. Šie asmenys gali būti civiliai gyventojai humanitarinės teisės prasme – t. y. asmenys, niekuo nesusiję su valstybės karine veikla, bet gali būti ir valstybės karinių, sukarintų tarnybų atstovai, valdžios atstovai, jeigu prieš juos nusikaltimus daro jų valdžia. Pavyzdžiui, 1937–1939 m. Sovietų Sąjungoje buvo atliktas didžiulis Raudonosios Armijos „valymas", apėmęs netgi aukščiausius karinės vadovybės ešelonus: sušaudyta, ištremta ir kitaip represuota buvo apie 30 000 kareivių ir karininkų, tarp jų ir 3 maršalai[3].

Manytume, kad minėti veiksmai teoriškai taip pat turėtų būti vertinami kaip nusikaltimai žmoniškumui. Būtų nepateisinama iš nusikaltimų žmoniškumui apsaugos sferos pašalinti asmenis vien dėl to, kad jie yra karinių ar kitokių tarnybų nariai, nes veiksmų prieš šiuos asmenis nebūtų galima priskirti karo nusikaltimams.

Reikėtų prisiminti ir tai, kad nusikaltimų žmoniškumui nukentėjusieji pirmiausia yra traktuojami kaip **kolektyvinis** darinys, t. y. bendrai nusikalstamas ketinimas turi paliesti žymią socialinio junginio dalį (pvz., Ukrainos valstietija, Bosnijos musulmonai), bet tai nieku būdu nereiškia, kad pavienis asmens padaromas nusikalstamas veiksmas, jeigu jis bus įrodytas kaip nusikalstamos politikos rezultatas, nukreiptos prieš šį kolektyvinį darinį, rezultatas, galės likti nebaudžiamas.

Nusikaltimų žmoniškumui nukentėjusiųjų traktavimas kaip kolektyvinio darinio atskleidžia dar vieną svarbų šių nusikaltimų bruožą – aukų objektyvizavimą. hitlerinės Vokietijos ideologai teigė: „savo tautos gyvenimą ir savo įstatymus mes formuojame pagal genetikų nuosprendžius", todėl menkavertės rasės – žydai, Rytų puszmogiai, taip pat ir vokiečiai, sergantys psichikos arba širdies ligomis, – turi būti sunaikinti; bolševikai savo šalininkams tvirtino, kad ekonominės jėgos istorijai turi nuosprendžio galią, todėl „nunykstančios klasės" – buožės, kapitalistai – bus sunaikinti. Tokie pamatiniai

[1] Prosecutor vs. Tadic, IT–94–1, par. 640.

[2] Prosecutor v. Mile Msksic, Miroslav Radic, and Veselin Sljivancanin, IT–95–13–R61 <http://www.un.org/icty>

[3] *Courtois St., Werth N. ir kiti.* Juodoji komunizmo knyga. – Vilnius, 2000, p. 276.

teiginiai sudaro prielaidas sukurti „objektyvaus priešo" sąvoką, kurios turinys keičiasi pagal vyraujančias aplinkybes[1] (pvz., įsitvirtinant Stalino diktatūrai SSRS iš pradžių buvo sunaikinti politiniai priešininkai partijos viduje – „trockistai", „zinovjevininkai"; o tada – atliktas „valymas" nuo „imperialistų agentų" Raudonosios Armijos vadovybėje ir t. t.).

„Objektyvus priešas", arba būsimų nusikaltimų žmoniškumui aukos apibrėžiamos bendromis, neindividualizuotomis charakteristikomis, kurios reiškia, kad individas tampa nusikaltimo auka neatsižvelgiant į jo subjektyvius, individualius požymius ar veiksmus, o tik pagal kokybinius grupės, kuriai jis objektyviai priklauso arba kuriai jį priskiria visuomenė ar valdžia, kriterijus (pvz., stambioji valstietija, tautininkai). Dėl to visiškai netenka prasmės individualios aukos galimos „kaltės" klausimas, atsiranda „galimo nusikaltimo" sąvoka (pvz., kiekvienas ūkininkas gali remti rezistentus, todėl yra priešas).

Žinoma, tam tikrais atvejais individualus žmogaus apsisprendimas ir elgesys gali turėti dalinės įtakos (pvz., rezistentas dėl savo pasipriešinimo veiksmų tampa priešu), tačiau tai – dažniau išimtis, o ne taisyklė.

2.2.5.1. Nukentėjusieji nuo genocido nusikaltimo

Vienas iš kelių bruožų, išskiriančių genocidą kaip specialią nusikaltimų žmoniškumui rūšį, yra specializuota nukentėjusiųjų grupė, nes genocidu gali būti pripažintas ne bet koks masinis civilių gyventojų naikinimas, o tik tam tikru požymiu pasižyminčios grupės sunaikinimas (antrasis atskiriamasis požymis, kurį detaliau nagrinėsime vėliau, yra specialaus tikslo sunaikinti visą grupę ar jos žymią dalį nurodymas). Genocido konvencija numato keturių grupių apsaugą: nacionalinių, etninių, rasinių ir religinių. Kai kurių valstybių vidaus teisės šaltiniai grupių sąrašą plečia: pavyzdžiui, Lietuvoje genocidu taip pat pripažįstamas ir socialinės bei politinės grupės naikinimas, pagal Prancūzijos baudžiamuosius įstatymus nukentėjusiuoju nuo genocido gali būti net tam tikra grupė, apibrėžta bet kokiu laisvai pasirenkamu požymiu.

Kaip minėjome 1.3 poskyryje, genocido grupių sąrašas buvo formuojamas gana sunkiai ir iki apsiribojimo keturiomis grupėmis buvo įvairių nuomonių. Kaip matome, diskusijos dėl grupių, saugomų nuo genocido, tęsiasi iki šiol. Štai ir 2000 m. vasarą ir rudenį vykęs Vilniaus tarptautinis kongresas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas" priėmė rezoliuciją, kurioje siūloma plėsti genocido sampratą būtent grupių atžvilgiu[2]. Tad mes norėtume detaliau pasigilinti į genocido grupių (taip, kad būtų patogiau, vadinsime grupes, kurioms taikoma Genocido konvencijos apsauga) identifikavimo problemą.

---

[1] *Arendt H.* Totalitarizmo ištakos. – Vilnius, 2001, p. 345, 411.

[2] Antikomunistinis kongresas ir Tarptautinio Vilniaus visuomeninio tribunolo procesas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas". – Vilnius: Ramona, 2002, p. 434.

Grupių, kurioms taikoma Genocido konvencijos apsauga, identifikavimo problemos

Šioje dalyje bandysime nuosekliai atskleisti, kaip yra suprantamos sąvokos „nacionalinė“, „etninė“, „rasinė“ ir „religinė“ grupės. Nors iš pirmo žvilgsnio šie grupes apibūdinantys požymiai tarytum ir aiškūs, tačiau ne veltui Genocido konvencija jų neapibrėžia. Kylantys sunkumai apibrėžiant „nacionalumą“, „etniškumą“, „rasiškumą“ ir „religiją“ tarsi paaiškina, kodėl Konvencijos kūrėjai pasirinko išvardyti, o ne apibrėžti šiuos terminus[1]. Nagrinėjamų sąvokų turinio nepavyks atskleisti gilinantis tik į nusikaltimų žmoniškumui šaltinius, tad paieškos apims labai įvairaus pobūdžio šaltinius.

Kiekvieno termino prasmės atskleidimą, manytume, geriausia pradėti nuo semantinės žodžio analizės ir surasti tinkamą savos kalbos atitikmenį. Pirmasis terminas, su kuriuo susiduriame, yra „nacionalinė grupė“.

Terminas „nacionalinė grupė“ yra tarptautinis terminas, kuris, be jokios abejonės, pirmiausia siejasi su žodžiais „nacionalinis“ ir „nacija“. Prielaidą patvirtina ir Tarptautinių žodžių žodynas – jame pateikta tokia žodžio „nacionalinis“ reikšmė: „susijęs su visuomeniniu, politiniu nacijos gyvenimu“[2]. Tame pačiame šaltinyje “nacija” apibūdinama kaip „(lot. *natio* – tauta), žmonių bendrija, susidariusi istorijos, kultūros, kalbos, teritorijos ir ek. gyvenimo pagrindu“[3]. Kyla klausimas, ar aiškinantis termino „nacionalinė grupė“ turinį galima jį versti „tautinė grupė“? Dabartinės lietuvių kalbos žodynas pateikia šį „tautos“ apibrėžimą: „istoriškai susidariusi žmonių bendruomenė, turinti bendrą kilmę, žemę, istoriją ir kultūrą“[4]. Akivaizdu, jog sąvokos „nacija“ ir „tauta“ aiškinamos beveik identiškai, vadinasi, terminą „nacija“ reiktų versti „tauta“, o „nacionalinė grupė“ – „tautinė“. Tačiau jeigu toks vertimas galimas, kodėl to nepadarė įstatymų leidėjai, įtraukę į Lietuvos baudžiamosios teisės sistemą genocido nusikaltimo požymius? Galbūt „tauta“ ir „nacija“ nesutampa, galbūt „nacija“ – platesnė sąvoka negu „tauta“? Lietuvių kalboje tarptautinis žodis „nacija“ dažniausiai vartojamas (ypač politologų) išimtine reikšme apibūdinant Naujojo pasaulio vadinamąsias supertautas arba tautų konglomeratus: pavyzdžiui, dažniau vartojamas terminas „amerikiečių nacija“ nei „amerikiečių tauta“, nors, kalbininkų nuomone, nėra pagrindo skirti žodžius „nacija“ ir „tauta“. Teigtume, jog tai daroma remiantis šiuo pagrindu: terminui „tauta“ suteikiamas kultūrinis–istorinis, o „nacijai“ – politinio bendrumo atspalvis. Toks atskyrimas yra nesenas, labiausiai, manytume, nulemtas angliškų terminų brovimosi į lietuvių kalbą. Gi prof. M. Römeris veikale „Valstybė“ teigė, jog tautą galima nusakyti dvejopai: kaip tautą–natio

---

[1] *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague, 1997, p. 112.

[2] Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius, 1985, p. 334.

[3] *Ibid*.

[4] Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius, 1993, p. 836.

(lietuvių, lenkų, rusų tauta), ir tautą–populus – kaip grynai kiekybinę individų daugybę ar masę, jungiamą vienos, visai tai teritorijai bendros viešpataujančios valdžios[1]. Tad tai, ką dabartiniai politologai vadina „nacija“, prof. M. Römeriui buvo „tauta–populus“, būtent atsieta nuo žodžio „natio“, dar kartais vadinama „valstybine“ arba „politine tauta“. Tad galbūt nacionalinės grupės sąvoka galėtų apimti ir valstybinę tautą? Tačiau Genocido konvencijos komentuotojas Stefanas Glaseris teigia: „Tai, kas apibūdina naciją, yra ne tik politinės lemties bendrumas, bet pirmiausia bendruomenė, pažymėta išsiskiriančiais istoriniais ir kultūriniais ryšiais ar bruožais. Kita vertus, „teritorinė“ ar „valstybės“ sąsaja (su valstybe) man neatrodo esanti svarbi“[2]. 1965 m. Tarptautinėje konvencijoje dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo taip pat vartojamas terminas, susijęs su žodžiu nacija – „draudžiama bet kokia diskriminacija dėl <…> nacionalinės kilmės (*tik į lietuvių kalbą išversta* „*tautinės*“ – *aut. past.*)[3]“. Aiškinant šį terminą, pabrėžiama, jog jis taikytinas tiems (*asmenims – aut. past.*), kuriuos sieja kultūra, kalba ir tradicinis (tam tikras) gyvenimo būdas[4], nors jie gali gyventi ir kitoje valstybėje. Tad akivaizdu, jog tarptautiniuose dokumentuose, kalbant apie nacionalinę grupę arba nacionalinius požymius, turima omenyje ne valstybinę tautą, o tautą kultūrine ir socialine prasme. Viskas lyg ir būtų aišku, tačiau Genocido konvencijoje vartojama ir sąvoka „etninė grupė“, kuri komentuotojų nusakoma vėlgi labai panašiai: „ji pažymi asmenų grupę, susietą tais pačiais papročiais, ta pačia kalba ir ta pačia rase“, pabrėžiant, jog „nacionalinė kilmė yra siauresnė nei etninė kilmė“[5]. *Enciklopaedia Britannica* etninę grupę apibrėžia kaip socialinę grupę ar gyventojų kategoriją, kuri didesnėje visuomenėje yra išskirta ir susijusi bendrais rasiniais, kalbos, nacionaliniais ir kultūriniais saitais[6]. Tačiau visi šie apibrėžimai neatskleidžia svarbiausio – koks yra skirtumas tarp nacionalinės ir etninės grupės? Papročiai, kalba – tai taip pat istoriniai ir kultūriniai požymiai. Bandant pavyzdžiais nusakyti šių dviejų kategorijų (nacionalinė/etninė) skirtumus, dažniausiai teigiama, jog, pavyzdžiui, armėnai, yra nacionalinė grupė, o žydai, čigonai – etninė. Bet vėlgi darosi panašu į tai, kad sąvoka „etninė grupė“ atsiranda dėl to, jog reikia užtikrinti apsaugą tų tautų, kurios, išsisklaidžiusios po pasaulį, neturėjo ar neturi savo valstybės, teritorijos. Tačiau būta ir nuomonių, jog etninė grupė yra sudėtinė nacionalinės grupės dalis, arba net kad etninė ir rasinė grupė

[1] *Römeris M.* Valstybė. T. 1. – Vilnius: Pradai, 1995, p. 1–13.
[2] U.N. Report On the Study of the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/416/1978, p. 13–24.
[3] Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo // Valstybės žinios, 1998, nr. 108–2957.
[4] U.N. Report On the Study of the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/416/1978, p. 13–24.
[5] *Ibid.*
[6] Ethnic Group // Enciklopaedia Britannica <http://www.britannica.com>

reiškia tą patį[1]. Tad esame priversti kartu analizuoti ir trečiąjį – rasinį požymį. Cituoto S. Glaserio manymu, rasė – tai kategorija asmenų, kurie atskiriami pagal bendrus ir pastovius, taip pat paveldimus bruožus, J. Massiaho teigimu, „kaip rasę mes suprantame grupę asmenų, kuriems būdingos tam tikros fizinės charakteristikos, kurios yra paveldimos. Etninė grupės yra „kilmės“ grupės, besiskiriančios kalba, kultūra, manieromis, nacionaline kilme, panašumu ir religiniais įsitikinimais“. Viename iš UNESCO dokumentų („Keturi teiginiai rasių klausimu“, 1969 m.) taip pat patvirtinama, jog rasė pirmiausia susijusi su genetiniais ir paveldimumo požymiais. Tačiau pasidomėjus, kaip terminas „rasė“ aiškinamas kituose tarptautiniuose dokumentuose, vėl kyla painiavos. Minėtoji 1965 m. Konvencija dėl visų rasinės diskriminacijos formų panaikinimo rasės sąvoką išplečia iki giminės, tautybės ar etninės kilmės požymių, 1951 m. Ženevos konvencijos dėl pabėgėlių statuso, vieno iš pagrindų, numatančių rasinę priklausomybę, komentuotojai rasės sąvoką taip pat plečia, teigdami, jog rasė Konvencijos prasme apima ne tik didžiąsias etnines grupes (europeoidų, afroidų, mongoloidų), bet ir kitus etninius pogrupius. Negana to, minėtasis UNESCO tyrimas siūlo iš viso termino „rasė“ nebevartoti dėl neaiškumo ir jį keisti „etnine grupe“. Priminsime ir tai, jog, pavyzdžiui, hitlerinėje Vokietijoje buvo vartojami terminai „arijų rasė“, „žydų rasė“. Čia žodžiui „rasė“ buvo suteikiamas kitoks turinys.

Tad susiduriame su paradoksalia padėtimi: turime tris grupes, kurių atributai yra aiškinami vienos per kitą ir kurių atribojimas tampa labai komplikuotas.

Šiek tiek paprastesnė religinės grupės samprata. Antonio Planzer nuomone, religinė grupė yra suprantama kaip bet kokia religinė bendrija, jungiama vienos dvasinės idėjos[2] 1967 m., JT rengiant Konvencijos dėl visų netolerancijos ir diskriminacijos formų, paremtų religija, panaikinimo projektą, buvo nurodyta, jog kaip religija ar tikėjimas turi būti suprantamos tiek teistinės, tiek neteistinės, tiek ateistinės pažiūros. Religinės grupės narius vienija ne tik pažiūros, bet ir gyvenimas pagal pasirinktą religiją, dalyvavimas ar nedalyvavimas formaliose apeigose ir kituose religiniuose aktuose, išreiškiant požiūrius ir tam tikro asmeninio elgesio reikalavimas[3]. Kita vertus, nėra iki galo aišku, koks turi būti tam tikros grupės nario ryšys su religija, ar jis turi būti praktikuojantis tą religiją, ar užtenka, jog jis priklausytų grupei, kurios dauguma tą religiją ar tikėjimą tradiciškai išpažįsta, ir šis klausimas, manytume, tampa ypač svarbus, kai kalbama apie tokios grupės auginamus vaikus. Tačiau tikėjimas – tai irgi kultūrinis požymis, tikėjimas lemia papročius, istorinius saitus, o tai jau yra etninės grupės atributai. Tad, kaip

[1] U.N. Report On the Study of the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/416/1978, p. 13–24.

[2] *Ibid.*

[3] *Hathaway J. C.* International Law of Refugee Status. – Buttterworth Canada Ltd, 1991, p. 145–146.

matome, iš pažiūros aiškus grupių sąrašas iš tiesų yra vienas kitą papildančių bruožų mišinys, kurio turinys gali būti atskleistas tik labai apytiksliai.

Tačiau gal tada galima teigti, jog Genocido konvencija gina socialines (visuomenines) grupes apskritai? Atsakymą, kas yra socialinė grupė, galima rasti domintis kitais antidiskriminaciniais dokumentais. 1951 m. Ženevos konvencijoje dėl pabėgėlio statuso nustatymo kaip viena iš persekiojamų grupių buvo nurodyta „socialinė grupė“. JAV Imigracinės tarnybos apeliacinė taryba 1989 m. *Acosta* byloje pateikė išaiškinimą, jog socialinė grupė – tai asmenų grupė, kuriuos sieja bendros, pastovios ir nekeičiamos charakteristikos. Šie siejantys požymiai gali būti įgimti (pvz., odos spalva, giminystė, lytis), tačiau gali būti ir įgyti (pvz., praeities patirtis, karinė tarnyba, žemės nuosavybė). Nepaisant to, kokie yra bendri požymiai, jie turi būti tokie, kad grupės nariai negalėtų patys jų pakeisti ar reikalauti juos pakeisti, nes jie yra grupės atstovų identifikavimo tapatybės pagrindas[1].

Kaip matome, tiek religinės, tiek etninės, tiek nacionalinės grupės yra taip pat ir socialinės grupės, tačiau ne kiekvieną socialinę grupę galime dar laikyti ir etnine, rasine ar nacionaline, kurios nusakomos papildomais, unikaliais kriterijais (pvz., genetinės charakteristikos).

Tad grupes, ginamas ir neginamas Genocido konvencijos, reikėtų skirti atsižvelgiant būtent į istorinius, kultūrinius, kalbinius, genetinius ryšius. Tačiau ne kiekviena kultūriškai, kalbiškai, genetiškai ar teritoriškai susijusi grupė, manytume, gali būti laikoma apsaugos objektu. Grupės, kurias gina Genocido konvencija, šių ryšių pagrindu sudaro **stabilius** ir **ilgaamžius** socialinius junginius: t. y. narystė jose yra nulemta objektyvių ir beveik nepakeičiamų veiksnių, menkai priklausanti nuo nario valios, grupės susiformavimas yra ilgų visuomeninių ir istorinių procesų rezultatas, tad jas nesunku identifikuoti. Nors individo apsisprendimas laikyti save ar nelaikyti šios grupės nariu ir yra svarbus, tačiau jis nėra lemiantysis faktorius – pavyzdžiui, negras genetiškai liks negru, o baltasis – baltuoju, net jeigu ir patys to nepripažintų. Būtent remiantis šių bruožų bei stabilumo abejotinumu, į rengiamą Genocido konvenciją nepateko politinės grupės.

Kita vertus, net ir stabilumo požymis gali būti nepakankamas: rengiant Jugoslavijos tribunolo statutą buvo pateikta nemažai pasiūlymų, kad genocido grupių sąrašą turėtų papildyti lyties grupė. Šis pasiūlymas buvo susijęs su žiauriais seksualinės prievartos nusikaltimais buvusioje Jugoslavijoje, kai pasirodė informacijos, jog Bosnijos ir Hercegovinos musulmonų etninė grupė naikinama netiesioginiu būdu – naudojant iššaginimus ir priverstinai apvaisinant moteris kaip teritorijos etninės sudėties pakeitimo priemonę. Nacionalinis moterų organizacijų aljansas iššaginimus, priverstinę prostituciją ir priverstinį nėštumą pavadino „genocidiniais nusikaltimais“. Teigiama,

[1] *Hathaway J. C.* International Law of Refugee Status. – Buttterworth Canada Ltd, 1991, p. 160.

kad „moterys sudaro stabilią ir identifikuojamą grupę. Ši grupė nebūtų ginčijama, pateikiant argumentus, susijusius su narystės pasikeitimu ar nestabilumu, kurie lėmė, kad politinės grupės nebuvo įtrauktos į genocido apibrėžimą“. Tačiau buvo rasta ir kontrargumentų, pavyzdžiui: „tariant, kad moteris galima vertinti kaip grupę, prieš kurią nukreiptas genocido tikslas, veiksmas turi būti nukreiptas apskritai prieš moteris. <…> Be to, buvo neaišku, ar musulmonų moterų užpuolimai buvo prieš jas nukreipti dėl jų lyties, o ne religinės ar etninės priklausomybės“[1].

Štai čia mes susiduriame su problema, kad dažnai genocido atvejais svarbiau, **kaip** yra suprantami skirtumai, o ne **kokie** tie skirtumai yra. Pavyzdžiui, Ruandos genocido 1994 m. vykdytojai, siekdami išnaikinti tutsių mažumą, sąmoningai nukreipė veiksmus prieš asmenis, kurie teisiškai ir administraciškai buvo laikomi tutsiais pagal Ruandos įstatymus (pvz., pagal identifikavimo korteles, įvestas Belgijos kolonijinės valdžios dar 1926 m.). Turint omenyje, jog visos etninės grupės Ruandoje gyveno toje pačioje teritorijoje, kalbėjo viena kalba, išpažino tą pačią religiją keletą amžių, vargu ar hutai ir tutsiai galėjo būti atskirti išimtinai pagal antropologinius požymius[2].

Tad vis dėlto reikia daryti išvadą, kad atitinkamos grupės požymis lieka vertinamuoju požymiu, kurį turi nustatyti teismas. Tarptautinė teisė numato tik tam tikrus orientacinius kriterijus, kuriais galima remtis, tačiau jų vertinimas priklauso nuo pasirinktos pozicijos.

Mažumos kaip Genocido konvencijos apsaugos objektas

Nagrinėjant grupių, kurias saugo Genocido konvencija, sąrašą iškyla ir klausimas, ar bent viena iš grupių kategorijų apima tautines, religines, kalbines ar kitas mažumas. Deja, iki šiol tarptautinėje teisėje nėra norminio mažumų apibrėžimo. Pirmiausia turime turėti omenyje, kad tautinės mažumos sąvoka mums svarbi tik konkrečios valstybės kontekste, t. y. gyventojų grupė vertinama kaip mažuma tik tam tikroje konkrečioje valstybėje. Be to, nagrinėjant mažumos problemą paprastai nurodomi šie jų išskyrimo iš kitų valstybės gyventojų kriterijai: lingvistinis (kalba), etninis (kilmės), religinis (pvz., 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas). Ir nors, kaip minėta, iki šiol tarptautinės teisės aktuose nėra tikslaus norminio mažumos apibrėžimo, tačiau dažniausiai vadovaujamasi 1979 m. JT Diskriminacijos prevencijos ir mažumų apsaugos subkomisijos (JT Žmogaus teisių komisijos padalinio) specialiojo pranešėjo Francesco Capotorti parengta „Studija apie asmenų, priklausančių etninėms, religinėms ar lingvistinėms mažu-

[1] *Morris V., Scharf P. M.* The international criminal tribunal for Rwanda. – New York, 1998, p. 175.

[2] *Waal A.* Genocide in Rwanda // Anthropology Today, vol. 10, issue 3, 1994, p. 1–2.

moms, teises“. Pats autorius šį apibrėžimą apibūdino kaip „bandomąjį“, tačiau juo daug kur remiamasi. „Grupė, savo skaičiumi mažesnė nei kita valstybės gyventojų dalis, nedominuojanti, kurios nariai – būdami valstybės piliečiais, turi etninių, religinių ar kalbinių požymių, skirtingų nuo kitų gyventojų, ir kuri parodo, net ir netiesiogiai, solidarumo jausmą, nukreiptą siekdami apsaugoti savo kultūrą, tradicijas, religiją ar kalbą“[1]. Pats autorius pabrėžia, jog šis apibrėžimas yra skirtas išimtinai tik Tarptautinio politinių ir pilietinių teisių pakto 27 straipsniui, tačiau jis pateikia gana svarbias gaires.

Akivaizdu, jog pagal apibrėžime minimus kriterijus galime išskirti daug mažumų grupių: ne tik tautines, etnines, religines, bet ir rasines, kultūrines, kalbines. Kaip matyti, mažumų apibrėžime taip pat vyrauja gana stabilios etninės–kultūrinės charakteristikos, kaip ir apibrėžiant Genocido konvencijos saugomas grupes. Apibrėžime minimas kriterijus, jog grupės nariai turi rodyti norą būti laikomi mažumos atstovais, negali būti laikomas mažumos nestabilumo rodikliu. Daugeliu atvejų mažumų atstovai gali turėti kitoje valstybėje daugumą (lenkų mažuma Lietuvoje), bet gali egzistuoti ir kaip savarankiška grupė be nacionalinio valstybinio ryšio (kurdų mažumos Turkijoje, Irake). Manytume, kad mažumos, kurios yra išskiriamos pagal tautinį, etninį, religinį, rasinį kriterijus, patenka į Genocido konvencijos apsaugos sferą, neatsižvelgiant, kad mažuma gali būti tik nedidelė didesnės grupės dalis. Genocido konvencijoje nenurodyta, kad, tarkim, nacionalinė grupė, prieš kurią pasikėsinta, turi būtinai apimti visus tos grupės atstovus, tiek gyvenančius valstybėje, kurioje į ją pasikėsinta, tiek už jos ribų (pvz., juk niekas nereikalavo, kad nusikaltėliai, darę nusikaltimus prieš Bosnijos musulmonus, kėsintųsi į visus pasaulio musulmonus kaip religinę grupę apskritai). Be to, pagal Genocido konvenciją gali būti pasikėsinta tiek į grupę, tiek į jos dalį. Didesnės grupės dalis, kitur traktuojama kaip mažuma, gali būti apibūdinama papildomomis unikaliomis charakteristikomis, kurios lems, kad ji gali būti vertinama kaip atskira grupė, pavyzdžiui, iš kurdų etninės grupės išskiriama Irako kurdų etninė grupė. Kaip rodo istorija, mažumos dažniausiai ir tampa genocido aukomis, kaip kad nutiko tutsiams Ruandoje, musulmonams Bosnijoje, armėnams – Osmanų imperijoje. Labai retai genocido tikslas sunaikinti visą grupę – Holokaustas yra šiurpi išimtis, kuri tapo galima, tik kai Vokietijai pasisekė karinė kampanija. Prie grupės ir jos dalies klausimų mes dar grįšime kitu aspektu, nagrinėdami genocido tikslą.

[1] Cituojama pagal: *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 272.

2.3. Kaltės problemos nusikaltimuose žmoniškumui

Kaltės ir kitų subjektyviųjų požymių problemos – vieni iš sudėtingiausių klausimų tiriant nusikaltimus. Tačiau, kaip pastebima, tarptautinės teisės normose kaltės formos (tyčia, neatsargumas) paprastai neminimos[1], nusikaltimų žmoniškumui tyrinėtojai irgi retokai skiria daugiau dėmesio subjektyviųjų požymių problemoms, išskyrus kai kuriuos klausimus (pvz., genocido tikslas). Tačiau problemos nedaug dėmesio susilaukia dėl gana paprastos priežasties: visuotinai sutariama, kad tiek nusikaltimuose žmoniškumui, tiek genocide yra galima vienintelė kaltės forma – tyčia, pati daugelio tarptautinių nusikaltimų prigimtis tokia, kad jie gali būti padaromi tik tyčia ir tik turint aiškiai apibrėžtus tikslus[2].

TTK, bendrai apibūdindama, kokia kaltės forma gali būti padarytas tarptautinis nusikaltimas, teigia: „Pripažindama, kad žodis „padaryti“ (*commit*) dažniau yra vartojamas nurodant tikslingą nei tiesiog neatsargią ar atsitiktinę veiką, Komisija nusprendė vartoti frazę „tikslingai padaro“ (*intentionally commits*) siekdama ir toliau pabrėžti privalomą tikslingumo elementą nusikaltimuose taikai ir žmonijos saugumui“[3]. Aptariant genocido nusikaltimą papildomai sakoma: “<…> savo prigimtimi tai yra sąmoningos, tikslingos arba valingos veikos, kurių individas negalėtų paprasčiausiai padaryti nežinodamas tų konkrečių padarinių, kurie gali kilti. Tai nėra veikos, kurios gali normaliai įvykti dėl atsitiktinumo arba net didelio neatsargumo[4].

Minėtos pozicijos laikėsi ir Romos statuto kūrėjai. R. Clarkas, tyrinėdamas kaltės klausimų sprendimą Romos statute, nurodo, kad neatsargumo (neatsargios kaltės) apibrėžimas nė karto nebuvo formaliai svarstomas, nes neatsargi kaltės forma nenurodyta nė viename iš Statute apibrėžtų nusikaltimų, be to, vyravo nuomonė, jog jeigu šie nusikaltimai ir padaromi neatsargiai, jie negali būti Romos statuto objektu[5]. Tačiau kai kurie Romos statuto tyrinėtojai pažymi, jog neatsargi kaltės forma, nors ir netiesiogiai, statute išlikusi: pavyzdžiui, 28 straipsnyje, aptariant viršininkų atsakomybę už pavaldinių veiksmus, nurodyta, jog „viršininkas bus atsakingas <…>, jeigu jis <…> pagal tuo metu susiklosčiusias aplinkybes privalėjo žinoti, kad šios pajėgos daro ar darė šiuos nusikaltimus“[6], taigi ši formuluotė atitinka nusi-

---

[1] Meždunarodnoe ugolovnoe pravo / Otv. red. V. N. Kudryavtsev. – Moskva: Nauka, 1995, p. 59.

[2] *Ibid.*

[3] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary 17 to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996, 7.

[4] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary 17 to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996, 96.

[5] Žr.: *Clark R.* The Mental Element In International Criminal Law: The Rome Statute of the International Criminal Court and the Elements of Offences // < www.iccnow.org/html/gslword.doc >

[6] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

kalstamo nerūpestingumo apibrėžimą. Reikia paminėti, jog karo nusikaltimų, kurie, kaip minėjome, panašūs į nusikaltimus žmoniškumui, baudimo istorijoje yra buvę bylų, kai ginkluotųjų pajėgų viršininkai buvo pripažinti padarę neatsargius nusikaltimus nepakankamai kontroliuodami jiems pavestus dalinius, pavyzdžiui, paminėtina vyriausiojo Japonijos ginkluotųjų pajėgų vado Kinijoje generolo I. Macui byla, kurioje šis asmuo buvo pripažintas kaltu dėl jo vadovaujamos armijos žvėriškumų, padarytų 1937 m. užimant Nankino miestą (žiauriai iššudyta apie 200 000 žmonių). I. Macui šiose žudynėse nedalyvavo ir jokių nurodymų nedavė, tačiau Tribunolas nurodė, jog Macui turėjo pakankamai galios, kad galėtų kontroliuoti savo karines pajėgas ir apginti Nankino gyventojus. Tai buvo jo pareiga, todėl jis privalo atsakyti už tai, kad neatliko šios pareigos[1].

Tačiau net ir pripažindami, jog Romos statute numatytas variantas, kai galima neatsargi kaltė, norėtume pabrėžti, kad tai yra išimtinis atvejis, susijęs tik su vienintele situacija, tuo tarpu Romos statuto 30 straipsnis, apibūdindamas subjektyviuosius požymius (*mental element)*, nurodo: „<…> asmuo turi būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn ir nubaustas tik <…> jeigu materialieji elementai (*objektyvieji požymiai – aut. past.*) buvo atlikti tikslingai ir žinotinai“. Antrojoje to paties straipsnio dalyje aiškinama, kad veika yra laikoma tikslinga, jeigu: a) pagal santykį su veika, tai, kad asmuo ketina (*angl. – means, rus. – sobirajetsia*) atlikti veiką b) pagal santykį su padariniais, kad asmuo siekia sukelti tokius padarinius arba žinojo, kad jie kils esant normaliai įvykių eigai[2].

Reikia atkreipti dėmesį, kad šie apibūdinimai būtent ir rodo, kad nusikaltimų žmoniškumui veika turi būti padaryta tyčia. Kaip rašo G. Švedas, „pavyzdžiui, JAV tyčinis psichinis santykis apibrėžiamas sąvokomis „tikslingai“ (t. y. su tam tikru tikslu siekiamas rezultatas ar atliekami veiksmai) bei „žinomai“ (t. y. veikimas suvokiant veikos ar egzistuojančių aplinkybių pobūdį)“[3]. Kaip matome, Romos statute būtent taip ir aprašyta kaltė. Detalizuojamas santykis su veika, ir santykis su padariniais rodo, kad statutas numato ir tiesioginę tyčią (kai asmuo suvokia veikos pavojingumą (žinotinai), numato padarinius (tikslingai) ir jų siekia (tikslingai)), ir netiesioginę tyčią (kai asmuo suvokia veikos pavojingumą (žinotinai), numato padarinius (tikslingai) ir sąmoningai leidžia jiems atsirasti (tikslingai).

Nusikaltimų elementai rodo, jog tikslingumo ir žinotinumo požymiai gali būti išvesti remiantis atitinkamais faktais ir aplinkybėmis, be to, nurodoma, jog dėl vertinamųjų objektyviųjų požymių, pavyzdžiui, tokių sąvokų kaip „nežmoniškas“ arba „žiaurus“, jeigu nenurodyta kitaip, nėra būtinybės, kad vyk-

[1] Meždunarodnoe ugolovnoe pravo / Otv. red. V. N. Kudryavtsev. – Moskva: Nauka, 1995, p. 57.

[2] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

[3] *Abramavičius A. ir kiti.* Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 1996, p. 203.

dytojas asmeniškai pasirinktų vieną ar kitą vertybinį apsisprendimą[1], t. y. vykdytojo asmeninis vertinimas, ar jo daroma veika buvo „žiauri“, „nežmoniška“, ar ne, kvalifikuojant nusikaltimą ir nustatant kaltės formą įtakos neturi.

Kita vertus, tyčia nusikaltimuose žmoniškumui yra sudėtinga sąlyga. Rogeris W. Smith'as atkreipia dėmesį į ypatingą nusikaltimų žmoniškumui pobūdį, kuris paveikia ir galimybes suvokti kaltę: „<…> dabar atrodo, kad Hitlerio dujų kameros buvo sukurtos ne tik kaip veiksminga naikinimo priemonė, bet ir norint sumažinti moralinius ir psichologinius išgyvenimus, kuriuos jo kareiviai patyrė šaudydami daug moterų ir vaikų Rytų fronte. Būtent turėdami omenyje šiuos nusikaltimus mes galime kalbėti apie reiškinį, vadinamą „naikino rutinizavimu“, t. y. sukūrimą ne tik veiksmingo, bet ir sąžinės, moralės priekaištus šalinančio naikinimo mechanizmo, kuris atitolina arba iš viso panaikina psichologinį santykį tarp žudiko ir aukos. Stengiantis sumažinti kaltę ir padėti įveikti psichologinius sunkumus net nacių koncentracijos stovyklose kaliniai dažnai būdavo šaudomi taip, kad budelis nematytų aukos – pro kambario sienos, į kurį įvesdavo auką, plyšį; GULAG'o lageriuose kaliniai dažniausiai mirdavo nuo nepakeliamo darbo ir sąlygų, o ne nuo lagerių administracijos rankų[2]. Negana to – į naikinimo mechanizmą įtraukiama aibė žmonių, neturinčių absoliučiai jokio psichologinio santykio su aukomis – pavyzdžiui, selekcininkas, išvedantis specialias šunų veisles lagerių apsaugai.

Rogeris W. Smith'as būtent ir atkreipia dėmesį į ypatingą nusikaltimų žmoniškumui pobūdį, kuris paveikia ir galimybes suvokti kaltę: „<…> dabar atrodo, kad Hitlerio dujų kameros buvo sukurtos ne tik kaip veiksmingo naikinimo priemonės, bet taip pat ir moraliniams bei psichologiniams barjerams, kuriuos jo kareiviai patyrė šaudydami daug moterų ir vaikų Rytų fronte, sumažinti. Priemonės, kurias moderni biurokratija naudoja naikinti ištisoms grupėms, yra sukurtos ne tik žudyti, bet ir neutralizuoti bet kokį kaltės ar atsakomybės už tai, kas daroma, jausmą. Ideologija gali padėti nugalėti bet kokį pasibjaurėjimo ar kaltės jausmą, tačiau tik keli iš tų, kurie yra naikinimo aparato dalys, gali būti ideologiškai motyvuoti. Apibendrinant modernios organizacinės formos gali atitolinti daugelį žmonių nuo tikrų žudynių ir gali rutinizuoti darbą, kuris remia žudymą. Jeigu organizacija, komunikacijos, transportavimas ir įvairūs nauji prievartos išradimai buvo svarbiausi genocido technologijoje, jų galimybė sumažinti moralinę atsakomybę taip pat svarbios“[3].

---

[1] Finalized draft text of the Elements of Crimes. General Introduction (4). PCNICC/2000/INF/3/ADD.2.

[2] *Arendt H.* Totalitarizmo ištakos. – Vilnius, 2001, p. 437.

[3] *Smith R. W.* State Power and Genocidal Intent: On the Uses of Genocide in the Twentieth Century // Studies in Comparative Genocide. – London, 1999, p. 12.

Iš tiesų, kai nusikaltimai paverčiami privaloma sudėtine valdymo sistemos dalimi, nustatyti kiekvieno asmens, įtraukto į biurokratinę grandinę, kaltės turinį darosi labai sudėtinga. Tad, matyt, ne veltui Nusikaltimų elementuose, kaip minėjome, nurodyta, kad vykdytojas pats nebūtinai tokius veiksmus turi vertinti kaip nežmoniškus, jam tai gali būti įprastas darbas, kurio atveju sunaikinimas būtų tik gana tolimas rezultatas.

Tad koks turėtų būti tyčios turinys nusikaltimuose žmoniškumui, t. y. ką turi suvokti kaltinamasis ir ko siekti savo veiksmais? Jugoslavijos tribunolas išskyrė šiuos elementus: pirma, tai veikos padarymas masiškumo ar sistemingumo kontekste, t. y. nusikaltėlis turi žinoti platesnį kontekstą, kuriame jo veika įvykdoma, antra, veika neturi būti padaroma vadovaujantis grynai asmeninėmis paskatomis, nesusijusiomis su ginkluotu konfliktu (primename, kad Jugoslavijos tribunolo įstatuose nusikaltimai žmoniškumui susieti su karo konfliktu). Šios prielaidos buvo padarytos analizuojant nacionalinių teismų praktiką. Pavyzdžiui, Kanados byloje R. v. Finta buvo priimtas sprendimas, kad „kaltės elementas, įrodantis, kad padarytas nusikaltimas žmoniškumui yra tada, kai kaltinamasis žinojo arba sąmoningai (tyčia) nekreipė dėmesio į faktus ar aplinkybes, kurie nulėmė jo ar jos veikų priskyrimą nusikaltimams žmoniškumui“. Taip pat teigiama, kad nėra būtina, jog nusikaltėlis tiksliai žinotų, kas atsitiks aukoms. Šį teiginį Tribunolas iliustravo byla, vykusia Vokietijoje, kai du kaltinamieji informavo policiją, kad įmonės, kurioje jie dirbo, direktorius kritikavo Hitlerį. Po skundo direktorius buvo areštuotas ir galiausiai išsiųstas į koncentracijos stovyklą. Ir nors pirminis sprendimas buvo išteisinamasis dėl kaltės trūkumo, nes kaltinamieji neturėjo tikslaus supratimo dėl savo veiksmų padarinių arba „negarbingo elgesio“, tačiau sugrąžinus bylą į teismą buvo nustatyta, kad nusikaltimas žmoniškumui nereikalauja tikslaus supratimo[1], kas galiausiai iš tiesų nutiks aukai. Kitaip tariant, nėra būtina, kad nusikaltėlis veikos padarinius suvoktų detalizuotai (nurodytos bylos atveju užteko, kad kaltinamieji žinojo, jog direktorius už Hitlerio kritiką gali rimtai nukentėti), būtent taip, ką galėtume suprasti kaip apibrėžtą tyčią.

Priežastys, kad nusikaltimas atliktas vadovaujantis ne asmeninėmis paskatomis, reiškia, kad nors asmeninių paskatų ir gali būti, tačiau jos nėra vienintelė motyvacija. Šis aspektas buvo iliustruotas byla, kai kaltinamasis įskundė savo žmoną dėl prožydiškų ir antinacinių pareiškimų. Teismas nustatė, kad, siekdamas išsiskirti su žmona, kaltinamasis padarė, kad Gestapas sužinotų apie jos antinacinius pareiškimus, ir tai buvo ryšys tarp kaltinamojo veiksmų bei „nacių režimo despotizmo“. Teismas nusprendė, kad jis padarė nusikaltimą žmoniškumui, nes jo elgesys sudarė žydų persekiojimo

[1] Prosecutor vs. Tadic, IT–94–1, par. 657.

Vokietijoje plano dalį, ir nors jo tyčia buvo nukreipta tik pakenkti vienam individui, ji buvo susijusi su masiniu žydų persekiojimu[1].

Panašų kaltės tyčios turinį numato ir Romos statuto nuostatos. Romos statuto 7 straipsnio bendrųjų požymių formulavimo dalyje nurodoma, kad veika turi būti atlikta „suvokiant tokį užpuolimą“ (angl. *with knowledge of the attack*), t. y. kaltinamojo veika vertinama ne atskirai, o apskritai užpuolimo prieš kokius nors civilius gyventojus kontekste. Nusikaltimų elementai aiškina, jog „šis elementas (*žinojimo apie užpuolimą – aut. past.)* neturėtų būti aiškinamas, kaip reikalaujantis įrodymo, kad vykdytojas žinojo visus užpuolimo požymius arba tikslias valstybės arba organizacijos politikos ar plano detales. Tais atvejais, kai kyla masiškas ar sistemingas civilių gyventojų užpuolimas <…>, šis elementas tenkinamas, jeigu vykdytojas siekė prisidėti prie tokio užpuolimo“[2].

Manytume, kad individo siekimu prisidėti prie užpuolimo turi būti laikomas ir asmens dalyvavimas nusikalstamoje organizacijoje, kuri vykdo nusikaltimus žmoniškumui, nes jau pats žmogaus pasirinkimas susieti savo veiklą su nusikalstama organizacija rodo jo ketinimų kryptingumą, nesvarbu, kokie motyvai tokį asmenį pastūmėjo: asmeniniai, savanaudiški ar kiti.

Su tyčinės kaltės klausimais siejasi ir atsakomybės už vykdytą įsakymą taikymo principas. Visuose nusikaltimų žmoniškumui šaltiniuose, nuo pat Niurnbergo tribunolo įstatų, įtvirtinta, kad nuo atsakomybės asmuo neatleidžiamas net tuo atveju, jeigu padarė nusikaltimą vykdydamas įsakymą. TTK nuomone, ši nuostata užtikrina, kad individualios baudžiamosios atsakomybės principai bus taikomi vienodai ir be išimčių visiems individams visoje valstybinės hierarchijos ar karinio pavaldumo sistemoje, kuri prisideda prie nusikaltimo padarymo. Kaltė ir būtinas pavaldinio, kuris tiesiogiai įvykdo nusikalstamą veiką, vaidmuo negali būti ignoruojamas. Kitaip tarptautinių nusikaltimų teisinė galia ir veiksmingumas būtų iš esmės sumenkinamas[3].

Tačiau nėra abejonės, kad duotas įsakymas vykdyti nusikaltimą gali turėti įtakos asmens tyčios valinio kriterijaus pobūdžiui, t. y. asmuo suvokia veikos priešingumą teisei ir pavojingumą, suvokia padarinius, bet veikos atlikimas gali būti paklusimo įsakymui, o ne asmens vidinių nuostatų rezultatas. Tad tam tikrais atvejais įsakymo vykdymas gali būti traktuojamas kaip atsakomybę lengvinanti aplinkybė. Romos statuto 33 straipsnyje nurodyta, kad esant atitinkamoms sąlygoms, asmuo, veikęs pagal įsakymą, netgi gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės:

(a) asmuo turėjo teisinę pareigą vykdyti valdžios arba viršininko įsakymą;

(b) asmuo nežinojo, kad įsakymas buvo neteisėtas; ir

---

[1] *Ibid.*

[2] Finalized draft text of the Elements of Crimes. Crimes Against Humanity. Introduction (2). PCNICC/2000/INF/3/ADD.2.

[3] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary 17 to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996, Article 5.

(c) įsakymas nebuvo akivaizdžiai neteisėtas.

Tačiau antrojoje dalyje aiškiai nurodoma, kad įsakymas vykdyti genocidą arba nusikaltimus žmoniškumui yra laikomas akivaizdžiai neteisėtu[1].

Pagal statuto formuluotę, įsakymo nevykdymo aplinkybės turi atitikti visas tris sąlygas, tai nėra alternatyvūs reikalavimai.

TTK komentuoja, jog įsakymo vykdymas gali būti lengvinanti aplinkybė, jeigu vykdžiusysis siekė išvengti rimtų padarinių savo arba savo šeimos atžvilgiu, kurie būtų kilę jam atsisakius vykdyti įsakymą. Tačiau reikia įvertinti padarinių, kurie faktiškai kilo, ir kurie galėjo kilti atsisakius vykdyti įsakymą, sunkumą. Paprastai yra keliami kriterijai, kad vykdant įsakymą turėjo būti vengiama staigių ar kitaip iš esmės pavojingų ir pavojingumu tolygių padarinių[2].

2.3.1. Genocido nusikaltimo nusikalstamas tikslas

Reikalavimas, kad genocido nusikaltimas būtų padarytas turint tikslą visiškai ar iš dalies sunaikinti grupę (*angl. – as such*), – tai antrasis genocidą iš nusikaltimų žmoniškumui išskiriantis požymis. Nuo pat 1948 m. Genocido konvencijos šis tikslas nurodomas visuose šaltiniuose.

TTK taip komentuoja genocido tikslą: „yra keletas svarbių aspektų apie tikslą, reikalingą genocido nusikaltimui. Pirmiausia tikslas turi būti sunaikinti grupę ir ne vieną ar daugiau individų, kurie yra atsitiktiniai tam tikros grupės nariai. Draudžiama veika turi būti atlikta prieš individą dėl jo priklausomybės tam tikrai grupei ir kaip nuoseklus veiksmas esant bendram tikslui sunaikinti visą grupę. Būtent individo narystė tam tikroje grupėje labiau nei individo individualybė yra lemiantysis kriterijus parenkant genocido aukas. Grupė savaime yra galutinis tikslas arba norima auka šiame masiniame kriminaliniame veiksme. Antra, tikslas turi būti sunaikinti grupę „apskritai“, turint omenyje atskirą, išskirtą vienetą ir ne kelis individus dėl jų priklausomybės tam tikrai grupei“[3].

JAV ratifikuojant Genocido konvenciją 1996 m. Senato Užsienio reikalų komitetui buvo pateiktas šis paaiškinimas: „Tikslas, apie kurį kalbama, yra specifinis. Taip pat aišku, kad jeigu veika nukreipta sunaikinti ne visą grupę, ji turi būti nukreipta prieš gana didelį skaičių individų, kad jų praradimas sunaikintų grupę kaip gyvybingą vienetą[4]. Genocido konvencijos komentuotojas Nehemiah Robinsonas nurodo, kad „specifinis tikslas sunaikinti visą ar

[1] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

[2] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary 5 to art. 5 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[3] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary 17 to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[4] *Morris V., Scharf P. M.* The international criminal tribunal for Rwanda. – New York, 1998, p. 168.

esminę dalį <…> grupės. Esminė dalis yra suprantama kaip tokia grupės dalis, kad ją sunaikinus grupė praras gyvybingumą toje visuomenėje, kurios dalis grupė yra. Teismams kiekvieną kartą reikės spręsti, koks skaičius buvo užtektinai didelis“[1]. Norėtume atkreipti dėmesį, kad „esminės grupės dalies“ požymis priklauso nuo to, ar plačiai apibrėžiama grupė. Pavyzdžiui, jeigu vertinamas musulmonų religinės grupės Bosnijoje naikinimas, tai nereiškia, kad tokie veiksmai turi sunaikinti didžiąją pasaulio musulmonų dalį, o būtent būtų nukreipti sunaikinti didžiąją musulmonų, gyvenančių Bosnijoje, dalį. Kaip atkreipė dėmesį Robinsonas, tikslas yra ne sunaikinti visą grupę, bet konkrečios visuomenės dalis, pasižyminčias rasiniais, religiniais, nacionaliniais ar etniniais bruožais[2].

Tačiau tikslo reikalavimas tiriant genocido nusikaltimus ypač dažnai kritikuojamas. Ch. Bassiouni rašo: „Būtų galima paklausti, ar logiška turėti teisinį mechanizmą, kai tyčinis vieno asmens nužudymas gali būti genocidas, tačiau milijono asmenų nužudymo neturint tikslo sunaikinti saugomą grupę ta pati konvencija neapima viso ar iš dalies“[3]? I. Wallimannas ir M. Dobkowski mano, kad „nepersonalizuotų rinkos jėgų ir tolimo vyriausybių ir korporacijų sprendimų priėmimo pasaulyje tikslingumo pabrėžimas yra anachronistinis“. Jų manymu, tikslingumo pabrėžimas veda prie: „nerūpestingumo dėl tų naikinimo procesų kurie, nors ir masiniai, yra tokie sistemingi bei sistematizuoti ir atrodo tokie „normalūs“, kad daugelis individų, įtrauktų į tam tikro lygio naikinimo procesą, gali niekada nepamatyti būtinybės imtis etinio sprendimo ar net nenumatyti savo veiksmų padarinių“[4]. Reikalaujamą specialų tikslą dažniausiai sunku įrodyti trūkstant tikslių dokumentų, kuriuos rašė naciai ir kuriais naudojosi Niurnbergo tribunolas. Pradžioje buvo rimtų abejonių ir dėl to, ar tokio tipo įrodymų bus Jugoslavijos tribunole dėl etninio valymo, vykdyto buvusioje Jugoslavijoje[5].

Tačiau reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad keliamas tikslo suvokimo reikalavimas yra gana abstraktus. Kaip komentuoja TTK, „individui nėra būtina žinoti kiekvieną genocido politikos ar plano detalę siekiant suformuoti specifinį tikslą veikti pagal tokį planą ar politiką. Genocido nusikaltimas yra tokio dydžio, kad reikalauja įtraukti įvairių lygių vyriausybinės ir karinės hierarchijos asmenis. <…> Visi asmenys, kurie vykdo draudžiamas veikas žinodami „galutinį tikslą“, turi būti laikomi atsakingais už prisidėjimą prie genocido. Plano ar politikos vykdyti genocidą detalių žinojimas priklausys nuo vykdy-

---

[1] *Robinson N.* The Genocide Convention: A Commentary. – New York, 1960, p. 63.

[2] *LeBlanc J. L.* The Intent to Destroy Groups in Genocide Convention: The Proposed US understanding, American Journal of International Law, vol. 78, issue 2 (April, 1984), p. 371.

[3] *Bassiouni*, 1999, p. 204.

[4] Studies in Comparative Genocide. Ed. by Chorbajian L, Shirinian G. Macmillan Press Ltd. – London, 1999, p. xvii.

[5] *Morris V., Scharf P. M.* The international criminal tribunal for Rwanda. – New York, 1998, p. 170.

tojo posto valstybinėje ar karinėje hierarchijoje. Tai nereiškia, kad pavaldinys, kuris faktiškai įvykdo veiksmus, negali būti atsakingas, nes jis neturėjo tiek informacijos, kaip jo viršininkai. Genocido nusikaltimo apibrėžime labiau reikalaujama žinoti nusikalstamo elgesio galutinį tikslą nei visas tikslaus genocido plano detales. Pavyzdžiui, karys, kuriam nurodoma eiti iš namo į namą ir žudyti asmenis, kurie priklauso tam tikrai grupei, negali nesuvokti aukų identiškumo ir jų buvimo tam tikroje grupėje svarbumo[1]. Kaip nurodo Helein Feins, nors genocido vykdytojai retai skelbia tikslą, bet jis gali būti nustatytas „parodant veiksmų tikslingumo pavyzdį“[2]. Specialusis pranešėjas Ruandai pabrėžė, kad nustatyti tikslą nesunku, nes yra aiški ir tiksli intencija daugelyje nuolatinių skatinimų žudyti, skelbtų per žiniasklaidą ir platinant brošiūras. Net jeigu to neužtektų, tikslą būtų galima išvesti iš faktų ir požymių: pasiruošimo žudynėms (ginklų dalijimo ir milicijos dalinių apmokymo), pareigūnų vienareikšmių nurodymų žudyti[3]. Kaip matome, tikslas turi išryškėti ne tiek iš asmens sąmoningo siekimo sunaikinti vieną ar kitą grupę, kiek iš bendros politikos, prie kurios šis individas savo veiksmais prisideda. Dar vienas iš būdų, kai galima nesunkiai nustatyti tikslą, yra asmens priklausymas organizacijoms, kurių tikslai yra genocidinių veiksmų vykdymas. Pavyzdžiui, „Antazavės stribų“ byloje Lietuvoje nusikalstamo tikslo inkriminavimas buvo paremtas tuo, kad teisiamieji dalyvavo organizacijose (vadinamuosiuose liaudies gynėjų būriuose), kurių veiklos tikslas buvo Lietuvos gyventojų naikinimas[4].

Kaip matome, tikslo reikalavimas gali būti vertinamas įvairiai. Vis dėlto mes prisidėsime prie skeptikų, kuriems genocido tikslo reikalavimas atrodo ne visai tinkama priemonė užtikrinti, kad genocidu būtų laikomi tik iš tiesų tarptautinę reikšmę turintys nusikaltimai. Be to, verta atkreipti dėmesį ir į tai, kad tokia Genocido konvencijos formuluotė buvo glaudžiai susijusi su konvencijos priėmimo aplinkybėmis ir jos pagrindiniu iniciatoriumi. Minėtas konvencijos rengimo skatintojas ir termino „genocidas“ autorius Raphaelis Lemkinas genocido prototipu pasirinko nacių vykdytą Holokaustą, kurio esminis požymis ir buvo akivaizdus hitlerinės Vokietijos valdžios tikslas sunaikinti visą etninę, nacionalinę, rasinę, religinę grupę. Rengiant Konvenciją tarptautinė bendrija Holokausto buvo labiausiai šokiruota, matyt, todėl buvo keliami tokie dideli ir kartu gerokai ribojantys genocido reikalavimai. Kaip jau minėjome, sovietiniai autoriai peikė, kad Konvencija nebuvo formaliai susieta su fašizmu ir rasizmu, tačiau faktiškai ir buvo pasiekta, kad Konven-

[1] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary 10 to art. 17 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[2] Studies in Comparative Genocide / Ed. by Chorbajian L., Shirinian G. – Macmillan Press Ltd, London, 1999, p. xvi.

[3] *Morris V., Scharf P. M.* The international criminal tribunal for Rwanda. – New York, 1998, p. 171.

[4] Lietuvos apeliacinio teismo byla Nr. 1 A–141, 1997.

cija galėjo būti efektyviai taikytina tik fašizmo nusikaltimams. Sutelkus dėmesį į nepaprastą fašizmo žiaurumą, buvo sutrukdyta pastebėti analogiškas realijas komunistiniame pasaulyje[1]. Be jokios abejonės, dabartinė traktuotė sukėlė, sukelia ir sukels daug problemų, kita vertus, visi tarptautinio lygio bandymai modifikuoti genocido sąvoką baigėsi be rezultatų. Romos konferencijoje dar kartą buvo nuspręsta, kad konvencinis genocido apibrėžimas jau yra įsitvirtinęs tarptautinėje paprotinėje teisėje, ir jo keisti nėra reikalo[2].

⌗ ⌗ ⌗

[1] *Courtois St., Werth N. ir kiti.* Juodoji komunizmo knyga. – Vilnius: Vaga, 2000, p. 39.
[2] The Making of Rome Statute. – The Hague, Boston, London, 1999, p. 89.

3. NUSIKALTIMŲ ŽMONIŠKUMUI IR GENOCIDO NUSIKALTIMO NEŽMONIŠKOS VEIKOS

3.1. Nežmoniškos veikos nusikaltimuose žmoniškumui

Aptarus nusikaltimų žmoniškumui požymius ir elementus, metas pereiti ir prie detalesnės konkrečių nusikaltimų, kurie, jeigu atitinka bendruosius požymius, tampa nusikaltimais žmoniškumui, analizės. Šie nusikaltimai specialiojoje ir norminėje literatūroje vadinami terminu *inhumane acts* (angl.), kurį į lietuvių kalbą, matyt, reikėtų versti kaip „nežmoniškos veikos“.

Nusikaltimų žmoniškumui nežmoniškų veikų pavyzdžių yra daug. Iš esmės kiekvienas sunkus nusikaltimas asmeniui, jo laisvei ar seksualiniam apsisprendimui, atitikęs bendruosius požymius, gali būti laikomas nusikaltimu žmoniškumui. Kaip teigė TTK, „neįmanoma nustatyti išsamaus nežmoniškų veikų sąrašo, kurios gali būti nusikaltimais žmoniškumui“[1]. Tad galime teigti, kad kiekviename nusikaltimų žmoniškumui šaltinyje pridedamas nežmoniškų veikų sąrašas yra iš esmės iliustracija. Akivaizdi tendencija, kad nežmoniškų veikų sąrašas ilgėja. Niurnbergo tribunolo statutas numatė tik penkias, o Romos statute jų jau yra dešimt. Daugelis nusikaltimų žmoniškumui šaltinių (tarp jų ir Romos statutas) prie nusikaltimų žmoniškumui sąvokos numato neišsamų veikų sąrašą, tad jis gali būti pildomas ir toliau.

Nežmoniškas veikas, galinčias sudaryti nusikaltimus žmoniškumui, bandoma klasifikuoti įvairiai: dar 1948 m. Jungtinių Tautų Karo nusikaltimų komisija išskyrė nužudymo tipo nusikaltimus (nužudymas, naikinimas, pavergimas) ir persekiojimo nusikaltimus (veikos, turint tikslą diskriminuoti).

Tyrinėtojai K. Glasseris ir S. Possony siūlo, kad nežmoniškos veikos galėtų būti suskirstytos į nukreiptas *a)* prieš teisę į gyvybę (žudymai), *b)* prieš teisę į laisvę (pavergimas), *c)* prieš teisę į saugumą (grasinimas, pogromai), *d)* prieš nuosavybės teisę (ideologiškai motyvuotos masinės ekspropriacijos), *e)* prieš savęs išsaugojimo ir apsisprendimo teisę (atėmimas politinių, socialinių, ekonominių teisių)[2].

Nežmoniškas veikas galima klasifikuoti ir pagal jų pobūdį bei kompleksiškumą: nežmoniškos veikos, panašios į įprastinius nusikaltimus (pvz., nužudymas, iššaginimas); kompleksinės nežmoniškos veikos (pvz., deportacijos, prievartinis asmenų dingimas).

---

[1] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (17) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[2] *Glaser K., Possony S. T.* Victims of Politics. – New York, 1979, p. 31–33.

Tačiau dažniausiai klasifikacijai, kuri iš esmės yra tik teorinė problema, autoriai neskiria daug dėmesio ir nežmoniškas veikas nagrinėja iš eilės pagal išdėstymą šaltiniuose. Mes irgi laikysimės tokios schemos.

3.1.1. Nužudymas ir išnaikinimas

Pirmoji tiek nusikaltimų žmoniškumui, tiek genocido nežmoniška veika yra nužudymas (angl. *murder*).

Komentuodami nužudymą, didžioji dauguma autorių pabrėžia, jog kiekvienos valstybės įstatymai draudžia nužudymą, ir galima daryti prielaidą, jog nužudymo draudimą galima laikyti vienu iš bendrųjų teisės principų, pripažįstamų civilizuotų tautų[1] (formuluotė pagal Tarptautinio Teisingumo Teismo 38 str., nusakantį tarptautinės teisės šaltinius). Atlikus didelį lyginamąjį tyrimą buvo nustatyta, kad 1944 m. egzistavusių 74 valstybių įstatymuose nužudymas buvo suprantamas beveik tapačiai[2]. Laikydamasi akivaizdumo prezumpcijos, TTK, komentuodama nužudymą kaip nusikaltimą žmoniškumui, irgi padarė išvadą, kad „nužudymas yra nusikaltimas, kuris aiškiai suprantamas ir aiškiai apibrėžtas kiekvienos valstybės nacionaliniuose įstatymuose. Šis draudžiamas veiksmas nereikalauja jokio tolesnio paaiškinimo“[3].

Tačiau manytume, kad verta paminėti Jugoslavijos ir Ruandos tribunolų jurisprudenciją, kurioje nurodoma, kad nužudymui kaip nežmoniškai veikai keliami du reikalavimai: kaltinamasis arba jo pavaldinys turėjo siekti nužudyti auką arba sukelti sunkų kūno sužalojimą, suvokdamas, kad tokie veiksmai gali sukelti nukentėjusiojo mirtį[4]. Be to, Nusikaltimų elementuose Parengiamoji komisija numatė ir kitą aptarimo vertą nuostatą. Pirmasis nužudymo elementas nurodo, kad „kaltininkas nužudė vieną ar keletą asmenų“. Tačiau prie žodžio „nužudė“ daroma nuoroda, jog žodis „nužudė“ gali būti keičiamas žodžiais „sukėlė mirtį“[5]. Greičiausiai tai siejasi su angliškosios teisinės terminijos aspektais, nes šioje kalboje nužudymas yra vadinamas dviem žodžiais – „*murder*“, kai kalbama apie tyčinį nužudymą, ir „*manslaughter*“, kai apibūdinamas nužudymas netiesiogine tyčia, gyvybės atėmimas, kai mirties priežastis nusikalstamas pasitikėjimas arba nusikalstamas neatsargumas[6]. Tikėtina, jog tokio patikslinimo reikėjo ir dėl to, kad, pavyzdžiui, jeigu sudaromos sąlygos, vedančios prie aukos fizinio sunaiki-

---

[1] *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague, 1997, p. 127.

[2] Plačiau žr.: *Bassiouni*, 1992, p. 263–287.

[3] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (7) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[4] *Boot M.* Nullum Crimen Sine Lege and the Subject Matter Jurisdiction of the International Criminal Court. – Antwerpen–Oxford–New York, 2002, p. 494.

[5] Finalized draft text of the Elements of Crimes. Article 7(1) (a). PCNICC/2000/INF/3/ADD.2

[6] Žr. pvz.: A Dictionary of Law. – Oxford University Press, 1994, p. 242.

nimo (pvz., marinimas badu), tai nebus nužudymas (*murder*), o sukėlimas mirties (*causing death*).

Su nužudymu taip pat glaudžiai siejasi antrosios nežmoniškos veikos – „išnaikinimo“ (angl. *extermination*) – sąvoka, nes tiek vieną, tiek kitą veiksmą apibūdina tai, kad abiem atvejais yra atimama gyvybė, tačiau išnaikinimas yra nusikaltimas, nukreiptas prieš asmenų grupes. Kaip pabrėžia TTK, išnaikinimo veika glaudžiai susijusi su genocidu tuo požiūriu, kad abu nusikaltimai yra nukreipti prieš didelį aukų skaičių, tačiau, skirtingai nuo genocido, išnaikinimas bus tada, kai sunaikintos individų grupės neturi tokio bendro siejančio požymio kaip tautiškumas, etniškumas, religija ar rasė. Jis taip pat taikomas, kai dalis grupės narių nužudyta, o kiti – ne[1] (kitaip tariant, nėra genocidinio tikslo išnaikinti visą grupę ar jos dalį). Ch. Bassiouni atkreipia dėmesį, jog sąvoka „išnaikinimas“ apima ne tik tyčinį nužudymą. Priežastis ta, jog masiškas žmonių grupės sunaikinimas įtraukia tokių veiksmų planavimą ir vykdymą daugelio asmenų, kurie, nors žinodami ir norėdami atitinkamo rezultato, galėjo nepažinoti aukų, taip pat neatlikti konkrečių nužudymo veiksmų (*actus reus*), tad nėra atvejo, kad tam tikras veiksmas buvo nukreiptas konkrečiai aukai nužudyti[2]. Ruandos tribunolo jurisprudencijoje nurodoma, jog veikimas arba neveikimas, kuris sudaro sunaikinimą, apima, bet neapsiriboja tiesioginiu žudymo veiksmu. Tribunolo manymu, tai gali būti bet koks veikimas ar neveikimas arba jungtinis veikimas ar neveikimas, kuris sukėlė pasirinktos individų grupės mirtį[3].

Čia mes galėtume prisiminti Lietuvoje spręstas A. Lileikio ir K. Gimžausko bylas. Nors šiose bylose buvo pareikšti kaltinimai dėl genocido, tačiau paminėtina, kad tai, kas pasakyta apie nužudymą ir išnaikinimą, visiškai tinka ir analogiškoms genocido nusikaltimo nežmoniškoms veikoms. Taigi, pagal minėtų bylų faktinius duomenis, nei A. Lileikis, nei K. Gimžauskas asmeniškai nenužudė nė vieno žmogaus, kurių mirtys jiems inkriminuotos, tačiau A. Lileikio ir K. Gimžausko sprendimais Vilniaus lietuvių saugumo policijos sulaikyti žydų tautybės asmenys buvo atiduodami vokiečių SS daliniams ir sunaikinami[4], tad galima teigti, jog genocidas pasireiškė būtent per išnaikinimo nežmonišką veiką.

Romos statute apibrėžiant išnaikinimą, aiškinant sąvokas, 7 str. 2 dalyje punktas b) papildo, jog „išnaikinimas“ apima ir atvejus, kai tyčia sudaromos gyvenimo sąlygos, vedančios prie gyventojų dalies sunaikinimo, tarp jų ir maisto bei medicinos pagalbos atėmimas[5]. Nesunku pastebėti, kad ši formuluotė yra pavyzdžiais papildyta Genocido konvencijoje (arba Genocido

[1] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (8) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[2] *Bassiouni*, 1992, p. 291.

[3] Rutaganda Judgement (ICTR–96–3), par. 81.

[4] Vilniaus apygardos teismo byla 1–4/01.

[5] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

nusikaltimo) numatyta identiško veiksmo formuluotė. Įdomu tai, kad pavyzdys „maisto ir medicinos pagalbos atėmimas“ buvo į Statutą įtrauktas Kubos delegacijos siūlymu kaip pasiūlymo ekonominį embargą laikyti nusikaltimu žmoniškumui dalis. Beje, nuostatą dėl embargo prilyginimo nusikaltimui žmoniškumui dauguma valstybių atmetė[1].

3.1.2. Kankinimas

Kankinimų tyrinėtojai pabrėžia, kad jeigu kankinimus suprastume kaip tikslingą skausmo sukėlimą, tai kankinimai sietini su pačia žmonijos civilizacijos pradžia ir iki pat Šviečiamojo amžiaus tai buvo labai plačiai paplitęs reiškinys. Galima išskirti tris pagrindines veiklos sferas, kur kankinimai buvo ypač plačiai taikomi: pirmoji – kankinimai, susiję su karais: tiek panaudojimas ginklų, keliančių bereikalingas kančias (užnuodyti ginklai, šešiakampės kulkos), tiek kaip priemonė gauti iš paimtų į nelaisvę arba civilių asmenų informacijos; antroji sfera – kankinimai kaip įrodymų gavimo priemonė (ordalijos); trečioji – kankinimai kaip bausmė. Su kankinimais taip pat susijęs neteisėtų eksperimentų su žmonėmis klausimas. Nors tam tikri kankinimų ribojimai buvo taikomi daugelyje valstybių (pvz., Senovės Romoje kankinimai negalėjo būti taikomi kaip įrodymų gavimo priemonė patricijams), vis tiek maždaug tūkstantį metų Vakarų civilizacijoje kankinimai užėmė svarbią vietą tiek baudžiamojoje justicijoje, tiek karinių konfliktų metu, tiek kitose gyvenimo sferose[2]. Tačiau ilgainiui kankinimų draudimas atsirado daugelyje nacionalinės teisės sistemų ir pamažu iškilo į tarptautinį lygmenį.

Kankinimų uždraudimo tarptautiniu mastu pradžią galime sieti su humanitarinės teisės kodifikavimo procesais. Nors 1899 ir 1907 m. Hagos konvencijose terminas „kankinimai“ nevartojamas, tačiau bendrosios jų nuostatos leidžia teigti, kad kankinimai ir jiems identiškas elgesys yra draudžiamas dėl to, kad tai nesuderinama su humaniško elgesio su priešu, belaisviu ar civiliu gyventoju sąvoka[3].

Siaubinga Pirmojo ir ypač Antrojo pasaulinių karų karių, belaisvių bei nukentėjusių civilių gyventojų patirtis privertė rimtai susirūpinti dėl šios nežmoniškos praktikos. Nors Niurnbergo tribunolo įstatuose sąvoka „kankinimai“ pavartota nebuvo, tačiau Niurnbergo proceso metu buvo atskleista daug žiauraus kankinimo, tarp jų ir nežmoniško eksperimentavimo su kaliniais ir belaisviais, atvejų, kurie vėliau buvo nagrinėti atskiruose teisminiuose procesuose pagal Kontrolinės tarybos įstatymą Nr. 10. Kaip nusikaltimai žmoniškumui kankinimai pirmą kartą įtraukiami į nežmoniškų aktų sąrašą Kon-

[1] The Making of Rome Statute. Kluwer Law International. – The Hague, Boston, London, 1999, p. 89.

[2] Plačiau žr: *Bassiouni M. C., Derby D.* The Crime of Torture // International Criminal Law. – New York, 1986, p. 363–386.

[3] *Bassiouni*, 1992, p. 323.

trolinės tarybos įstatyme Nr. 10, taip pat minimi visuose vėlesniuose nusikaltimų žmoniškumui šaltiniuose. 1949 m. visos keturios Ženevos konvencijos bendrame 3–iame straipsnyje numatė kankinimą kaip rimtą konvencijos pažeidimą, atitinkamos nuostatos yra ir 1977 m. papildomuosiuose Ženevos konvencijų protokoluose.

Jungtinės Tautos ne vieną kartą įvairiose rezoliucijose ir deklaracijose yra pasmerkusios kankinimą (pvz., 1973 m. rezoliucija „Kankinimo ir kito žiauraus, nežmoniško, žeminančio elgesio ir baudimo klausimu“, 1974 m. rezoliucija „Kankinimas ir kitas žiaurus, nežmoniškas, žeminantis elgesys, susijęs su sulaikymu ir įkalinimu, 1975 m. Deklaracija dėl visų asmenų apsaugos nuo kankinimų ir kito žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar baudimo, kurioje buvo pateikta pirminė kankinimo sąvoka). Jungtinės Tautos taip pat yra priėmusios Standartines minimalaus elgesio su kaliniais taisykles (1957 m.), kurios svarbios tuo, kad tapo sudėtine kankinimo sampratos dalimi, Teisėtvarkos pareigūnų elgesio kodeksą (1979), kuriame atkreiptas dėmesys į kankinimų draudimą. Ir vis dėlto bene svarbiausias dokumentas, kuris apibrėžė kankinimų sampratą, buvo 1984 m. JT Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką elgesį ir baudimą (toliau – 1984 m. Konvencija dėl kankinimo). Lietuva prie šios konvencijos prisijungė 1991 m. rugsėjo 10 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos–Atkuriamojo Seimo nutarimu (tačiau ši konvencija iki šiol neratifikuota ir nepaskelbta, o tai būtinai reikėtų padaryti). Labai svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog 1984 m. Konvencija taikoma ir taikos, ir karo metu.

Remdamiesi pateiktais pavyzdžiais galime daryti išvadą, kad šiuolaikinė tarptautinė teisė draudžia kankinimus, kitokį žiaurų, nežmonišką, žeminantį elgesį ar baudimą.

Nors kankinimai pradėti drausti, kaip minėjome, jau šio amžiaus pradžioje, tačiau tiksli sąvoka, kas yra kankinimas, buvo suformuluota neseniai. Kaip minėjome, kankinimas yra toks senas ir buvęs toks dažnas reiškinys, kad daugelyje tarptautinių dokumentų net nemėginama atskleisti sąvokos turinio, o apsiribojama tik kankinimo pasmerkimu. Bendroji nuomonė, kurios laikosi daugelis autorių, kad tai – tikslingas didelio fizinio ar psichinio skausmo ar kančių kėlimas žmogui.

Tačiau ir 1975 m. JT Deklaracija dėl visų asmenų apsaugos nuo kankinimų ir kito žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar baudimo, ir 1984 m. Konvencija dėl kankinimų pateikia platesnę kankinimo sampratą (1 str. 1 dalis):

„Bet kuris veiksmas, kuriuo tyčia sukeliamas asmeniui žymus skausmas ar kančia, tiek fizinė, tiek psichinė, siekiant išgauti iš jo informaciją arba prisipažinimą, nubausti jį už veiksmą, kurį padarė arba įtariama, kad padarė jis ar trečiasis asmuo arba siekiant įbauginti arba priversti jį arba trečią asmenį, arba dėl bet kurios kitos priežasties, paremtos diskriminaciniu pagrindu, kai toks skausmas ar kančia yra sukeltas valstybės pareigūno, arba asmens

veikiančio kaip oficialaus valstybės atstovo, arba tokiems asmenims skatinant, sutinkant arba žinant. Kankinimu nelaikomas skausmas arba kančios, kylančios tiesiogiai ar atsitiktinai vien tik iš teisėtų sankcijų“[1].

Cituotas apibrėžimas numato šiuos svarbius požymius:

- fizinio ar psichinio skausmo ar kančios sukėlimas;
- tyčinis skausmo sukėlimas ir skausmo sukėlimas turint tam tikrą tikslą (beje, nors 1984 m. Konvencijoje dėl kankinimų pateiktas gana detalus, tikslus sąrašas, yra nuomonių, jog prie kankinimų, pavyzdžiui, nepakliūtų skausmo sukėlimas mokslinio eksperimento metu ir negavus aukos sutikimo eksperimentui. Taip pat šis sąrašas neapima kankinimų, kurie vykdomi iš pavydo, keršto, kitų asmeninių motyvų, neparemtų diskriminacija[2]. Turint omenyje, kad daug kankinimo veiksmų yra vykdoma vien siekiant pasityčioti iš aukos, šis apibrėžimo kūrėjų sprendimas neatrodo esąs tobulas).

Kankinti turi tik tam tikro statuso asmuo: pareigūnas arba veikiantis kaip oficialus asmuo. Nors rengiant Konvenciją kai kurios valstybės norėjo, kad būtų nurodyta, kad tai gali būti bet kuris asmuo, nepriklausomai nuo statuso, bet kitos šalys, argumentuodamos, jog jos negali suvaldyti visų žmonių, ir privatūs veiksmai paprastai patenka į nacionalinės, o ne tarptautinės teisės sferą, griežtai apibrėžė subjektus.

Tačiau kankinimas kaip nusikaltimas žmoniškumui yra suprantamas plačiau: jau nuo 1991 m. JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso redakcijos kankinimo sąvokos komentare nereikalaujama, kad kankinimo veiksmus atliktų asmuo, turintis oficialius įgaliojimus[3], kita vertus, reikia nepamiršti, kad jam taikytini bendrieji nusikaltimų žmoniškumui subjekto reikalavimai.

Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekto 1996 m. komentare nurodoma, kad nors ir terminas „kankinimas“ turi būti suprantamas pagal 1984 m. Konvenciją dėl kankinimo, tačiau nusikaltimų žmoniškumui atveju traktuotinas plačiau: kankinti gali ne tik oficialus pareigūnas arba kankinimas gali būti vykdomas gavus jo sutikimą, o bet kuris asmuo, priklausęs organizacijai arba grupei, vykdžiusiai nusikaltimus žmoniškumui. TTK atkreipia dėmesį, kad minėtosios 1984 m. Konvencijos dėl kankinimų 1 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad šis straipsnis (t. y. apibrėžimas) neprieštarauja bet kokiam tarptautiniam instrumentui ar nacionaliniams įstatymams,

---

[1] Žr.: United Nations Convention against Torture and Other Cruel and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. U.N. G.A. Res. 39/46/1984.

[2] Žr.: *Tardu E. Maxime*. The United Nations Convention against Torture and Other Cruel and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment // Nordic Journal of International Law, vol. 56(4), p. 305.

[3] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary 7 to art. 21 // U.N. Doc. A/CN.4/L464/Add.1/1991.

kuriuose yra arba gali būti nuostatų dėl platesnio (t. y. platesnės sąvokos – *aut. past*.) taikymo[1].

6–oji nežmoniška veika pagal Romos statutą irgi yra kankinimas. Jis papildomai apibrėžiamas 7 straipsnio 2 dalyje punkte e): „kankinimas“ reiškia tyčinį stipraus skausmo ar kančių, kurios gali būti fizinio ar psichinio pobūdžio, sukėlimą asmeniui, kuris yra suimtas arba kurį kaltinamasis kontroliuoja; tačiau kankinimu nelaikomas skausmas arba kančios, kurios kyla tik iš teisėtų sankcijų, yra nuo tų sankcijų neatskiriamos ar kyla dėl jų atsitiktinai[2]. Terminas „teisėtos sankcijos“ suprantamas, kad tokias sankcijas numato nacionalinė teisė, tačiau jų teisėtumas gali būti vertinamas Teismo pagal fundamentalias tarptautinės teisės normas. Tokį požiūrį patvirtino ir vienas iš ankstesnių JT pranešėjų dėl kankinimo. Jis nurodė: „Tarptautinė, o ne nacionalinė teisė galutinai nustato, ar tam tikra praktika laikytina „teisėta““[3].

Komentuotojai vėlgi pabrėžia, kad kankinimo apibrėžimas Romos statute yra paremtas 1984 m. Konvencijos prieš kankinimą 1 str. pateiktu apibrėžimu, tačiau yra ir skirtumų: statute kankinimas neapribojamas viešųjų (valdžios) pareigūnų veiksmais arba veiksmais, kurie atliekami gavus jų sutikimą[4], kadangi nusikaltimų žmoniškumui subjektų sąrašas daug platesnis.

Antra (tai, manytume, yra didžiausia kankinimo sampratos naujovė, įvedama Romos statute), nėra reikalavimo, kad kankinimas būtų vykdomas konkrečiais tikslais, kaip kad nurodoma konvencijoje. Pabrėžtina, kad ypač nusikaltimų žmoniškumui atveju kankinimas įgauna įprastinės bendros teroro priemonės pobūdį, kai kankinimo tikslingumas nebesiejamas su skausmo ar kančios sukėlimu konkrečiam žmogui, todėl konkrečių tikslų pašalinimas iš sąvokos yra teisingas sprendimas.

Įdomų indėlį į kankinimo sąvokos apibrėžimą įnešė ir 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnio, kuriame nurodomas kankinimo, žiauraus, nežmoniško ar žeminančio žmogaus orumą elgesio bei analogiško baudimo draudimo, interpretavimas Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje.

Be abejo, Europos žmogaus teisių konvencija – regioninis dokumentas, jo nuostatų kol kas negalime taikyti nusikaltimams žmoniškumui, tačiau Europos žmogaus teisių apsaugos sistema neabejotinai daro didelę įtaką tarptautinei teisei, todėl šį klausimą reikėtų aptarti. Kadangi Konvencijoje vartojami du terminai: kankinimas ir žiaurus, nežmoniškas ar žeminantis elgesys, įdomu išsiaiškinti, kuo gi skiriasi šios dvi sąvokos.

---

[1] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (9) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[2] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

[3] *Boot*, 2002, p. 508

[4] *Arsanjani H. M.* Crimes Against Humanity at the Rome Conference // The American Journal of International Law, vol. 93: 22, 1999, p. 55.

Europos žmogaus teisių komisija bei Europos žmogaus teisių teismas šiuos klausimus sprendė keliose bylose: 1969 m. Danijos, Prancūzijos, Norvegijos, Švedijos, Olandijos prieš Graikiją byloje, 1978 m. Airijos prieš Jungtinę Karalystę byloje, 1992 m. *Tomasi prieš Prancūziją* byloje. Dėl ribotos darbo apimties mes nesiimsime pateikti šių bylų aplinkybių, tik pasakysime, kad jos apėmė įvairius atvejus – nuo „paprastų“ mušimų ir žalojimų iki specialios „dezorientacijos technikos“ taikymo[1].

Galima teigti, kad minėtoji praktika leido padaryti tokius apibendrinimus: žiaurų ir nežmonišką elgesį nuo kankinimo galima atskirti pagal kančių intensyvumo laipsnį. Taigi nežmoniškas elgesys – tai toks elgesys, kuris sukelia stiprias fizines ir dvasines kančias (pvz., „dezorientavimo technika“), o kankinimas – tai tyčinis elgesys, kuris sukelia ypatingai sunkias ir žiaurias kančias (pvz., šiurkštus tyčinis smurtas, kai padaromi rimti kūno sužalojimai, pažeidžiama psichika). Teisėjo Fitzmaurice'o ypatingoje nuomonėje, pridėtoje prie minėtos Airijos prieš Jungtinę Karalystę bylos (1978), buvo išsakytas požiūris, kad vertinant veiksmą kaip kankinimą ar nežmonišką, žiaurų elgesį, reikia vertinti ne tik objektyvias, bet ir subjektyvias aplinkybes. Pavyzdžiui, esminis skirtumas yra, ar šiurkščiai smurtaujama prieš sergantį ar seną žmogų (mušimas – ir tai jau būtų kankinimas), ar sportišką jaunuolį (šiurkštūs veiksmai, nežmoniškas elgesys). Nežmonišku elgesiu taip pat laikytini ir tokie pavyzdžiai, kai, pavyzdžiui, maitinanti motina atskiriama nuo vaiko. Teisėjas nemano, kad aukščiausias fizinių ar psichinių kančių lygis yra vienintelis kankinimo atskyrimo kriterijus. Kankinimų pobūdis leidžia juos klasifikuoti, diferencijuoti, tad kiekvieną kartą kompetentinga institucija turi spręsti, ar veiksmas yra kankinimas, ar tik nežmoniškas elgesys[2].

Manytume, kad pateikta nuomonė yra pagrįsta, nes tik tokiu požiūriu remiantis galima paaiškinti, kodėl ir tarptautinės teisės šaltiniuose kankinimas yra apibrėžiamas per vertinamuosius požymius. *Homo violentus* išradingumas smurtaujant yra toks didelis, kad bet kokie tikslūs apibrėžimai gali pasirodyti per siauri.

3.1.3. Pavergimas

Pavergimas (angl. *enslavement*) kaip nusikaltimų žmoniškumui veika numatytas visuose nusikaltimų žmoniškumui sąvoką pateikiančiuose šaltiniuose. Ši veika apima vergovę klasikine prasme, į vergovę panašią praktiką, priverstinį darbą.

---

[1] Plačiau žr.: *Berger V.* Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. – Vilnius, 1997, p. 37–52.

[2] Separate Opinion Of Judge Sir Gerald Fitzmaurice, Case Of Ireland v. The United Kingdom // <http://hudoc.echr.coe.int/Hudoc1doc/HEJUD/sift/91.txt>

Vergovė ir į vergovę panaši praktika yra vienas iš seniausių nusikaltimų, su kuriais valstybės ėmė kovoti tarptautiniu mastu: pirmosios tarptautinės pastangos kovoti su vergija buvo atspindėtos 1814 ir 1815 m. Paryžiaus taikos sutartyse ir 1815 m. Vienos kongrese. Žymus įvykis buvo ir 1890 m. Briuselio konvencija, kuria buvo siekiama padaryti galą vergų prekybai iš Afrikos bei suteikti valstybėms teisę apieškoti laivus, įtariamus vergų prekyba; pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, 1919 m. daugelis kolonijinių Europos valstybių pasirašė St. Germain–en–Laye konvenciją, kurioje pasižadėjo stengtis išnaikinti vergovę savo dominijose[1]. Vėliau vergovės klausimus sprendė Tautų Sąjunga ir 1926 m. buvo priimta Konvencija dėl vergovės, kurios pirmame straipsnyje buvo apibrėžta vergovė ir vergų prekyba: vergovė apibrėžta kaip asmens statusas arba būklė, kai jo atžvilgiu taikoma bet kuri arba visos nuosavybės teisės, vergų prekyba – visi veiksmai, sudarantys pagrobimą, įgijimą, disponavimą asmeniu, turint tikslą jį pažeminti iki vergijos. Visi veiksmai, susiję su vergo įgijimu turint tikslą jį parduoti ar iškeisti, visi disponavimo (pardavimo ar iškeitimo) vergu siekiant jį parduoti ar iškeisti ir apskritai kiekvienas vergų prekybos ar gabenimo veiksmas[2].

Kadangi priešo gyventojų ir karo belaisvių pavergimas arba priverstinis darbas buvo mėgstamas užkariautojų veiksmas, vergovė pradėta drausti ir tarptautinėje humanitarinėje teisėje. Nors 1899 ir 1907 m. Hagos konvencijos leido labai ribotai naudoti priverstinį darbą, bet netrukus po Pirmojo pasaulinio karo, 1929 m. Ženevos konvencijoje buvo griežtai uždraustas karo belaisvių pavergimas ir priverstinis darbas. Iki Antrojo pasaulinio karo minėtoji 1926 m. Konvencija dėl vergovės tapo tokiu visuotinai pripažįstamu dokumentu, jog laikoma, kad jau tuo metu vergovę buvo galima laikyti draudžiama pagal bendruosius tarptautinės teisės principus. Brutali priverstinio darbo ir vergovės praktika, įgyvendinta hitlerinėje Vokietijoje, kurią Niurnbergo tribunolas apibūdino kaip „vergų darbo politiką“, tapo pagrindu pavergimą ir priverstinį darbą kaip jos formą paskelbti karo nusikaltimu ir nusikaltimu žmoniškumui, taip pat paskatino 1949 m. Ženevos konvencijose okupuotos valstybės gyventojų ar karo belaisvių pavergimą laikyti rimtu konvencijos pažeidimu[3].

1956 m. JT priėmė Papildomąją konvenciją dėl vergovės, vergų prekybos ir institutų bei praktikos, atitinkančios vergovę, panaikinimo. Ji uždraudė ne tik įprastinę vergovę, bet ir tokią praktiką kaip skolos vergija, baudžiava, prievartinės vedybos, nuotakos pirkimas, vergų darbas, seksualinė vergija, vaikų darbas ir kt. Atitinkami papildymai, daromi bendrosiose konvencijose, buvo perkelti į tarptautinės teisės šaltinius, reglamentuojančius nusikaltimus

---

[1] Žr.: *Nanda P. V., Bassiouni M. C.* The Crimes of Slavery and Slave Trade // International Criminal Law, vol. 1. – New York, 1986, p. 327.

[2] Konvencija dėl vergovės // Žmogaus teisės: tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991, t. 1, p. 125–129.

[3] *Bassiouni*, 1992, p 294–297.

žmoniškumui, pavergimas kaip nežmoniška veika buvo numatyta ir Jugoslavijos, ir Ruandos tribunolų statutuose.

TTK, komentuodama šį nusikaltimą, apibrėžtą 1996 m. JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekte, nurodė, kad pavergimas – tai nustatymas arba taikymas asmens atžvilgiu vergovės statuso, pavergimo arba priverstinio darbo, priešingas tiksliai nustatytiems ir plačiai pripažintiems tarptautinės teisės principams, tokiems kaip 1926 m. Konvencija dėl vergovės (vergija), 1956 m. Papildomoji konvencija dėl vergovės, vergų prekybos ir institutų bei praktikos, atitinkančios vergovę, panaikinimo (vergija ir vergo statusas), Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas ir 1930 m. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 Dėl prievartinio ar privalomojo darbo (priverstinis darbas)[1].

JT Specialusis Pranešėjas Benjaminas Whitakeris 1982 m. Ataskaitos apie vergovę, pateiktos Subkomisijai 1996 m., papildyme pateikė šiuos papildomus vergovės ir į vergovę panašios praktikos pavyzdžius: asmens laikymą turto objektu, apartheidą, kolonializmą, prievartines vedybas, prekybą moterimis ir vaikais, išnaudojimą priverstinės prostitucijos tikslais, moterų pardavimą, skolos vergiją, vaikų darbą, priverstinį darbą, pripratusių prie sunkių narkotikų išnaudojimą, migrantų darbininkų darbą[2].

Jugoslavijos tribunolas sprendė tik vieną bylą, kurioje kaltinamiesiems buvo inkrimuotas pavergimo nusikaltimas žmoniškumui – Kaltintojas vs. Kunarac ir kiti. Šioje byloje tribunolas nustatė, jog kaltinamasis Kunarac laikė merginas ir moteris savo asmenine nuosavybe, apribojo jų judėjimo laisvę, aukos buvo nuolat žaginamos, be to, kaltinamasis asmeniškai sau pasiskyrė vieną merginą, uždraudęs kitiems kareiviams ją žaginti, elgėsi su jomis kaip su nuosavybe ir dvi iš jų pardavė už 500 markių[3]. Kaip matyti, šie faktai atitiko tradicinę pavergimo sampratą.

Romos statuto 7 str. 2 dalies punktas c) pateikią šią pavergimo, kaip nežmoniškos veikos, galinčios būti nusikaltimu žmoniškumui, sąvoką: „pavergimas“ reiškia bet kokios ar visų teisių, susijusių su nuosavybės teise asmens atžvilgiu, vykdymą, ir apima tokių teisių naudojimą, vykdant prekybą žmonėmis, konkrečiai, moterimis bei vaikais[4]. Nusikaltimų elementuose ši sąvoka tikslinama nurodant, jog tokių teisių vykdymas gali pasireikšti žmogaus ar žmonių pirkimu, pardavimu, nuomojimu, mainais arba taikant kitus atitinkančius laisvės apribojimus. Be to, nurodoma, kad toks laisvės apribojimas gali tam tikrais atvejais apimti priverstinį darbą arba kitaip pažeminant

[1] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (10) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[2] Report of Benjamin Whittaker, U. N. Commission on Human Rights. E/CN.4/Sub.2/ 1982/20.

[3] Prosecutor v. Kunarac and Others, Judgement, (IT–96–23–T, IT–96–23/1–T), par. 746–782.

[4] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

žmogų iki vergiškos padėties, kaip tai apibrėžta 1956 m. Papildomojoje konvencijoje dėl vergovės, vergų prekybos ir institutų bei praktikos, atitinkančios vergovę, panaikinimo[1]. Kaip matyti, Romos statuto kūrėjai remiasi bendraisiais dokumentais ir naujovių neįveda.

3.4.1. Gyventojų deportacija arba prievartinis perkeldinimas

Gyventojų perkėlimai ir deportacijos visada būdavo didesnių karinių konfliktų bei kitų krizinių situacijų padarinys. Dar N.Machiavellis yra sakęs, kad geriausias užkariautų teritorijų kolonizavimo būdas – tai imigrantų siuntimas. Be abejo, kad naujieji gyventojai turėtų kur apsigyventi, iš teritorijų būtina „išstumti" senuosius. Gyventojų deportacijos ir perkėlimai visada sukeldavo rimtų humanitarinių ir politinių problemų, tereikia prisiminti „etninį valymą" Bosnijoje ir Hercegovinoje, nesibaigiančius Jeruzalės savivaldos ir Izraelio ginčus dėl žydų naujakurių, Hitlerio „gyvybinės erdvės Rytuose" (*Liebensraum*) teoriją, Rusijos Imperijos ir SSRS politiką okupuotose Baltijos valstybėse. Deportacijų ir priverstinių gyventojų perkėlimo klausimui mes skirsime kiek daugiau dėmesio, nes tai sudėtinga, kompleksinė problema.

Deportacijos ir gyventojų perkėlimai kaip nusikalstamos politikos priemonė ypač išryškėjo XX a. viduryje. Jungtinės Tautos ne kartą yra išreiškusios susirūpinimą valstybių vykdoma gyventojų prievartinio perkėlimo politika. Štai ir 1992 m. JT Diskriminacijos prevencijos ir mažumų apsaugos subkomisija 44 sesijoje nusprendė specialiai skirti dėmesio priverstiniam gyventojų perkėlimui ir paskelbė, kad priverstinio gyventojų perkėlimo praktika yra fundamentalus žmogaus teisių pažeidimas. Ji pripažino, jog tokia politika gresia etniniams ir nacionaliniams identitetams, gilina konfliktus tarp žmonių, kelia grėsmę taikai ir saugumui ir kartais netgi yra didesnio genocido plano dalis. Taip pat pripažinta, kad didžioji dauguma gyventojų perkėlimo atvejų yra paremti diskriminaciniais kriterijais, tokiais kaip rasė, religija ir etniškumas. 45 sesijos metu Subkomisija patvirtino, kad priverstinis gyventojų perkėlimas yra *prima facie* neteisėtas ir pažeidžia daug, įtvirtintų žmogaus teisėse ir humanitarinėje teisėje tiek perkeliamų, tiek priimančių gyventojų teisių. 1999 m. Subkomisija 51 sesijoje vėl skyrė dėmesio priverstinio gyventojų perkėlimo klausimui, ypač atkreipdama dėmesį į Rusijos vykdomų žmogaus teisių pažeidimus Čečėnijoje[2].

Tai, kad deportacijos ir priverstiniai gyventojų perkėlimai sukelia žmonių kančias, gresia normaliems santykiams tarp valstybių bei etninių grupių, buvo žinoma seniai, ir humanitarinės teisės šaltiniuose šių veiksmų draudimų užuomazgų egzistavo nuo pat Hagos (1899–1907) humanitarinės tei-

[1] Finalized draft text of the Elements of Crimes. Article 7(1) (c). PCNICC/2000/INF/3/ADD.2.

[2] Plačiau žr.: UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1992/16, E/CN.4/Sub.2/1993/10, E/CN.4/Sub.2/1999/NGO/10.

sės konvencijų, kurioms įtakos turėjo JAV armijai 1863 m. parengtas Lieberio kodeksas[1]. 1919 m. Komisijos dėl karo sukėlėjų atsakomybės ir jų nubaudimo paruoštame karo nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumo įstatymams sąraše figūravo ir turkų įvykdytos armėnų bei vokiečių įvykdytos graikų deportacijos[2], tačiau, kaip jau minėta, šio karo nusikaltėliai nubausti nebuvo. Iškeliant kaltinimus Niurnbergo tribunole, tiek prie karo nusikaltimų, tiek prie nusikaltimų žmoniškumui buvo numatytos ir deportacijos, kurias hitlerinė Vokietija vykdė labai dideliais mastais ir nežmoniškomis sąlygomis. Niurnbergo tribunolo kaltinime buvo teigiama: „Tam tikrose okupuotose teritorijose, tikslingai Vokietijos aneksuotose, kaltinamieji metodiškai ir planingai stengėsi jas politiškai, kultūriškai, socialiai ir ekonomiškai asimiliuoti į Vokietijos Reichą. Jie stengėsi sunaikinti ankstesnius nacionalinius šių teritorijų požymius. Įgyvendindami šiuos planus kaltinamieji prievarta deportavo gyventojus, kurie daugiausia buvo ne vokiečiai, ir pakeitė juos tūkstančiais vokiečių kolonistų“[3].

Deja, būtent svarstant deportacijų ir priverstinių perkėlimų klausimą Niurnbergo teisingumas parodė dviveidiškumą ir sugebėjo pasmerkti tik nacių įvykdytas deportacijas, nors Sąjungininkai pagal Potsdamo sutartį taip pat deportavo net 16 mln. etninių vokiečių iš Lenkijos, Čekoslovakijos ir Vokietijos. Daugelis autorių pabrėžia, kad tai buvo prastas precedentas, nesugebėjęs pasmerkti priverstinių perkėlimų politikos apskritai. Tribunolas priėmė sprendimą, jog tribunolo jurisdikcija neleidžia vertinti šių faktų, ir nors priimtas sprendimas buvo formaliai teisėtas, tačiau, kaip pabrėžia L. S. Sunga, tai buvo vengimas spręsti klausimą, kokiu atveju prievartinis gyventojų perkėlimas teisėtas pagal tarptautinę teisę[4]. Į šį klausimą mėgina atsakyti Ch. Bassiouni, teigdamas, jog reikia skirti Vokietijos vykdytus perkėlimus, nes jie buvo nukreipti pasmerkti žmones sunaikinimui, vergovei, priverstiniam darbui[5]. Kita vertus, L. S. Sunga atkreipia dėmesį, kad sąjungininkų valdžios žinojo arba privalėjo žinoti, jog šie veiksmai bus civilių gyventojų teisių pažeidimai, skatinantys ar net vedantys prie jų mirties ar kitos didelės žalos.

Deportacijos ir priverstiniai gyventojų perkėlimai buvo kriminalizuoti ir Kontrolinės tarybos įstatyme Nr.10, jų griežtas draudimas numatytas ir 1949 m. Ženevos humanitarinės teisės IV konvencijoje dėl civilių gyventojų apsaugos karo metu. Šios konvencijos 49 straipsnis griežtai draudžia oku-

---

[1] *Meindersma C.* Population Transfers in Conflict Situations // Netherland International Law Review, vol. XLI (1994), p. 47.

[2] *Bassiouni*, 1992, p. 303.

[3] Žr.: Nuremberg Trial Proceedings, Indictment: Count Three // http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/count3.htm

[4] *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague: Cluwer Law International, 1997, p. 152.

[5] *Bassiouni*, 1992, p. 305.

puojančiai šaliai vykdyti individualius ar masinius priverstinius gyventojų perkėlimus ar deportacijas bet kuriais motyvais. Labai svarbu ir tai, jog šis straipsnis draudžia ne tik okupuotosios šalies gyventojų priverstinius perkėlimus ir deportacijas, bet okupuojančiai šaliai griežtai draudžiama deportuoti ar perkelti dalį savų civilių gyventojų į okupuojamą teritoriją[1] (pagal formalius požymius būtent šis veiksmas būtų nusikaltimas žmoniškumui klasikine prasme). Šios nuostatos taikymas išplėstas iki vidaus konfliktų reguliavimo pagal 1977 m. Papildomą II protokolą.

Prievartinis gyventojų perkėlimas ypač žeminančias formas įgavo Jugoslavijos konflikto metu, tad už juos numatyta atsakomybė ir Jugoslavijos tribunolo įstatuose tiek kaip už karo nusikaltimą (rimtą Ženevos konvencijų pažeidimą), tiek kaip už nusikaltimą žmoniškumui. Etninis užimtų arba turimų teritorijų „valymas“ tapo didžiausiu šio karo siaubu. Daugelis civilių gyventojų buvo perkeliami į sulaikymo centrus, kiti verčiami palikti gyvenamąsias vietas ir bėgti. Šio nusikaltimo baudimas atsispindėjo ir vos ne kiekvienoje Jugoslavijos tribunolo nagrinėtoje byloje[2] ir Ruandos tribunolo statute bei jurisprudencijoje.

Visose JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekto redakcijose priverstiniai gyventojų perkėlimai bei deportacijos visada buvo viena iš nežmoniškų veikų rūšių. Deportacijos ir priverstiniai gyventojų perkėlimai nusikaltimu žmoniškumui laikomi ir Romos statute. Deja, galime teigti, jog išsipildė Christa Meindersma žodžiai, kad gyventojų perkėlimai vis dar yra veiksminga priemonė, užtikrinanti užkariavimų ar agresijų rezultatus. Kartu su vis ryškėjančiais nacionalizmo sentimentais gyventojų perkėlimas gali būti vienas iš svarbiausių tarptautinių problemų ateinančią dekadą[3] (rašyta 1994).

Daugiau gilintis į šaltinius, kad įsitikintume, jog tarptautinėje baudžiamojoje ir humanitarinėje teisėje tai laikoma nusikaltimu, jau seniai, manytume, nebetikslinga. Toliau, remdamiesi minėtais tarptautiniais dokumentais bei kitais šaltiniais, norėtume atskleisti, kas konkrečiai yra suprantama kaip deportacijos ir priverstiniai gyventojų perkėlimai, kokiais atvejais tokie veiksmai yra teisėti, o kokiais – laikomi nusikaltimais žmoniškumui.

---

[1] Žr.: 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl civilių apsaugos karo metu // Valstybės žinios, 2000 07 29, nr. 63–1908.

[2] Plačiau žr.: Prosecutor vs. Tadic (IT–94–1), Prosecutor vs. Aleksovski (IT–95–14/1), Prosecutor vs. Furundzija (IT–95–17/1) ir kt.

[3] *Meindersma Ch.* Population Transfers in Conflict Situations // Netherland International Law Review, vol. XLI, 1994, p. 31.

Gyventojų deportacijų ir priverstinio perkėlimo sąvoka ir požymiai

Pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, kaip įvairūs autoriai ir dokumentai traktuoja, kas yra gyventojų deportacija ir priverstinis perkėlimas, bei koks yra šių dviejų terminų skirtumas.

TTK, komentuodama šiuos terminus, pateikia tokį paaiškinimą: deportacijos – asmenų išsiuntimas iš nacionalinės teritorijos, priverstinis gyventojų perkėlimas gali vykti tarp vienos valstybės sienų[1]. TTK taip pat pabrėžia, kad priverstinis gyventojų perkėlimas arba deportacija turi būti „savavališka“ (angl. *arbitrary*), dėl to neapimanti atvejų, kai gyventojų perkėlimai vykdomi teisiniais pagrindais dėl visuomenės saugumo ar sveikatos poreikių pagal tarptautinę teisę[2] (čia galbūt turimi omenyje atvejai, kai gyventojai perkeliami dėl stichinių nelaimių ir pan.). Ch. Bassiouni manymu, deportacija yra priverstinis asmenų perkėlimas iš vienos šalies į kitą, o gyventojų perkėlimas – asmenų priverstinis perkėlimas iš vienos vietos į kitą toje pačioje valstybėje, kuris kvalifikuojamas kaip nusikaltimas žmoniškumui tada, kai atitinka bendruosius nusikaltimų žmoniškumui požymius[3]. Norėtume atkreipti dėmesį, kad Bassiouni, skirtingai nuo TTK, nemini, kad teritorija, iš kurios yra išsiunčiami asmenys, yra „nacionalinė“ ir, manytume, kad šioje vietoje vartojamas apibūdinimas „nacionalinė teritorija“ gerokai siaurina sampratą. L.S. Sunga manymu, deportacija arba priverstinis gyventojų perkėlimas yra grupės asmenų perkėlimas remiantis grupės narių nekintamais požymiais, o ne dėl tam tikrų kiekvieno asmens aspektų[4]. C. Palley siūlo kaip priverstinį perkėlimą suprasti didelio skaičiaus asmenų judėjimą į arba iš tam tikros teritorijos, dalyvaujant arba nesipriešinant vyriausybei[5]. Bene detaliausią ir plačiausią sąvoką pateikia C. Meindersma. Jos manymu, prievartinis gyventojų perkėlimas – tai tyčinė politika perkelti gyventojus, tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvaujant vyriausybei, iš ar į tam tikrą teritoriją turint tikslą arba siekiant priversti žmones pasitraukti arba priimti svetimus gyventojus savo teritorijoje, siekiant pakeisti teritorijos demografinę padėtį arba jos politinį statusą[6].

Romos statute apibrėžiant deportaciją arba priverstinį gyventojų perkėlimą 7 straipsnio 2 dalies punkte d) pateiktas šis apibrėžimas: „gyventojų

---

[1] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (13) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[2] *Ibid.*

[3] *Bassiouni*, 1992, p. 301.

[4] *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague, Cluwer Law International, 1997, p. 151.

[5] *Palley C.* Broadening the Frontiers of Humanitarian Law, p. 224.

[6] *Meindersma Ch.* Population Transfers in Conflict Situations // Netherland International Law Review, vol. XLI, 1994, p. 33.

deportacija arba prievartinis perkeldinimas“ reiškia prievartinį žmonių, tapusių iškeldinimo ar kitų prievartinių veiksmų objektu, perkeldinimą iš vietovės, kurioje jie teisėtai gyvena, nesant pagrindų, kuriuos leidžia tarptautinė teisė[1].

Nesunku pastebėti, kad autoriai ir šaltiniai pabrėžia šiuos perkėlimo požymius:

- priverstinumas;
- masiškumas;
- perkėlimas į svetimą teritoriją arba iš teritorijos, kurioje teisėtai buvo.
- veiksmai yra arba tiesiogiai organizuojami valstybės (ar kitos pakankamai galios turinčios organizacijos), arba skatinami, arba nebaudžiami.

Nors skirtumas tarp deportacijos ir priverstinio gyventojų perkėlimo sampratos egzistuoja, kita vertus, jis nėra labai svarbus. Dėl to, kad egzistuoja nemažai požymių, bendrų tiek deportacijoms, tiek priverstiniams gyventojų perkėlimams, mes toliau vartosime tik terminą „priverstinis gyventojų perkėlimas“, kuris apims ir deportacijas, o terminą „deportacija“ vartosime tokiu atveju, kai norėsime akcentuoti būtent deportacijas.

Komentuojant *prievartos* požymį reikia atkreipti dėmesį, kad jau pats terminas „prievartinis gyventojų perkėlimas“, rodo, kad asmenys ne persikelia, o yra perkeliami arba verčiami persikelti. Kai kurie autoriai siūlo taip pat atsižvelgti į požymį, kad perkėlimai buvo vykdomi ne tik be savanoriško perkeliamų asmenų sutikimo, bet ir be sutikimo tų asmenų, į kurių teritoriją jie perkeliami[2], nors ir pripažįsta, kad absoliutinant šį veiksnį galima suteikti papildomų pagrindų politinėms manipuliacijoms ir palengvinti išvengti atsakomybės valstybėms, tuo labiau, kad kai tokių pavyzdžių istorija žino[3]. Komentuodama, kuo gali pasireikšti perkėlimo prievartiškumas, Parengiamoji komisija Nusikaltimų elementuose nurodė, kad terminas „prievartinis“ neapsiriboja vien fizinės jėgos panaudojimu, bet gali apimti ir grasinimą jėga arba prievartą, sukeltą smurto baime, sulaikius, suėmus, taikant psichologinį smurtą arba piktnaudžiaujant valdžia prieš tą asmenį, asmenis arba kitą asmenį arba pasinaudojant prievartos atmosfera[4]. Tačiau išskiriant prievartinį požymį kyla ir problemų: pavyzdžiui, kaip vertinti veiksmus, kai naujakuriai savo noru keliasi į okupuotas teritorijas? Tada pasidaro svarbus ir vietos gyventojų interesų pažeidimas.

---

[1] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

[2] Žr.: *Goebel C., Meindersa C.* Population Transfers. International Federation for the Protection of the Rights of Ethnic, Religious, Linguistic and other Minorities, a paper submitted under item 8 to the 43rd (1991) session of the Sub–Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities.

[3] *Palley C.* Broadening the Frontiers of Humanitarian Law, p. 225.

[4] Finalized draft text of the Elements of Crimes. Article 7(1) (d). PCNICC/2000/INF/3/ADD.2

Komentuojant antrąjį požymį, *masiškumą,* paprastai nurodoma, kad priverstinis gyventojų perkėlimas yra tada, kai vyksta asmenų judėjimas grupėmis. Nors, kita vertus, pripažįstama, jog individualus persikėlimas, kai jis vyksta kaip tyčinės vyriausybės politikos pakeisti teritorijos etninę sudėtį rezultatas, taip pat pripažintinas priverstiniu asmenų perkėlimu. Tai reiškia, kad priverstiniai gyventojų perkėlimai gali būti laipsniški ir maskuoti arba gali būti vykdomi žiauriai ir masiškai[1]. Su šiuo požymiu yra susijęs ir požymis (kurį mini, pvz., L. S. Sunga), kad priverstinis gyventojų perkėlimas apibūdina ne bet kokį grupinį gyventojų judėjimą, o tam tikrų grupių, kurias sieja vienijantis požymis, toks kaip pilietybė, etniškumas, rasė ar kitas, dar vadinamas diskriminaciniu požymiu. Nesunku pastebėti, kad masiškumo ir diskriminacijos požymiai yra identiški nusikaltimų žmoniškumui bendriesiems požymiams.

Asmenų judėjimas į teritoriją arba iš jos. Tiek vienų asmenų išvykimas iš teritorijos, tiek kitų asmenų atvykimas yra laikoma to paties proceso sudėtinėmis dalimis[2], t. y. nusikalstami veiksmai yra tiek iškeldinti iš teritorijos gyventojus, tiek į teritoriją siųsti kitus gyventojus. Taip pat reikia pabrėžti, kad iškėlimas vykdomas iš teritorijos, kurioje šie gyventojai teisėtai yra.

Valstybės (valdžios) dalyvavimas – svarbus požymis, į kurį dėmesį atkreipia visi autoriai. Be abejo, tai tiesiogiai siejasi su bendruoju nusikaltimų žmoniškumui politikos elementu, aptartu ankstesnėje dalyje. Kaip suprantame, Vyriausybės dalyvavimas gali būti tiesioginis, pavyzdžiui, perkėlimų organizavimas, vykdymas (kaip veikė SSRS okupuotuose kraštuose (Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Čečėnijoje, Ukrainoje), tiek netiesioginis, bet skatinantis (pvz., bendra politika, kuria vienos gyventojų grupės skatinamos „vyti“ iš teritorijos kitus gyventojus („etninis valymas“ Bosnijoje ir Hercegovinoje) arba skatinti gyventojų persikėlimą į tam tikrą vietovę, suteikiant įvairių lengvatų, tiek visiškai pasyvi (nebaudimas asmenų, kurie diskriminuoja nepageidaujamus gyventojus, ir dėl tokios masinės diskriminacijos žmonės bėga iš teritorijos arba, kai valstybė toleruoja savavališką persikėlimą į okupuotas teritorijas).

Komentatoriai (pvz., Ch. Mendersma) pabrėžia ir priverstinio gyventojų perkėlimo tikslą: pakeisti teritoriją (dažniausiai okupuotų) demografinę padėtį, įgyti arba konsoliduoti teritorijos politinę kontrolę ir taip *de facto* sukelti nepataisomų padarinių. Nors formaliai šis požymis niekur nėra įtvirtintas, manytume, jis visada regimas faktinėse nusikaltimo aplinkybėse: pavyzdžiui, JT Specialusis Pranešėjas dėl buvusios Jugoslavijos T. Mazowieckis raporte teigė: „etninės grupės, vykdančios tam tikros teritorijos kontrolę, sie-

[1] *Meindersma Ch.* Population Transfers in Conflict Situations // Netherland International Law Review, vol. XLI, 1994, p. 34.

[2] Ibid, p. 33.

kia eliminuoti kitas etnines grupes. Daug įvairių metodų taikoma šiam tikslui pasiekti, tarp jų persekiojimai, sulaikymai, perkėlimai gyventojų prievarta“[1].

Gyventojų perkėlimo teisėtumo kriterijai

Judėjimo ir gyvenamosios vietos pasirinkimo laisvė – viena iš svarbiausių žmogaus teisių ir laisvių, įtvirtintų visuose pagrindiniuose žmogaus teisių apsaugos dokumentuose. Deportacijos bei priverstiniai gyventojų perkėlimo veiksmai pirmiausia šiurkščiai pažeidžia šią teisę, kartu pažeidžiamos ir kitos teisės, nes tokie veiksmai sukelia dideles kančias ir netektis. Tačiau ne kiekvienas masinis gyventojų perkėlimas yra laikomas neteisėtu. Tarptautinė teisė numato ir atvejus, kai priverstiniai perkėlimai yra galimi netgi kritinių situacijų metu, kurias trumpai aptarsime.

Gyventojų perkėlimo leistinumas karo konflikto atveju

Kaip jau minėta, 1949 m. Ženevos konvencija dėl civilių asmenų apsaugos karo metu priverstinius gyventojų perkėlimus ir deportacijas draudžia, tačiau 49 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „Okupuojančioji šalis gali vykdyti visuotinę ar dalinę tam tikros teritorijos evakuaciją, jeigu to reikalauja gyventojų saugumas arba įpareigojamosios karinės priežastys. Tokios evakuacijos negali būti vykdomos išsiunčiant saugomus asmenis už okupuotos teritorijos ribų, nebent dėl materialinių priežasčių yra neįmanoma išvengti tokio perkėlimo. Evakuoti asmenys privalo būti sugrąžinti į savo namus iš karto, kai toje teritorijoje baigiasi karo veiksmai“[2].

Tačiau net ir vykdant tokius perkėlimus, perkeliančiai šaliai numatyta daug pareigų: „Okupuojančioji šalis, kuri vykdo tokius perkėlimus ar evakuacijas, privalo užtikrinti tinkamiausiu įmanomu būdu, kad tinkamas apgyvendinimas bus suteiktas saugomiems asmenims, kad perkėlimai bus vykdomi patenkinamomis higienos, sveikatos, saugumo ir maitinimo sąlygomis ir kad tų pačių šeimų nariai nebus atskirti[3].

Kiti teisėti perkėlimo atvejai

Ch. Bassiouni, komentuodamas Niurnbergo tribunolo sprendimą nenagrinėti Sąjungininkų įvykdytų gyventojų perkėlimų, kaip minėta, pabrėžė, jog turi būti skiriamos deportacijos ir perkėlimai turint tikslą nužudyti, sunaikinti, pavergti ar atlikti kitus nežmoniškus veiksmus arba deportacijas ir gyventojų perkėlimus pabrėžtinai kaip diskriminacinius veiksmus bei:

---

[1] *Mazowiecki T.* Report on the Situation in the Territory of the Former Yugoslavia to the 47th Session of the Security Council and the General Assembly, UN Doc. A/47/666, p. 6.

[2] 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl civilių apsaugos karo metu // Valstybės žinios, 2000 m. liepos 29 d., nr. 63–1908.

[3] *Ibid.*

- perkėlimai, kuriuos reglamentuoja nacionalinė valstybės jurisdikcija, atlikti teisėtais pagrindais ir teisėtais būdais;
- gyventojų perkėlimai teisėtais būdais pagal sutartis, kurios perduoda tam tikrą teritoriją kitos valstybės suverenumui;
- deportacijos, kylančios dėl teritorijos perdavimo kitai valstybei[1].

Kalbant apie perkėlimus, kuriuos reglamentuoja nacionalinė valstybės jurisdikcija teisėtais pagrindais ir teisėtais būdais, galima teigti, jog čia turimi omenyje gyventojų perkėlimai, atliekami ne diskriminaciniais pagrindais ir turint tikslą juos apsaugoti, kaip, pavyzdžiui, evakuacijos stichinių nelaimių metu, avarijų, kitų kritinių situacijų atvejais.

Trumpai komentuodami antrą ir trečią atvejus, galime pastebėti, kad kai valstybės teritorija keičiasi dėl tarptautinės sutarties, paprastai sprendžiami ir pilietybės, ir gyventojų perkėlimo klausimai. Pavyzdžiui, nuo 1785 m. sutartys turėdavo nuostatų, leidžiančių individams per tam tikrą laiką pasirinkti ar išlaikyti savo originalią pilietybę. Beveik visais atvejais sutartyse buvo numatyta pasirinkusiųjų galimybė išvykti iš perduotos teritorijos netrukus po pasirinkimo. Pavyzdžiui, tokiu principu buvo parengta Lozanos sutartis tarp Antantės ir Osmanų imperijos teisių perėmėjos Turkijos[2], kitas atvejis buvo 1945 m. pasirašyta Potsdamo sutartis, pagal kurią Čekijos Sudetų srities vokiečių tautybės gyventojai buvo deportuoti be jų atsiklausimo, ir šios sutarties įgyvendinimas anaiptol nebuvo be priekaištų.

Kaip minėjome, Ch. Bassiouni manymu, skirtingą šių veiksmų traktavimą lemia tai, kad pirmieji atliekami siekiant nusikalstamo tikslo, o kiti daromi kiek įmanoma humaniškiau. Tačiau kitų autorių nuomone, net ir šie teisėti pagrindai sukelia bent jau žmogaus teisių pažeidimus: prievartiniai perkėlimai, aišku, pažeis Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 9, 13, 15 straipsnius, nemažai teisių iš Pilietinių ir politinių teisių pakto, taip pat IV Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolą[3].

Tačiau kai kurie autoriai mano (pvz., tokią nuomonę išreiškė JAV delegacija Romos konferencijoje), kad teisėtu gyventojų perkėlimu galima laikyti ir atvejus, kai į okupuotą teritoriją įvedami civilių arba humanitarinių tarnybų daliniai[4] (pvz., Kosovo atvejis), nors, manytume, kad tai būtų per daug formalus požiūris į sąvoką.

Baigdami galime priminti, jog prievartiniai gyventojų perkėlimai sukelia ne tik problemų ir krizes perkėlimo metu, bet ir gana tolimoje ateityje.

---

[1] *Bassiouni*, 1992, p. 310.

[2] *Palley C.* Broadening the Frontiers of Humanitarian Law, p. 242.

[3] *Palley C.* Broadening the Frontiers of Humanitarian Law, p. 244.

[4] Some observations on the second Preparatory Commission – a NGO´s perspective – ICLS from Nikola Gillhoff (dipl. pol.) and Matthias Neuner (Assessor). // <http://www.iccnow.org/documents.html>

3.1.5. Persekiojimas

Netolerancija religinių kitamin̆čių atžvilgiu, politinių oponentų eliminavimas, nepaklusnių pavaldinių privertimas paklusti, rasinė neapykanta ir priespauda bei panašaus pobūdžio procesai lydėjo žmoniją per visą jos istoriją. Tad persekiojimo pavyzdžių galima išvardyti daug. Dažnai persekiojimas įgaudavo valstybinės politikos formas ir privesdavo prie siaubingų padarinių. Kaip chrestomatiniai persekiojimo pavyzdžiai yra nurodoma krikščionių persekiojimas Romos imperijoje, hugenotų Prancūzijoje, žydų Europoje. Persekiojimai neretai peraugdavo į genocidą, o rasinio persekiojimo formai buvo net sukurtas atskiras tarptautinis apartheido nusikaltimas.

Niurnbergo tribunolo įstatuose pateiktas nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimas, kaip minėjome, turėjo dvi dalis. Pirmojoje dalyje buvo išdėstyti vadinamieji „nužudymo tipo“ nusikaltimai, antrojoje – persekiojimas politiniais, rasiniais ar religiniais pagrindais. Tačiau savarankiška veika persekiojimas (kaip ir nusikaltimai žmoniškumui Niurnbergo įstatuose), nebuvo, nes jis buvo laikomas nusikaltimu žmoniškumui tik tada, jeigu susijęs arba atliktas darant kurį nors iš tribunolo jurisdikcijoje esančių trijų nusikaltimų.

Kaip tvirtina Ch. Bassiouni, nei 1945 m., nei dabar didžiausiose pasaulio teisinėse sistemose nėra nusikaltimo, kuris vadintųsi „persekiojimas“ (skirtingai nuo, pvz., nužudymo), nėra ir tarptautinio instrumento, kuris jį kriminalizuotų, išskyrus Genocido ir Apartheido konvencijas, kurios papildo „persekiojimą“ kitais veiksmais turėdamos tam tikrą tikslą. Tad pagrindžianti sąsaja tarp diskriminacinės politikos ir egzistuojančių tarptautinių nusikaltimų yra būtina[1]. Tiesa, tos sąsajos buvo atsisakyta Kontrolinės tarybos įstatyme Nr. 10, tad šiame dokumente, galima sakyti, pirmą kartą pateiktas savarankiškas persekiojimo nusikaltimas.

Persekiojimas kaip viena iš nežmoniškų veikų buvo perkeltas į visus vėlesnius nusikaltimų žmoniškumui šaltinius ir, pavyzdžiui, 1991 m. ir 1996 m. JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso redakcijose bei Jugoslavijos ir Ruandos tribunolo statutuose nurodytas irgi kaip atskira, savarankiška nežmoniška veika. Tačiau Romos statutas vis dėlto grįžo prie ankstesnės praktikos: Statuto 7 straipsnio 1 dalies h) punkte nurodoma, kad persekiojimas yra nusikaltimu žmoniškumui tik tada, jeigu jis vykdomas susijusiai su bet kuriuo kitu nežmoniškų veiksmu, nurodytu 7 straipsnio 1 dalyje (t. y. su bet kuriuo nežmoniškų aktu) arba su bet kuriuo nusikaltimu, esančiu teismo jurisdikcijoje[2]. Svarstant persekiojimo įtraukimą į Romos statutą susidūrė net trys skirtingos nuomonės: pirmoji, kad persekiojimo tarp nežmoniškų veikų dėl anksčiau minėtų priežasčių nereikia iš viso; antroji – persekiojimas būtinas, bet jis turi turėti sąsają su kitais nusikaltimais ar nežmoniš-

[1] *Bassiouni*, 1992, p. 318.
[2] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

komis veikomis; trečioji – persekiojimas turi būti kaip savarankiška veika. Buvo pasirinkta antroji, kompromisinė pozicija, kuri užtikrino, kad persekiojimo kaip nusikaltimo žmoniškumui reikalavimai ir nereikšmingi persekiojimo faktai į teismo jurisdikciją nepateks[1].

Kiekviename šaltinyje, minint persekiojimą, visada nurodomi ir tam tikri – politiniai, rasiniai, religiniai pagrindai, kuriais persekiojimas vykdomas. Šie pagrindai dažniausiai vadinami diskriminaciniais, tad persekiojimo klausimų nagrinėjimas yra neatsiejamas nuo diskriminacijos klausimų, todėl aptariant šaltinius, kriminalizavusius persekiojimą, negalima nepaminėti bendrųjų tarptautinių dokumentų, draudžiančių diskriminaciją.

Diskriminacijos draudimo klausimams paskirta nemažai Jungtinių Tautų dokumentų. Jau 1948 m. Visuotinės Žmogaus Teisių Deklaracijos 2 straipsnyje teigiama: „Kiekvienas žmogus gali naudotis visomis teisėmis ir laisvėmis <…> be jokių skirtumų, tokių kaip rasė, odos spalva, lytis, kalba, religija, politiniai ar kitokie įsitikinimai, nacionalinė ar socialinė kilmė, turtinė, jo gimimo ar kokia nors kitokia padėtis“[2]. Nediskriminacijos principai įtvirtinti ir Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių bei Tarptautiniame socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių paktuose. Specialiai diskriminacijos klausimams buvo paskirta 1963 m. Deklaracija dėl visų rasinės diskriminacijos formų panaikinimo, 1969 m. Tarptautinė konvencija dėl visų rasinės diskriminacijos formų panaikinimo, 1967 m. Deklaracija dėl moterų diskriminacijos panaikinimo, 1981 m. Deklaracija dėl visų netolerancijos ir diskriminacijos formų, paremtų religija ar tikėjimu, panaikinimo.

Apžvelgus dokumentus, susijusius su persekiojimu diskriminaciniais pagrindais, metas išsiaiškinti, kaip gi įvairūs dokumentai ir autoriai supranta persekiojimą.

Persekiojimo sampratos problemos. Persekiojimo pagrindai

Persekiojimo sampratos aptarimą pradėsime nuo to, kad vieno susitarimo, kas yra persekiojimas, kokia sąvoka ir požymiai ir kuo persekiojimas skiriasi nuo diskriminacijos – nėra. Žodis „persekiojimas“ yra neaiškus ir lankstus vien tik dėl to, kad nėra visuotinai pripažįstamo apibrėžimo, kas yra persekiojimas tarptautinės baudžiamosios teisės kontekste. Persekiojimas gali būti labai rimtas arba jis gali būti mažareikšmis (palyginti su kitais nusikaltimais žmoniškumui)[3]. Panašios nuomonės laikėsi ir kai kurios

[1] The Making of Rome Statute. Kluwer LawInternational. – The Hague, Boston, London, 1999, p. 101.

[2] Jungtinių Tautų Visuotinė Žmogaus Teisių Deklaracija // Žmogaus teisės: dokumentų rinkinys, t. 1, p. 13.

[3] *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague, Cluwer Law International, 1997, p. 149.

delegacijos, kai buvo svarstomas „persekiojimo“ įtraukimas į Romos statutą[1].

TTK 1996 m. komentare taip apibrėžia persekiojimą politiniais, rasiniais, religiniais ar etniniais pagrindais: „persekiojimo aktas gali būti įvairių formų su bendrais požymiais, kad tai yra paneigimas žmogaus teisių ir fundamentalių laisvių, kurios suteiktos kiekvienam asmeniui, nepriklausomai nuo jokių skirtumų, kaip pripažinta Jungtinių Tautų įstatuose ir Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte. Taip pat TTK atkreipia dėmesį, kad šis apibūdinimas bus taikomas tik tokiems specifiniams persekiojimo aktams, kuriems trūksta specialaus tikslo, būtino genocido nusikaltimui[2].

Ch. Bassiouni, pabrėždamas, jog tokio nusikaltimo kaip „persekiojimas“ didžiosiose pasaulio teisės sistemose nėra ir remdamasis žodynais pateikia labai plačią persekiojimo sampratą: valstybės veiksmai ar politika, kai asmeniui taikomos kankinimo, prievartos, diskriminacinės priemonės, galinčios sukelti fizinių ar psichinių kančių ar ekonominę žalą, dėl aukos tikėjimo, pažiūrų ar priklausymo tam tikrai identifikuojamai grupei (religinei, socialiniai, etninei, lingvistinei ir kt.) arba tiesiog dėl to, kad smurtautojas siekia išskirti tam tikrą aukų kategoriją dėl jam svarbių priežasčių[3].

Jugoslavijos tribunolas *Kaltintojas* vs. *Tadic* byloje irgi atkreipė dėmesį, jog persekiojimo terminas, nors ir dažnai vartojamas, tačiau niekada nebuvo tiksliai apibrėžtas tarptautinėje baudžiamojoje teisėje ir padarė išvadą, kad tai – diskriminacija, tyčia paneigiant fundamentalias žmogaus teises[4].

Romos statuto 7 straipsnio 2 dalies g) punkte pateiktas toks apibrėžimas: „persekiojimas“ reiškia tyčinį ir rimtą fundamentalių teisių atėmimą, pažeidžiantį tarptautinę teisę, kai tai daroma dėl priklausomybės kokiai nors grupei arba bendrijai[5].

Analizuodami šį apibrėžimą, turėtume atkreipti dėmesį, kad jos kūrėjai pabrėžia žodį „fundamentalus“. M. Bootas pagrįstai teigia, jog sąvoka „fundamentalios teisės“ turėtų būti aiškinamos kaip bent jau tos teisės ir laisvės, kurias įtvirtino tarptautiniai žmogaus teisių instrumentai ir kurių atžvilgiu valstybėms neleista daryti išlygų (pvz., gyvybė, kankinimų, žeminančio elgesio draudimas)[6].

L. S. Sunga atkreipia dėmesį, kad svarbiausias persekiojimo elementas yra ne tam tikras prievartos, tironijos ar pavergimo laipsnis, bet diskrimina-

---

[1] The Making of Rome Statute. Kluwer LawInternational: The Hague, Boston, London, 1999, p. 101.

[2] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (11) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[3] *Bassiouni*, 1992, p. 317.

[4] Žr.: Prosecutor vs. Tadic (IT–94–1).

[5] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

[6] *Boot*, 2002, p. 518.

cijos pagal tam tikrą pagrindą buvimas[1]. Tad, kaip minėjome, norint tiksliau atskleisti persekiojimo sąvoką, reikia išsiaiškinti ir diskriminacijos sąvoką.

Deja, tarptautinėje teisėje yra tiksliai apibrėžta tik rasinės diskriminacijos samprata, tačiau pamatysime, kad bendrieji apibrėžimo požymiai tinka ir kitoms diskriminacijos formoms.

Taigi 1965 m. JT Konvencijos dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo 1 straipsnyje teigiama, jog rasinė diskriminacija „reiškia kokių nors skirtumų, išimčių, apribojimų darymą ar pranašumo teikimą, pagrįstą rasės, odos spalvos, giminės, tautybės ar etninės kilmės požymiais, siekiant panaikinti arba apriboti pripažintas žmogaus teises ir pagrindines laisves ir neleisti vienodai naudotis jomis arba jas realizuoti politinėje, ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje ar kurioje kitoje visuomenės gyvenimo srityje“[2].

Elementai „skirtumų, išimčių, apribojimų ar pranašumų teikimas“ sudaro vientisą kompleksą, apibūdinantį to pačio reiškinio kiek kitokias pasireiškimo formas. Diskriminacijos sąvoka nedraudžia teigti, jog tas nevienodas traktavimas gali būti ir labai šiurkštus: pavyzdžiui, kaip visiškai kito socialinio statuso suteikimas žydams, kaip kad buvo hitlerinėje Vokietijoje ir jos okupuotose kraštuose. Tačiau tokiu atveju pamatome, jog diskriminacija ir persekiojimas yra beveik tapačios sąvokos. Tad visai pagrįsta atrodo nuomonė, išsakyta apie persekiojimą: platus persekiojimo traktavimas gali leisti kvalifikuoti netolygų padalijimą valstybės finansinės paramos socialiniais ar kultūriniais pagrindais kaip persekiojimą, kai vienos grupės negauna tiek pat lėšų kaip kitos, o siauras supratimas gali apimti tik labai rimtus veiksmus, tokius kaip nužudymą, kankinimą, genocidą ar apartheidą. Šiais atvejais persekiojimo veika neatskleistų nieko svarbaus[3].

Vis dėlto, matyt, reikėtų pritarti nuomonei, jog persekiojimas – tai pati sunkiausia diskriminacijos forma (kaip nurodoma Romos statute – tyčinis ir rimtas atėmimas), kai ne tik trukdoma naudotis tam tikromis teisėmis, bet jos iš viso atimamos, be to, turi būti taikomi ir kiti bendrieji nusikaltimų žmoniškumui požymiai: politikos elementas, masiškumas ar sistemingumas. Tik toks pagrindų kompleksas gali būti persekiojimo pakylėjimo iki tarptautinio nusikaltimo statuso pagrindas. Tačiau, kaip matėme, Romos statuto kūrėjai priėjo prie išvados, jog net to neužtenka ir kad persekiojimas turi būti susijęs su kitu nežmonišku aktu arba nusikaltimu, esančiu teismo jurisdikcijoje. Tačiau galima atkreipti dėmesį ir į tai, kad nors ir persekiojimui būtų taikomas sistemingumo ir masiškumo kriterijus, tačiau nežmoniškai veikai, su kuria

[1] *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague, Cluwer Law International, 1997, p. 148.

[2] Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo // Valstybės žinios, 1998 m. gruodžio 9 d., nr. 108–2957.

[3] *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague, Cluwer Law International, 1997, p. 149.

yra susijęs persekiojimas (pvz., nužudymas, kankinimas) – ne[1]. Nors ir gali būti diskutuojama, kad net ir tokia sąsaja nebuvo būtina, jeigu remtumėmės tarptautine paprotine teise, bet jos įtraukimas padėjo pabrėžti kriminalinį persekiojimo pobūdį ir parėmė įtraukimą į nežmoniškų aktų sąrašą. Ši sąsaja praktiškai neturėtų būti neigiamai apribojanti, nes istorinių persekiojimo atvejų peržiūra rodo, jog persekiojimai visada susiję su kitomis nežmoniškomis veikomis[2].

Atskirai reikėtų aptarti persekiojimo pagrindų klausimą.

Pagrindų, kuriais gali būti vykdomas persekiojimas, įvairiuose šaltiniuose buvo daug: Niurnbergo tribunolo įstatuose ir Kontrolinės tarybos įstatyme Nr. 10 tai buvo politiniai, rasiniai, religiniai pagrindai, jie buvo numatyti ir Jugoslavijos bei Ruandos tribunolų statutuose. JT Kodekso projekte nuo pat 1954 m. buvo pateiktas platesnis sąrašas – nurodyti socialinis, kultūrinis pagrindai, jie išliko ir 1991 m. redakcijoje; 1996 m. redakcijoje dar papildomai nurodytas etninis persekiojimo pagrindas.

Romos statute pateikiama daugiausiai persekiojimo pagrindų: politinis, rasinis, nacionalinis, etninis, kultūrinis, religinis, lyties. Itin įdomus yra sprendimas išsirinkti neišsamų pagrindų sąrašo variantą: Romos statute numatyta, jog persekiojimas bet kokiu kitu pagrindu, visuotinai pripažintu neleistinu tarptautinėje teisėje, taip pat bus nusikaltimas. Šis sprendimas taip pat buvo delegacijų, kurios norėjo išsamaus, ir tų, kurios norėjo neišsamaus pagrindų sąrašo, kompromisas. Komentatoriai pabrėžia, kad toks variantas yra pakankamai didelė kliūtis kitiems pagrindams ir kartu lankstus teismo jurisdikcijos pagrindas, nereikalaujantis pildyti statuto[3].

Romos statute pirmą kartą atsirado lyties pagrindas. Tai rodo, kad vienodo lyčių gynimo tarptautinėje teisėje klausimai sparčiai žengia pirmyn. Tačiau apie šiuos klausimus kalbėsime specialiame poskyryje.

Dar vienas įdomus ir unikalus Romos statuto sprendimas yra persekiojimą nusakyti pagal persekiojimo objektą – tai gali būti pagal bet kokius požymius identifikuojama grupė ar kolektyvas, ir pagal persekiojimo pagrindus. Tiesą sakant, šis sprendimas kelia šiek tiek sumaišties: paprastai pagrindas sutampa su tam tikru kolektyviniu požymiu, bet, matyt, tai buvo atspindys sprendimo padaryti pagrindų sąrašą neišsamų.

---

[1] The Making of Rome Statute. Kluwer LawInternational. – The Hague, Boston, London, 1999, p. 102.

[2] *Arsanjani H. M.* Crimes Against Humanity at the Rome Conference // The American Journal of International Law, vol. 93:22, 1999, p. 55.

[3] *Arsanjani H. M.* Crimes Against Humanity at the Rome Conference // The American Journal of International Law, vol. 93:22, 1999, p. 54.

3.1.6. Iššaginimas ir kitos seksualinės prievartos veikos

Moterys formaliai visada buvo saugomų asmenų kategorija, turinti ypatingą statusą. Tačiau, kaip atkreipia dėmesį šių nusikaltimų tyrinėtoja Kelly Dawn Askin, faktiškai be žiaurumų, taikomų abiejų lyčių atžvilgiu, moteriškoji lytis yra dar ir seksualiai išnaudojama. Per karų istorijas, kai vyrai civiliai yra nužudomi, moterys civilės yra pirma iššaginamos, tada nužudomos. Tardomi vyrai civiliai yra mušami ir žeminami, moterys – žaginamos, mušamos ir žeminamos[1]. Tai, kad šie nusikaltimai yra iki šiol daromi plačiais mastais, gali pasirodyti keista, žinant, jog iššaginimai karo metu buvo baudžiami mirties bausme jau pagal Ričardo II (1385) ir Henrio V (1419) kariuomenių statutus[2]. Ypatinga moters padėtis, ypatingos moters savybės reikalauja papildomos, ypatingos apsaugos, tačiau galima teigti, kad tik paskutinį XX a. dešimtmetį šiurkštūs moterų teisių pažeidimai, susiję su seksualiniais nusikaltimais, buvo pradėti traktuoti kaip ir kiti tarptautiniai nusikaltimai. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad daug seksualinės prievartos aukų krizinių situacijų metu yra vaikai (formaliai, pagal Vaiko teisių konvenciją, vaikais yra laikomi asmenys iki 18 metų).

K. D. Askin rašo: „Sunku paaiškinti, kodėl yra susiklosčiusi tokia padėtis (*atlaidus požiūris į nusikaltimus moterims – aut. past.)*, tačiau dažniausias paaiškinimas, pateikiamas feministinių teorijų, yra toks, jog nusikaltimų, kurie pirmiausia atneša daug žalos moterims, nepastebi vyrai, kurie priima daugelį politinių sprendimų, kaip moterų žmogaus teisių pažeidimų. Be to, iššaginimai ir kitos seksualinės prievartos formos yra dažnai traktuojamos kaip privataus kaltinimo aktai, netinkamas dalykas tarptautinio teisingumo viešumui. Taip pat šie nusikaltimai dažnai yra priskiriami prie nusikaltimų „garbei“, kurie neatrodo labai rimti, palyginti su nusikaltimais gyvybei ar sveikatai. Teigiama, jog šie nusikaltimai nėra tokie žalingi kaip kiti fiziniai sužalojimai (pvz., žiaurus mušimas)[3]. Tačiau tarptautinių teismų praktika rodo ką kita: pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo metu japonų ir vokiečių užkariautojai vertė užkariautų kraštų moteris „dirbti“ kareiviams skirtuose viešnamiuose. SSRS armija Vokietijoje ir kituose kraštuose elgėsi nė kiek nehumaniškiau nei vokiečių Rusijoje: iššaginimai buvo leidžiami kareiviams kaip atlygis ir paskatinimas, beje, ne tik vokiečių moterų, bet ir lenkų, ukrainiečių, netgi savo tautiečių, išvaduotose koncentracijos stovyklose. Manoma, kad Antrojo pasaulinio karo pabaigoje sovietinių kareivių aukomis tapo maždaug du milijonai moterų[4]. Iššaginimai ir kiti seksualinio pobūdžio

[1] *Askin K. D.* War Crimes Against Women. – Martinus Nijoff Publishers, 1997, p. 13.
[2] *Meron T.* War crimes law comes of age. – Oxford Clarendon Press, 1998, p. 206.
[3] Žr.: *Bassiouni*, 1999, p. 345.
[4] Išvaduotojai – žagintojai // Lietuvos aidas, 2002 08 31, p. 5.

nusikaltimai buvo naudoti kaip politikos priemonė vykdant „etninį valymą“ buvusios Jugoslavijos konflikte[1].

Nei iššaginimas, nei kiti seksualinės prievartos nusikaltimai nebuvo numatyti Niurnbergo ar Tokijo tribunolo įstatuose. Niurnbergo proceso metu, nors Prancūzijos kaltinimo atstovai ir buvo iškėlę šį klausimą ir jis buvo įtrauktas į kaltinimą, tačiau kaltininkai aktyviai persekiojami nebuvo, ir tai kai kuriems autoriams leido teigti, jog Niurnbergo proceso metu šie nusikaltimai buvo tiesiog ignoruojami[2]. Vis dėlto Kontrolinės tarybos įstatyme Nr. 10 prie nežmoniškų veiksmų apibrėžiant nusikaltimus žmoniškumui iššaginimas buvo įtrauktas, tačiau ši praktika nebuvo pritaikyta priimant vėlesnius dokumentus – 1949 m. Ženevos konvenciją (kur iššaginimas tiesiogiai kaip „rimtas pažeidimas“ nebuvo numatytas) bei jos papildomuosius protokolus 1977 m.[3] Nors, daugelio autorių nuomone, iššaginimą draudė jau bendrieji 1899–1907 m. Hagos konvencijų principai, 1949 m. Ženevos konvencijų bendrosios nuostatos (pvz., 1958 m. Tarptautinis raudonasis kryžius, komentuodamas Ženevos konvencijas, pareiškė, jog rimtas pažeidimas, „nežmoniškas elgesys“, turi apimti ir iššaginimą), „kitų nežmoniškų veikų“ sąvoka nusikaltimų žmoniškumui šaltiniuose, tačiau iki pat 1993 m. iššaginimas kaip nežmoniškas veiksmas ar rimtas Ženevos konvencijų pažeidimas tiesiogiai numatytas nebuvo[4]. Kad požiūris pasikeistų, buvo būtini faktai, kurių nepastebėti būtų sunku. Juos atskleidė Jugoslavijos konfliktas. Kaip rodo Jugoslavijos tribunolo medžiaga, iššaginimai ir seksualinė prievarta buvo kasdieninis faktas. Pavyzdžiui, byloje *Kaltintojas vs. Dragan Vukovic* buvo nustatyta:

„Liudytoja <…> buvo apklausiama Gojko Jankovic ir Dragan Zelenovic apie jos kaimą ir ar kaimiečiai turėjo ginklų. Gojko Jankovic įspėjo liudytoją nemeluoti, kitaip ji bus kareivių iššaginta ir po to nužudyta. Kadangi liudytoja neatsakė į daugelį klausimų, kareivis nuvedė ją į kitą kambarį. Ten mažiausiai dešimt nenustatytų kareivių ją iššagino paeiliui. <…> Seksualinės prievartos epizodas truko nuo vienos iki dviejų valandų“[5].

JT Specialusis Pranešėjas T. Mazowieckis raporte dėl padėties buvusioje Jugoslavijoje nurodė, kad buvo steigiamos specialios „iššaginimų stovyklos“ („r*ape facilities*“), kur musulmonų ir kroatų moterys buvo metodiškai žaginamos, ten pat vyko ir „priverstinio nėštumo“ nusikaltimas.

Būtent dėl šių faktų išaiškėjimo rengiant Jugoslavijos tribunolo įstatus iššaginimai ir seksualinė prievarta susilaukė daug daugiau dėmesio. Pavyzdžiui, Prancūzija, apibrėždama nusikaltimus tribunolo jurisdikcijoje, nurodė: „pasikėsinimas į asmens orumą, tarp jų žiaurus ir žeminantis elgesys, iššа-

[1] *Meron T.* War crimes law comes of age. – Oxford Clarendon Press, 1998, p. 206.
[2] *Askin K. D.* War Crimes Against Women. – Martinus Nijoff Publishers, 1997, p. 14.
[3] *Meron T.* War crimes law comes of age. – Oxford Clarendon Press, 1998, p. 207.
[4] *Bassiouni*, 1999, p. 345.
[5] Prosecutor vs. Dragan Vukovic, IT–96–23/1.

ginimai, priverstinė prostitucija ir seksualinė prievarta. JAV siūlymu Kontrolinio įstatymo Nr. 10 nusikaltimų žmoniškumui formuluotė buvo pritaikyta Jugoslavijos atvejui: „Nužudymo, kankinimo, neteisminės ir masinės egzekucijos, neteisėti įkalinimai ir iššaginimo aktai, kurie yra dalis veiksmų ar užpuolimo prieš civilius gyventojus buvusioje Jugoslavijoje nacionaliniais, rasiniais, etniniais ar religiniais pagrindais“. Iššaginimai buvo numatyti ir Islamo konferencijos, ir Italijos pasiūlymuose, taip pat ir JT Generalinio Sekretoriaus pateiktame įstatų projekte. Iššaginimai kaip nusikaltimų žmoniškumui nežmoniškas aktas buvo numatyti ir Ruandos tribunolo statute. Tiesa, K. Askin nuomone, reiktų teigti, jog šių tribunolų įstatuose buvo numatyti TIK iššaginimai, neminint kitų seksualinės prievartos formų[1]. 1996 m. JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekte apibendrintas naujasis požiūris: tiek prie nusikaltimų žmoniškumui, tiek prie karo nusikaltimų nurodomi ir iššaginimai, ir priverstinė prostitucija, ir kitos seksualinės prievartos formos. Komentuodama šiuos punktus, TTK pasakė: „Buvo daug pranešimų apie iššaginimus, vykdomus sistemingai ir masiškai buvusioje Jugoslavijoje. Šiuo klausimu Generalinė Asamblėja vieningai patvirtino, kad iššaginimas yra nusikaltimas žmoniškumui tam tikromis aplinkybėmis. <…> Iššaginimai, priverstinė prostitucija, ir kitos seksualinės prievartos formos yra prievartos formos, kurios gali būti specialiai nukreiptos prieš moteris, ir dėl to yra Konvencijos dėl visų moterų diskriminacijos formų panaikinimo pažeidimas[2].

Rengiant Romos statutą šiems nusikaltimams taip pat buvo skirta ypač daug dėmesio. Romos statute šios nežmoniško veikos apibrėžimas 7 straipsnio 1 dalies g) punkte yra plačiausias: „Iššaginimas, seksualinė vergija, priverstinė prostitucija, priverstinis nėštumas, priverstinė sterilizacija arba bet kokia kita atitinkamo sunkumo seksualinės prievartos forma“[3].

Kaip matyti, ši nežmoniška veika apima ne tik įprastinį iššaginimą, bet ir kitas seksualinės prievartos formas. 1998 m. JT Žmogaus teisių komisija parengė ataskaitą „Šiuolaikinės vergijos formos: sistemingi iššaginimai, seksualinė vergija ir vergijai artima praktika karinių konfliktų metu“, kurioje detaliai aptarė daugelį formų, minimų Romos statute. Pirmiausia norėtume atkreipti dėmesį į šiame raporte pateiktą bendrąjį seksualinės prievartos apibrėžimą:

„Bet kokia prievarta, fizinė ar psichologinė, pasireiškianti seksualinėmis priemonėmis arba kėsinantis seksualiai. Seksualinė prievarta apima ir fizinį, ir psichologinį spaudimą, nukreiptą į asmens seksualinius požymius, tokį kaip vertimą asmenį nusirengti nuogai viešumoje, lyties organų žalojimą ar

[1] *Askin K. D.* War Crimes Against Women. – Martinus Nijoff Publishers, 1997, p. 13.

[2] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (16) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[3] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary 17 to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

moters krūtų nupjovimą. Seksualinė prievarta taip pat apima atvejus, kai dvi aukos verčiamos atlikti seksualinio pobūdžio veiksmus viena kitai arba žaloti viena kitą seksualiai. Tokių nusikaltimų tikslas yra žiauriai pažeminti aukas arba, kai kiti verčiami žiūrėti į seksualinės prievartos aktus, priversti paklusti didesnį žmonių skaičių (pvz., kalinys Bosnijos serbų kalinių stovykloje buvo priverstas nukąsti kitam kaliniui sėklides žiūrint grupei kalinių[1]).

Minėtoji ataskaita apibrėžia ir konkrečius seksualinius nusikaltimus, pirmiausia iššaginimą. Pabrėžiama, kad tarptautinėje humanitarinėje teisėje nėra tikslios iššaginimo formuluotės, tačiau yra įvairių bandymų jį apibrėžti. Ataskaitos autorių nuomone, iššaginimas turėtų būti suprantamas kaip: „Bet kokio daikto, ne tik penio, įvedimas į aukos vaginą, anusą arba prievartinis įvedimas penio į aukos burną prievartos, jėgos, smurto sąlygomis“. Pabrėžiama, jog iššaginimas yra apibrėžiamas kaip nusikaltimas abiem lytim, nes ir moterys, ir vyrai gali būti aukos. Ir nors homoseksualaus pobūdžio seksualiniai nusikaltimai nėra tiesiogiai minimi tarptautinėje teisėje, be jokios abejonės, tarptautinė humanitarinė teisė <…> yra taikytina ir vyrams, ir moterims, nes nuo tarptautinės žmogaus teisės nebūti diskriminuojamam negali būti nukrypstama“[2].

Nusikaltimų elementuose iššaginimas apibrėžiamas taip:

Vykdytojas pasikėsino[3] į aukos kūną, atlikdamas veiksmą, kurio rezultatas buvo įvedimas[4], nors ir nežymus, į bet kurią nukentėjusiojo arba vykdytojo kūno vietą lyties organo arba bet kokio kito daikto arba bet kurios kūno dalies į analinę ar genitalinę aukos angą.

Pasikėsinimas buvo atliktas jėga arba grasinant jėga, arba panaudojus prievartą, tokią kaip baimė dėl smurto, šiurkštus privertimas, sulaikymas, psichologinis spaudimas arba piktnaudžiavimas valdžia prieš šį asmenį arba kitą asmenį arba panaudojant prievartos sąlygų aplinką, arba pasikėsinimas buvo įvykdytas prieš asmenį, negalintį duoti sutikimo, atskleidžiančio jo tikrąją valią[5].

Vartojant sąvokas „pasikėsino“ (*invaded, posiagal*) buvo stengiamasi parinkti lytiškai neutralius terminus, kurie apimtų abi lytis.

Kaip matome, iššaginimo sąvoka yra labai plati, daug platesnė, nei, pavyzdžiui, vartojama iki šiol Lietuvos baudžiamojoje teisėje, kur iššaginimu pripažįstamas tik vyro ir moters lytinis prievartinis santykiavimas.

---

[1] Žr.: Prosecutor vs. Tadic, IT–94–1.

[2] Contemporary Forms of Slavery: Systematic rape, sexual slavery and slavery–like practices during armed conflict. Final report submitted by Ms. Gay J. McDougall, Special Rapporteur. U.N. Commission on Human Rights, Sub–Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/1998/13.

[3] Angl. *invaded*, rus. *posiagal*.

[4] Angl. *penetration*, rus. *proniknovenije*.

[5] It is understood that a person may be incapable of giving genuine consent if affected by natural, induced or age–related incapacity.

Kitas Romos statute nurodomas seksualinės prievartos nusikaltimas yra seksualinė vergija. Pavergimo nusikaltimas buvo aptartas anksčiau, minėjome, kad šiuolaikinės vergovės praktikos apima ir seksualinę vergiją. Dabar reikia plačiau aptarti, kas yra suprantama kaip seksualinė vergija.

Pačiame Romos statute ši sąvoka nėra išaiškinta, tad vėl pasiremsime minėta ataskaita. Tačiau ir joje nėra išskiriamas toks atskiras nusikaltimas kaip „seksualinė vergija“, o nurodoma, jog visais atžvilgiais ir visais atvejais seksualinė vergija yra vergija ir jos draudimas yra *ius cogens* norma. Iliustruoti, kas turėtų būti laikoma seksualine vergija, pateikiami šie pavyzdžiai: pavyzdžiui, „komforto stovyklos“, kurios buvo organizuojamos Japonijos kariškių Antrojo pasaulinio karo metu (kur kareivius seksualiai aptarnaudavo okupuotų kraštų moterys) bei „iššaginimų stovyklos“ buvusioje Jugoslavijoje[1]. Seksualinė vergija apima ir atvejus, kai moterys ir mergaitės yra priverčiamos „tekėti“, vergija namuose ir kitoks priverstinis darbas, kuris apima seksualinę veiklą, tarp jų ir grobikų vykdomus iššaginimus. Liberijoje, pavyzdžiui, būta atvejų, kai moterys ir mergaitės buvo verčiamos dirbti virėjomis ir kartu buvo laikomos kaip seksualinės vergės. K. D. Askin siūlomame apibrėžime seksualinę vergiją iš esmės traktuoja kaip paprasčiausią vergiją: kaltinamasis laikė, leido laikyti tam tikrą asmenį prieš to asmens valią be asmens sutikimo arba prievarta, be to, kaltinamasis tai darė tyčia ir neteisėtai bei kaltinamasis vertė jėga arba kitaip privertė atlikti darbą, nesuderinamą su tuo, koks leidžiamas pagal tarptautinę teisę[2]. Autorė paaiškina, jog seksualinės vergijos atveju toks priverstinis darbas būtų seksualinio pobūdžio. Vis dėlto manytume, jog tai būtų per siauras apibrėžimas. Argi galima pavadinti darbu atvejus, kai tiesiog yra pagrobiamos moterys ir naudojamos seksualiniams poreikiams tenkinti? Jeigu jos perduodamos, mainomos ir kt. Manytume, kad vis dėlto seksualinę vergiją kaip nusikaltimą žmoniškumui reiktų suprasti kaip bendruosius nusikaltimų žmoniškumui kriterijus ir vergijos nusikaltimo (ne tik tradicinės vergijos, bet ir dabartinių vergijos tipo praktikų) požymius atitinkančius veiksmus, kai jie nukreipti būtent seksualiai išnaudoti auką. Būtent taip ir yra suformuluotas seksualinės vergijos apibrėžimas Nusikaltimų elementuose: pirmiausia pateikiama sąvoka, tapati vergijos apibrėžimui, vėliau pridedama, kad kaltininkas sudarė prielaidas (tiek prievarta, tiek kitokio smurto priemonėmis) pavergtam asmeniui ar asmenims būti įtrauktiems į vieną ar daugiau seksualinio pobūdžio veiksmų[3].

Kaip minėjome, panašus į seksualinę vergiją yra priverstinės prostitucijos nusikaltimas. K. D. Askin nuomone, esminis šių nusikaltimų skirtumas yra tas, jog priverstinės prostitucijos atveju aukos „paslaugomis“ naudojasi

[1] Žr.: Prosecutor vs. Gagovic and others, IT–96–23–I.

[2] *Askin K. D.* War Crimes Against Women. – Martinus Nijoff Publishers, 1997, p. 390.

[3] Finalized draft text of the Elements of Crimes. Article 7 (1) (g)–2. PCNICC/2000 /INF/3/ADD.2.

ne tik „šeimininkas“, bet ir tretieji asmenys[1]. Ataskaitoje irgi rasime panašių teiginių: „seksualinė vergija taip pat apima daug, jeigu ne visas, priverstinės prostitucijos formas. Terminas „priverstinė prostitucija“ <…> vartojamas tarptautinėse ir humanitarinėse konvencijose, bet yra nepakankamai apibūdintas ir nevienodai taikomas. „Priverstinė prostitucija” dažniausiai apibūdina padėtis, kai kontroliuojamas asmuo yra verčiamas kito asmens užsiimti seksualine veikla[2].

Manytume, kad toks požymis, t. y. specifinis pobūdis (kad auka turi būti laikoma būtent seksualinėms paslaugoms) yra nepakankamas. Kad tuo įsitikintume, pakanka paanalizuoti prostitucijos sąvoką: užsiėmimas sąlyginai bendra seksualine veikla su kitais asmenimis (ne sutuoktiniu ar draugu), kai už tai iš karto gaunama pinigų ar kitų vertybių[3]. Kaip matome, bene svarbiausias prostitucijos požymis yra mokestis už paslaugas. Tačiau minėtuose komentaruose niekur neminima, kad aukoms už tai, kad jos priverstinai tenkina kaltininkų seksualinius poreikius, kas nors moka. Nusikaltimų elementai iš esmės patikslina nagrinėjamą sąvoką, į jos elementus įtraukdami ne tik vertimą užsiimti seksualinio pobūdžio paslaugų teikimu, bet ir tai, kad kaltininkas arba kitas asmuo gavo arba tikėjosi gauti piniginės ar kitokios naudos už seksualinio pobūdžio veiksmus[4].

Manytume, kad šis papildymas iš esmės sureguliuoja priverstinės prostitucijos ir seksualinės vergijos atskyrimo klausimą, tačiau akivaizdu, jog priverstinė prostitucija gali būti laikoma seksualinės vergijos forma.

Dar viena seksualinės prievartos forma, numatyta Romos statute, yra priverstinė sterilizacija.

Priverstinė sterilizacija yra nusikaltimas, kai žmogui sutrikdoma reprodukcinė sistema ir jis negali turėti palikuonių. Be abejo, sterilizacija turi būti atlikta neteisėtai bei nesant asmens sutikimo arba prievarta. Nusikaltimų elementai atkreipia dėmesį ir į tai, jog atliktas sterilizavimas nebuvo paremtas medicinine būtinybe. Nors čia daugiausia turimi omenyje medicininiai aktai (fizinė intervencija ar poveikis cheminėmis medžiagomis), tačiau tam tikrais atvejais ir kitokio pobūdžio veiksmai gali būti pripažinti priverstine sterilizacija. Pavyzdžiui, daugelis moterų, kurios buvo seksualiai įvergintos, dėl daugkartinių iššaginimų nebegalėjo turėti vaikų. Vaikų dažnai negali turėti ir iššagintos mergaitės, tad, K. D. Askin nuomone, tai irgi turėtų būti laikoma priverstine sterilizacija. Manytume, ši nuomonė turi vieną abejotiną požymį: jeigu priverstinė sterilizacija turi būti atlikta tyčia, o iššaginimai buvo atlikti visai kitu tikslu (norint gąsdinti, nubausti, grasinti), tai sunkiai gali būti vertinama kaip būtent priverstinė sterilizacija. Prievartautojas galėjo net nenu-

[1] *Askin K. D.* War Crimes Against Women. – Martinus Nijoff Publishers, 1997, p. 390.
[2] Contemporary Forms of Slavery… U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/1998/13.
[3] Prostitution // Enciklopaedia Britannica at <http://www.britannica.com>
[4] Finalized draft text of the Elements of Crimes. Article 7 (1) (g)–3. PCNICC/2000/INF/3/ADD.2.

matyti, kokius tai sukels padarinius. Taip pat, autorės manymu, sterilizacija nebūtinai turi būti visam gyvenimui arba negrįžtama[1].

Norėtume atkreipti dėmesį, jog priverstinė sterilizacija, tik kitaip pavadinta, yra ir genocido nusikaltimo veiksmas – „gimstamumo apribojimo priemonių naudojimas grupėje“, jeigu tai atlikta tam tikrais požymiais, t. y. nacionaliniu, etniniu, rasiniu ir religiniu, apibūdinamose grupėse turint tikslą sunaikinti grupę ar jos dalį. Tačiau apibendrinant genocido nusikaltimą vartojama sąvoka, tikėtina, yra platesnė: gimstamumo apribojimo priemonės gali būti ne tik prievartinė sterilizacija, ji apima ir atvejus, kai, pavyzdžiui, yra atskiriamos lytys, ir dėl to grupė nebegali turėti palikuonių. Elementai atkreipia dėmesį ir į tai, jog sterilizavimas negali būti pateisinamas medicininiais tikslais.

Romos statute apibrėžiant seksualinius prievartos nusikaltimus įtraukta ir seksualinės prievartos forma, kuri iki tol nebuvo apibrėžta nė viename ankstesniame nusikaltimų žmoniškumui šaltinyje. Šios formos pavadinimą galima versti kaip „prievartinį nėštumą“ arba „prievartinį apvaisinimą“ (angl. *forced pregnancy*), tačiau pavadinimas tik iš dalies atskleidžia jos esmę. Romos statute ji vėlgi atsirado dėl nežmoniškos praktikos, buvusios Jugoslavijos konflikto metu, kai tūkstančiai moterų buvo priverstinai apvaisintos ir privalėjo gimdyti vaikus taip siekiant pakeisti etninę grupės sudėtį. Tai buvo dar viena iš etninio valymo formų. Taigi priverstinis nėštumas Romos statuto 7 straipsnio 2 dalies punkte f) apibrėžtas taip: „prievartinis nėštumas“ reiškia neteisėtą bet kokios moters, kuri priverstiniu būdu buvo apvaisinta, laisvės apribojimą, turint tikslą pakeisti kokios nors gyventojų grupės etninę sudėtį arba padaryti kitus rimtus tarptautinės teisės pažeidimus. Šis apibrėžimas jokiu būdu negali būti aiškinamas kaip turintis įtakos nacionaliniams įstatymams, susijusiems su nėštumu[2]. Šios veikos įtraukimas buvo ilgų ir detalių diskusijų objektas. Pirmiausia kai kurios delegacijos (Šventojo Sosto, kai kurios katalikiškos ir arabų valstybės) darė prielaidą, kad tokia nuostata gali būti interpretuojama kaip įpareigojanti valstybes sudaryti sąlygas priverstinai padarytų nėščiomis moterų abortams. Šios delegacijos atkreipė dėmesį į tai, jog tokia teisė konfliktuotų su religinėmis, moralinėmis ir konstitucinėmis nuostatomis, ir siūlė jos atsisakyti. Tačiau kitos delegacijos, pasiremdamos buvusios Jugoslavijos konflikto pavyzdžiais, rėmė įtraukimą[3].

Pagal Romos statutą šį nusikaltimą sudaro trys veiksmai: 1) neteisėtas laisvės apribojimas, 2) moters, kuri buvo prievarta apvaisinta, 3) apvaisinta buvo turint tikslą pakeisti gyventojų etninę sudėtį arba atlikti kitą šiurkštų tarptautinės teisės pažeidimą. Daugiausia problemų sukėlė trečiasis veiksmas. Daugelis delegacijų manė, kad užtenka ir pirmų dviejų veiksmų. Ta-

[1] *Askin K. D.* War Crimes Against Women. – Martinus Nijoff Publishers, 1997, p. 401.
[2] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.
[3] The Making of Rome Statute. – The Hague, Boston, London, 1999, p. 100.

čiau katalikiškos ir arabų valstybės reikalavo įtraukti trečiąjį[1]. Manytume, tai yra pagrįstas reikalavimas, mat jo nesant būtų sukuriamas naujas tarptautinis nusikaltimas, kuris iš esmės yra dviejų kitų nusikaltimų derinys (pvz., įkalinimo ir iššaginimo, kurio rezultatas buvo nėštumas). Gi šiuo atveju pagrindinis yra siekis tokiais veiksmais atlikti „etninį valymą“, nes moteris buvo apvaisinta turint tikslą, kad ji išnešios kitai etninei ar rasinei grupei priklausantį kūdikį, ir sudaromos sąlygos tokiam palikuoniui gimti.

Paskutinė formuluotės dalis „Šis apibrėžimas jokiu būdu negali būti aiškinamas kaip liečiantis nacionalinius nėštumo įstatymus“ yra kaip apsaugos priemonė, tačiau, manytume, jis irgi nėra ir negali būti absoliutus. Jeigu kokioje nors valstybėje būtų priimti tokius veiksmus numatantys nėštumo įstatymai, atitinkantys bendrąsias nusikaltimų žmoniškumui sąlygas, jie prieštarautų tarptautiniai teisei ir būtų nusikalstami.

3.1.7. Neteisėtas įkalinimas ar kitoks žiaurus fizinės laisvės suvaržymas, pažeidžiantis fundamentalias tarptautinės teisės normas

Teisė į laisvę yra įtvirtinta visuose svarbiausiuose žmogaus teises ginančiuose dokumentuose, tokiuose kaip Visuotinė Žmogaus Teisių Deklaracija, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, įvairiose regioninėse konvencijose, tarp jų ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 9 straipsnio 1 dalyje ji formuluojama taip: niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba laikomas suimtas. Niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir laikantis tokios procedūros, kuriuos yra nustatęs įstatymas[2]. Neteisėtas laisvės atėmimas kartu pažeidžia žmogaus teisę į teisingą teismą, o kartais – iš viso pašalina teisinės gynos galimybę.

Masiniai areštai, įkalinimai, uždarymai į koncentracijos ir filtravimo stovyklas visada buvo neatskiriama nusikaltimų žmoniškumui dalis. Pavyzdžiui, tik per laikotarpį nuo 1944 m. gruodžio iki 1945 m. gruodžio Lietuvoje buvo įkalinta 54 tūkst. žmonių[3]. Tačiau šie nusikaltimai ne visada buvo traktuojami kaip atskira nežmoniška veika, nes paprastai jie sutapdavo ir su nužudymais, ir su kankinimais ar persekiojimais.

Kaip savarankiška nežmoniška veika įkalinimai pasirodė Kontrolinės tarybos įstatyme Nr. 10, taip pat buvo numatyta Ruandos ir Jugoslavijos tribunolų statutuose, 1996 m. JT Kodekso projekto redakcijoje.

---

[1] *Ibid*, p. 100.

[2] Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės žinios, 2002, nr. 77–3288.

[3] *Anušauskas A.* Komunizmo nusikaltimai Lietuvoje (istorinė statistinė apžvalga) // Antikomunistinis kongresas ir Tarptautinio Vilniaus visuomeninio tribunolo procesas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“. – Vilnius, 2002, p. 82.

Romos statuto 7 straipsnio 1 dalies e) punkte ši nežmoniška veika apibrėžta taip: įkalinimas arba kitoks žiaurus fizinės laisvės suvaržymas, pažeidžiantis fundamentalias tarptautinės teisės normas[1].

Svarbu atkreipti dėmesį, kad Romos statute, be įkalinimo, atsiranda ir „kitoks rimtas fizinės laisvės apribojimas“, kadangi sąvoka „neteisėtas įkalinimas“ yra per daug siaura, norint apibūdinti galimus rimtus asmens fizinės laisvės apribojimus, dar vadinamus savavališku sulaikymu (angl. *arbitrary detention*). Tokie rimti apribojimai, kaip nurodo TTK, gali būti koncentracijos, internavimo stovyklos, kitos ilgalaikio sulaikymo vietos[2]; kiti šaltiniai mini netgi namų areštą[3]. Nusikaltimų elementai taip pat reikalauja, kad vykdytojas suvoktų atliekamos nežmoniškos veikos aplinkybes, kurios lemia jos sunkumą (rimtumą).

Frazė „pažeidžiantis fundamentalias tarptautinės teisės normas“ taip pat labai svarbi. Pirma, ji reikalauja, kad laisvės apribojimai būtų vertinami pagal tarptautinės, o ne nacionalinės teisės kriterijus; antra, ji numatyta tam, kad teisėtus įkalinimus valstybės galėtų vykdyti nebijodamos pažeisti statuto. Kaip teigia Ch. Bassiouni, šio patikslinimo trūko visiems ankstesniems šaltiniams[4].

3.1.8. Prievartinis asmenų dingimas

Kaip pažymėjo TTK, šis nusikaltimas – sąlyginai naujas fenomenas, tačiau pasireiškiantis ypatingu žiaurumu ir sunkumu[5]. Jis ypač paplito antrojoje XX a. pusėje Pietų Amerikos valstybėse. Pirmą kartą ši nauja veika buvo padaryta 1966 m. Gvatemaloje, o 1970–1980 m. ši praktika išplito ir po kitas šalis: Čilę, Salvadorą, Hondūrą, Kolumbiją, Nikaragvą. Tačiau ypač plačiai ją taikė Argentinos kariniai režimai 7–ajame dešimtmetyje „purvinojo karo“ metu[6].

Detaliau panagrinėjus patį terminą, akivaizdu, kad jo vertimas gana netikslus, tačiau mes rėmėmės vertimu, pateiktu O. Jusio, R. Paulausko ir G. Švedo straipsnyje „Tarptautinis Baudžiamasis Teismas“[7]. Vis dėlto tokia formuluotė, kaip pamatysime, neatskleidžia labai svarbaus šio nusikaltimo aspekto: asmuo dingsta ne savo valia, jėgomis, o yra pagrobiamas, kitaip ta-

---

[1] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

[2] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (15) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[3] Report of the Working Group on Arbitrary Detention, UN Doc. E/CN.4/1993/24, para. 20.

[4] *Bassiouni*, 1999, p. 362.

[5] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (15) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

[6] Plačiau žr.: *Neier A*. War Crimes, Times Books, 1998. – Moskva: Jurist, 2000, p. 72–78.

[7] Teisės problemos, 1999, nr. 4. p. 71–108.

riant, pradanginamas kitų asmenų. Kita vertus, žodis „pradanginimas“ skambėtų labai neįprastai, tad ir toliau vartosime „dingimą“.

Pirmą kartą į šį nusikaltimą JT atkreipė dėmesį 1978 m. gruodžio 22 d. rezoliucijoje Nr. 33/173, išreikšdamos didelį susirūpinimą pranešimais iš įvairių pasaulio kraštų dėl priverstinių dingimų[1]. Akivaizdžiai didėjant šių nusikaltimų skaičiui, 1992 m. gruodžio 18 d. JT Generalinė Asamblėja priėmė rezoliuciją Nr. 47/133, kuria paskelbė deklaraciją dėl Visų asmenų apsaugos prieš prievartinį dingimą. 1994 m. buvo priimta Amerikos valstybių organizacijos (AVO) konvencija dėl prievartinio asmenų dingimo. Ši konvencija labai svarbi tuo, kad jos preambulėje nurodoma, jog sistemingas prievartinis asmenų dingimas yra nusikaltimas žmoniškumui. Prievartinis asmenų dingimas buvo numatytas tik vieninteliame nusikaltimų žmoniškumui šaltinyje – 1996 m. JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso redakcijoje.

Rengiant Romos statutą būta įvairių nuomonių dėl šios nežmoniškos veikos įtraukimo į sąrašą. Dėl jo įtraukimo aktyviausiai savo nuomonę reiškė Lotynų Amerikos valstybės atkreipdamos dėmesį, kad jeigu nebus įtrauktas kaip atskira veika, vis tiek netiesiogiai pateks kaip „kitų to paties sunkumo nežmoniškų veiksmų“ kategorija[2]. Taip pat buvo pasiremta argumentu, jog Romos statutas turi tikslą ir kodifikuoti tarptautinę baudžiamąją teisę, todėl šį nusikaltimą įtraukti būtina[3].

Dabar prievartinio žmonių dingimo sampratą panagrinėsime detaliau pagal anksčiau minėtus šaltinius.

1992 m. minėtoje deklaracijoje pateikta ši samprata: „asmens prievartinis dingimas yra, kai asmuo areštuojamas, sulaikomas arba pagrobiamas prieš jo valią ar kitaip suvaržoma jo laisvė įvairių lygio valstybės pareigūnų arba organizuotų grupių, arba privačių asmenų, veikiančių valstybės vardu arba palaikant valstybei, tiesiogiai ar netiesiogiai jai sutinkant ar pritariant, ir kai atsisakoma atskleisti tokio asmens likimą arba kur toks asmuo yra, arba nepripažįstant laisvės apribojimo, kuris padaro asmenį nepasiekiamą įstatymų gynai[4].

AVO konvencijoje pateikta iš esmės tokia pati sąvoka tik kiek kitais žodžiais. Sąvokos iš esmės niekuo nauju nepapildo ir Romos statuto 7 straipsnio 2 dalies punktas i): „prievartinis žmonių dingimas“ reiškia asmenų areštą, sulaikymą arba pagrobimą, kai šią veiklą padaro valstybė ar politinė organizacija, arba tai padaroma su jų leidimu, jų parama ar sutikimu, kai

---

[1] Declaration on the Protection of all Persons from Enforced Disappearance. U.N. Doc. G.A. 47/133/1992.

[2] The Making of Rome Statute. – The Hague, Boston, London, 1999, p. 102.

[3] *Arsanjani H. M.* Crimes Against Humanity at the Rome Conference // The American Journal of International Law, vol. 93:22, 1999, p. 55.

[4] Declaration on the Protection of all Persons from Enforced Disappearance. U.N. Doc. G.A. 47/133/1992.

vėliau atsisakoma pripažinti tokį laisvės atėmimą arba pranešti apie šių asmenų likimą arba buvimo vietą, siekiant ilgam laikui atimti iš jų galimybę gintis remiantis įstatymais[1]“.

Vienintelė galima įžvelgti naujovė yra sąvokos „politinė organizacija“ vartojimas, kuri patvirtina, jog šis nusikaltimas gali būti padarytas ir ne valstybės, o asmenų, turinčių realią politinę valdžią, kaip kad dabar priimta tarptautinėje baudžiamojoje teisėje.

H. R. Watchas atkreipė dėmesį, jog Parengiamajai komisijai tikslinant nusikaltimų elementus būtina pabrėžti, kad visus minimus veiksmus, sudarančius nusikaltimą, gali padaryti ir ne vienas žmogus. Atsakingi turi būti ir tie, kurie pagrobė ar areštavo asmenį, tie, kurie rūpinosi ilgalaikiu sulaikymu, tie, kurie atsisakė pateikti informaciją, nes tarp pagrobimo ir atsisakymo suteikti informaciją gali būti labai ilgas laikotarpis, skirtingi veiksmai gali būti padaryti skirtingų asmenų[2]. Nusikaltimų elementuose šis pasiūlymas atsispindėjo, ir kiekvienas veiksmas įvardijamas atskirai, tad atsakomybėn būtų traukiamas asmuo, dalyvavęs bet kuriame veiksme.

3.1.9. Apartheido nusikaltimas

Tai antrasis iš nusikaltimų žmoniškumui, apibrėžtas specialioje konvencijoje (kitas – genocido nusikaltimas) „Dėl Apartheido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo“ (toliau – Apartheido konvencija). Ši konvencija (pagrindinės jos rengimo iniciatorės buvo SSRS ir Gvinėja) buvo priimta 1973 m. lapkričio 30 d., įsigaliojo 1976 m. liepos 18 d. Konvenciją pasirašė šiek tiek daugiau nei pusė JT narių, tačiau tarp jų nebuvo nė vienos įtakingos Vakarų valstybės. Netgi valstybės, kurios ne vieną kartą buvo pasmerkusios apartheido politiką, to nepadarė. Reiktų atkreipti dėmesį į tai, jog daugelis valstybių neprisijungė prie šios konvencijos ne dėl to, kad pritartų apartheidui, o dėl to, kad jos nepritarė per plačiam ir prastai parengtam apartheido apibrėžimui konvencijoje[3]. Konvencija ne tik pateikė apartheido apibrėžimą, bet taip pat pabrėžė, jog apartheido nusikaltimas laikytinas nusikaltimu žmoniškumui. Dar prieš priimant Konvenciją, JT ne kartą buvo pasmerkusios apartheido politiką, o 1968 m. JT Konvencijoje dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui apartheidas prilyginamas nusikaltimams žmoniškumui.

Nors Apartheido konvencija vertinama prieštaringai ir daugiausia nagrinėjami gana akivaizdūs jos trūkumai, dokumentas nėra ignoruojamas vien dėl to, kad jis paskirtas problemai, kuri ne kartą buvo diskutuota ir kelta

---

[1] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

[2] Žr.: Human Rights Watch Commentary to the 4th Preparatory Commission Meeting for the ICC, http://www.iccnow.org/html/new.html.

[3] *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague, Cluwer Law International, 1997, p. 120.

Jungtinių Tautų, apie ją buvo užsiminta ir keliose Generalinės Asamblėjos (pvz., 1967 m. GA rezoliucija Nr. 2202 A (XXI), 1970 m. GA rezoliucija Nr. 2671F (XXV) rezoliucijose bei Saugumo Tarybos rezoliucijose (pvz., 1976 m. ST rezoliucija Nr. 392, kuri buvo priimta konsensusu ir patvirtino, jog „apartheido politika yra nusikaltimas sąžinei ir žmonijos orumui ir rimtai trikdo tarptautinę taiką ir saugumą“[1]).

Apartheido konvencija ne tik pateikė toliau aptariamą apartheido sampratą, bet ir nedviprasmiškai susiejo ją su politika, kurią tuo metu vykdė Pietų Afrikos Respublika ir kai kurios kitos šalys. Konvencijoje taip pat buvo nurodyta, kad tarptautinė baudžiamoji atsakomybė turi būti taikoma individams, organizacijų ir institucijų nariams ir valstybės atstovams arba gyvenantiems valstybėje, kurioje apartheido veiksmai buvo įvykdyti, arba bet kurioje kitoje valstybėje, jeigu jie įvykdė, prisidėjo įvykdant, tiesiogiai kurstė apartheido veiksmų vykdymą arba jeigu jie tiesiogiai kurstė, skatino ar bendradarbiavo vykdant apartheido nusikaltimą.

Performuluota apartheido sąvoka pateko į 1991 m. ir 1996 m. JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekto redakcijas bei į Romos statutą.

Apartheido konvencijoje pateikta tokia apartheido sąvoka:

„Siekiant šios konvencijos tikslų, terminas „apartheido nusikaltimas“ turi apimti rasinės diskriminacijos ir segregacijos politiką ir praktiką, praktikuojamas pietų Afrikoje, ir turi būti suprantama kaip nežmoniški veiksmai, vykdomi siekiant įtvirtinti ir palaikyti vienos rasės asmenų grupės atžvilgiu vieš-patavimą kurios nors kitos rasės asmenų grupei ir nuolat ją engti, būtent: teisės gyventi ir asmens laisvės teisės atėmimą iš kokios nors rasinės grupės ar grupių nario ar narių:

- žudant rasinės grupės ar grupių narius;
- padarant rimtų kūno sužalojimų ar psichikos pažeidimų rasinės grupės ar grupių nariams ir kėsinantis į jų laisvę ar orumą juos kankinant arba žiauriai, nežmoniškai ar žeminančiai su jais elgiantis ir juos baudžiant;
- savavališkai areštuojant ir neteisėtai kalinant rasinės grupės ar grupių narius;
- tyčinį sudarymą rasinei grupei ar grupėms tokių gyvenimo sąlygų, kurios ją ar jas visiškai ar iš dalies fiziškai sunaikintų;
- visas priemones, tarp jų ir įstatymų leidybos, kuriomis trukdoma rasinei grupei ar grupėms dalyvauti politiniame, socialiniame, ekonominiame ir kultūriniame šalies gyvenime, ir tyčinį sudarymą sąlygų, trukdančių visapusiškai vystytis tokiai grupei ar grupėms, atimant iš rasinės grupės narių pagrindines žmogaus teises ir laisves, įskaitant teisę į darbą, teisę steigti pripažintas profesines sąjungas, teisę į mokslą, teisę pa-

[1] UN Doc. S/INF/32/1976.

likti savo šalį ir sugrįžti į ją, teisę į pilietybę, teisę laisvai kilnotis ir pasirinkti gyvenamąją vietą, teisę į įsitikinimų ir jų reiškimo laisvę ir teisę dalyvauti taikiuose susirinkimuose ir steigti asociacijas;

- visas priemones, taip pat teisines, kuriomis siekiama skirstyti gyventojus pagal rasinius požymius, steigiant atskirus rezervatus ir getus rasinės grupės ar grupių nariams, draudimą mišrių santuokų tarp įvairių rasinių grupių narių, atėmimą rasinei grupei ar grupėms arba jų nariams priklausančios žemės nuosavybės;
- rasinės grupės ar grupių darbo išnaudojimą, ypač prievartinio jų darbo panaudojimą;
- organizacijų ir asmenų persekiojimą, atimant iš jų pagrindines teises ir laisves dėl to, kad jie priešinasi apartheidui[1].

1991 m. JT Kodekso projekto redakcijoje ši didelė ir sudėtinga sąvoka buvo patikslinta ir suformuluota taip:

„Bet kuris iš toliau nurodytų veiksmų, paremtas rasinės segregacijos ir diskriminacijos politika ir praktika, padarytas turint tikslą įtvirtinti ar išlaikyti vienos rasinės grupės dominavimą kitų rasinių grupių atžvilgiu ir sistemingai jas engti:

- teisės gyventi ir asmens laisvės teisės atėmimą iš kokios nors rasinės grupės ar grupių nario ar narių;
- tyčinį sudarymą rasinei grupei ar grupėms tokių gyvenimo sąlygų, kurios ją ar jas visiškai ar iš dalies fiziškai sunaikintų;
- visas priemones, taip pat ir teisines, kuriomis trukdoma rasinei grupei ar grupėms dalyvauti politiniame, socialiniame, ekonominiame ir kultūriniame šalies gyvenime, ir tyčinį sudarymą sąlygų, trukdančių visapusiškai vystytis tokiai grupei ar grupėms;
- visas priemones, taip pat teisines, kuriomis siekiama skirstyti gyventojus pagal rasinius požymius, ypač steigiant atskirus rezervatus ir getus rasinės grupės ar grupių nariams, draudimą santuokų tarp įvairių rasinių grupių narių, atėmimą rasinei grupei arba jos nariams priklausančios žemės nuosavybės;
- rasinės grupės ar grupių darbo išnaudojimą, ypač prievartinio jų darbo panaudojimą;
- organizacijų ir asmenų persekiojimą, atimant iš jų pagrindines teises ir laisves dėl to, kad jie priešinasi apartheidui[2].

Kaip matyti, šiame apibrėžime buvo atsisakyta nuorodos į konkrečias valstybes, sąvoka tapo bendresnio pobūdžio. Vis dėlto neatsikratyta ir ankstesnių trūkumų.

---

[1] Jungtinių Tautų konvencija dėl aparteido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį // Žmogaus teisės: tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991, p. 75–76.

[2] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Arcticle 20 // U.N. Doc. A/CN.4/L464/Add.1/1991.

1996 m. JT Kodekso projekto redakcijoje tokia nežmoniška veika kaip apartheidas neminima, tačiau tarp nežmoniškų veikų minima institucionalizuota diskriminacija rasiniais, etniniais, religiniais pagrindais, apimanti fundamentalių žmogaus teisių ir laisvių pažeidimą, sukeliantį nepalankią padėtį gyventojų daliai[1]. Ši nežmoniška veika, be jokios abejonės, apima ir apartheidą (taip pat komentuoja ir TTK), tačiau išplečiamas grupių sąrašas ir šį syk pabrėžiamas institucionalizuotumo elementas, t. y. kad nusikaltimas daromas pasinaudojant formaliomis teisinėmis priemonėmis, tokiomis kaip įstatymų leidyba ar taikymas. Šis akcentas, manytume, yra labai svarbus siekiant pagrįsti atskiro nusikaltimo, panašaus į apartheidą, egzistavimą, nes iki tol apartheidas iš esmės niekuo nesiskyrė nuo persekiojimų ar genocido.

Romos statuto 7 straipsnio punktas j) tarp nežmoniškų aktų numato ir apartheido nusikaltimą, o 7 straipsnio 2 dalyje jis aiškinamas taip: h) „apartheido nusikaltimas“ reiškia nežmoniškas veikas, kurios yra analogiškos pagal savo pobūdį nurodytoms 1 dalyje ir padaromos institucionalizuoto sistemingo vienos rasinės grupės engimo bei dominavimo bet kurios kitos rasinės grupės ar grupių atžvilgiu režimo kontekste, kuriomis siekiama išlaikyti šį režimą[2].

Tad vis dėlto Romos statute grįžtama prie maždaug tradicinės apartheido sampratos, nors, skirtingai negu konvencijoje, apartheidu linkstama laikyti tik pačias sunkiausias veikas, minimas konvencijos apibrėžime. Tai rodo nuoroda į pirmojoje 7 straipsnio dalyje išvardytas nežmoniškas veikas.

Kita vertus, Romos statute pateikta sąvoka (ir netgi Nusikaltimų elementai) rodo tam tikrą kūrėjų nerūpestingumą šios problemos atžvilgiu. Pirmiausia krenta į akis tai, kad kalbama apie veikas, padarytas rasinės prievartos režimo sąlygomis. Terminas „sąlygos“ yra neaiškus ir, manytume, reiškia „esant tokiam režimui“. Kyla klausimas, kaip vertinti atitinkamas veikas, kurios padarytos siekiant įvesti tokį režimą, ypač kai sąvokoje pabrėžiamas institucionalizuotumo požymis, o jis, manytume, reiškia jau susiklosčiusią teisėkūros ir teisės taikymo sistemą? Susidaro įspūdis, kad, pagal tradiciją, į apartheido nusikaltimą rimtai nežiūrima, o jis traktuojamas kaip dirbtinis darinys, nors ir pabrėžiama, kad formaliai atitinka nusikaltimų žmoniškumui požymius.

Manytume, kad pakankamai problemiška yra ir rasinės grupės sąvoka, vartojama šio nusikaltimo apibrėžimuose. Viskas buvo aišku, kol buvo galima vadovautis Apartheido konvencija, kurioje kalbama apie politiką ir praktiką, atitinkančią vykdomą Pietų Afrikoje, t. y. baltosios rasės dominavimą juodosios atžvilgiu. Tačiau apartheido sistema PAR buvo panaikinta, ir kyla

[1] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, U.N. Doc. A/51/10/1996.

[2] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

klausimas, kokia rasės samprata vadovautis apibrėžiant apartheido nusikaltimą? Kaip minėjome, termino „rasė“ dėl neaiškumo UNESCO siūlo iš viso atsisakyti. Mūsų manymu, 1996 m. JT Kodekso projekte siūlytas sprendimas apartheido požymius išplėsti – įtraukti etnines ir religines grupes – buvo pozityvus, jis galėjo būti rimtas pagrindas bausti apartheidą bei panašius nusikaltimus, gi Romos statutas vis dėlto bandė prisitaikyti prie egzistuojančios, bet vegetuojančios sistemos. Apartheido konvencija, nors ir pasirašyta nemažo skaičiaus valstybių, veiksmingai įgyvendinta nebuvo.

Beje, įdomu tai, kad S. Miloševičiaus byloje buvusį Jugoslavijos diktatorių albanų mažumos Kosove atstovai taip pat norėjo apkaltinti apartheido sistemos kūrimu.

3.1.10. Kitos nežmoniškos veikos

Kaip minėjome, beveik kiekvienas nusikaltimų žmoniškumui šaltinis nežmoniškų veiksmų sąrašą užbaigdavo vienokia ar kitokia „kitų nežmoniškų veikų“ sąvoka. Vienintelė išimtis buvo 1991 m. JT Kodekso projekto redakcija. Taip buvo daroma dėl vienos paprastos priežasties, kurią TTK apibūdino 1996 m. JT Kodekso projekto komentare: Komisija pripažino, kad neįmanoma parengti išsamaus nežmoniškų veikų, kurios galėtų sudaryti nusikaltimus žmoniškumui, sąrašo[1]. Tiesa, pavyzdžiui, Ch. Bassiouni pabrėžia, kad „kitų nežmoniškų veikų“ įtraukimas pažeidžia teisėtumo principus, nes nei tarptautinė teisė, nei nacionalinė teisė tokio nusikaltimo kaip „kitos nežmoniškos veikos“ nenumato.

Iš tiesų jau Niurnbergo proceso metu teko vartoti nežmoniškų veikų sąvoką, kai buvo svarstomi neteisėtų eksperimentų su žmonėmis atvejai, išžaginimai, nežmoniškų veikų sąrašas buvo pildomas beveik kiekviename naujame šaltinyje ir, tarkime, tai, kad A. Pinočeto karinės diktatūros valdymo metais Čilėje ar Argentinoje nusikaltimų žmoniškumui šaltiniuose neatsispindėjo nusikaltimas „prievartinis žmonių dingimas“, dar nereiškia, kad šie veiksmai buvo teisėti, nes jie atitiko kitų nežmoniškų veikų sąvoką.

Siekiant patikslinti šią sąvoką, kai kuriuose nusikaltimų žmoniškumui šaltiniuose buvo pateikiama tam tikrų papildomų kriterijų, į kuriuos atsižvelgiant kitos nežmoniškos veikos galėjo būti priskirtos nusikaltimams žmoniškumui. Pavyzdžiui, 1996 m. JT Kodekso projekte buvo nurodyta, kad kitomis nežmoniškomis veikomis galės būti laikomos veikos, kurių sunkumas atitinka kitas veikas, kurios pripažįstamos nusikaltimais žmoniškumui, bei iš tiesų žalos žmogaus fizinę ar psichinę sveikatą, žemins asmens orumą. Kaip pavyzdys tokios veikos ir pateikiami žalojimai, kurių neapima kanki-

[1] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (17) to art. 18 // U.N. Doc. A/51/10/1996.

nimo ar kuri nors kita tiksliau apibrėžta veika[1]. Jugoslavijos ir Ruandos tribunolų jurisprudencijoje nurodoma, jog „kitos nežmoniškos veikos“ turi sužaloti žmogų fiziškai ar protiškai, pažeisti jo sveikatą, pakenkti jo garbei ir orumui. Tokios veikos savo sunkumu turi atitikti kitų nusikaltimų žmoniškumui sunkumą, o šis sunkumas turėtų būti nustatytas konkrečiose bylose[2].

Nors ši įtraukta kategorija Romos konferencijoje sukėlė ginčus dėl neapibrėžtumo, vis dėlto buvo nuspręsta ją išsaugoti, nes ji atsispindėjo visuose didesniuose precedentuose[3]. Tad Romos statute vartojama „kitų nežmoniškų veikų“ sąvoka ir nurodomi tikslinamieji kriterijai: 1) pobūdis, atitinkantis kitas nežmoniškas veikas, išvardytas 7 straipsnio 1 dalyje, 2) kitos nežmoniškos veikos turi tyčia kelti dideles kančias arba rimtus kūno, psichinės ar fizinės sveikatos pažeidimus[4]. Daugelio autorių nuomone, tai yra aukšti, tačiau gana lankstūs kriterijai. Tačiau kyla abejonių, ar toks apibrėžimas apimtų rimtą pasikėsinimą į žmogaus orumą, nors Jugoslavijos tribunolas *Prosecutor vs. Delalic* (Delaličiaus) byloje buvo priėjęs prie nuomonės, kad net ir rimtas žmogaus orumo žeminimas gali būti laikomas nežmonišku elgesiu[5].

Manytume, jog taip pat svarbu, kad tiesioginis arba netiesioginis tokios veikos draudimas turi būti numatytas tarptautinės teisės šaltiniuose. Netiesioginiu veikos draudimu reikėtų laikyti atvejus, kai, pavyzdžiui, kompleksinės veikos komponentai draudžiami, bet visa kompleksinė veika nėra specialiai uždrausta (kaip buvo apibrėžiant prievartinį žmonių dingimą, kol buvo priimti atitinkami šaltiniai).

3.2. Genocido tipai. Genocido nusikaltimo nežmoniškos veikos

Kaip jau minėjome, genocido samprata tarptautinėje teisėje iš esmės nekito nuo pat 1948 m., kai buvo priimta Genocido konvencija. Nekito ir veikų, kurios gali būti pripažįstamos genocidu, jeigu jos padarytos nacionaliniu, etniniu, rasiniu ar religiniu požymiu pasižyminčių grupių atžvilgiu turint tikslą sunaikinti šią grupę ar jos dalį, sąrašas. Vis dėlto kartais bandoma išskirti ir genocido tipus, siejant juos ne tiek su nusikalstamomis veikomis, kiek su nusikaltėlių santykiais su aukomis. Genocido tyrinėtojas Rogeris W. Smith’as išskiria šiuos genocido tipus:

---

[1] *Ibid*.
[2] *Boot*, 2002, p. 531.
[3] The Making of Rome Statute. – The Hague, Boston, London, 1999, p. 102.
[4] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.
[5] Delalic Judgement, (IT–96–21), par. 511.

Atpildo genocidas – dėl sunaikinimo kaltinama auka ir tuo pagrindžiamas jos sunaikinimas (pvz., 1939 m. Hitleris pasakė kalbą, kurioje paskelbė: „tuo atveju, jei žydų finansininkams <…> dar kartą pavyks įvelti žmones į pasaulinį karą, rezultatas bus <…> žydų rasės išnaikinimas Europoje“[1]. Beje, neseniai teko matyti dokumentinius Radovano Karadičiaus kalbos Bosnijos ir Hercegovinos parlamente kadrus, kurioje jis iš esmės pakartojo Hitlerio pasakytus žodžius, tik vietoj žydų ten buvo minimi Bosnijos musulmonai);

Institucinis genocidas – karo genocidas. Kad teritoriją išnaudotum, jos gyventojai išnaikinami. Pirmieji tai padarė romėnai, o Vakarai pakartojo kryžiaus žygiais;

Utilitaristinis genocidas – kolonijinio viešpatavimo ir vietos gyventojų išnaudojimo genocidas. Vietiniai gyventojai tapo genocido aukomis dėl proceso ir plėtros, dėl gamtinių išteklių. Vieni turi mirti, kad kiti gyventų gerai;

Monopolistinis genocidas – genocidas kaip priemonė pakeisti pagrindinę visuomenės struktūrą ir pobūdį bei kaip priemonė monopolizuoti valdžią. Vidinis genocidas (Kambodža, SSRS, Nigerija, Pakistanas, Burundis);

Ideologinis genocidas – kai kas nors imasi bandymų įgyvendinti tobulą visuomenę, dalis žmonijos turi būti sunaikinta, ir tada žmonės žudomi dėl to, kas jie yra, o ne dėl to, ką jie padarė, vadovaujantis primityviausia, bet vis dar esmine moraline kategorija: nešvarus, netobulas. Tai holokaustas ne Dievo vardu, o biologijos (žydai), istorijos, klasės. Tai kolektyvinė kaltė[2].

Citatoje genocidas vertinamas sociologiniu požiūriu. Kaip žinome, teisė šiuos klausimus sprendžia paprasčiau: Genocido konvencijos 1 straipsnyje nurodytos šios veikos, kuriomis gali pasireikšti genocidas:

a) tos grupės narių žudymas;
b) rimtų fizinių ar psichikos sužalojimų darymas tos grupės nariams;
c) tyčinis sudarymas tai grupei tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis apgalvotai siekiama fiziškai sunaikinti ją visą ar jos dalį;
d) priemonių, kuriomis siekiama riboti tai grupei priklausančių žmonių gimstamumą, panaudojimas;
e) prievartinis vienos tokios grupės vaikų perdavimas kitai[3].

Šios penkios nusikalstamos veikos paprastai skirstomos į fizinį ((a), (c) veikos, susijusios su fiziniu žmonių naikinimu) ir biologinį genocidą ((d), (e) veikos, kai grupė sunaikinama atimant galimybę turėti palikuonių, nors prievartinis vaikų perdavimas gali būti laikomas ir etnocidu). Galima skirstyti į

[1] *Arendt*, 2001, p. 344.

[2] *Smith R. W.* State Power and Genocidal Intent: On the Uses of Genocide in the Twentieth Century // Studies in Comparative Genocide / Ed. by Chorbajian L., Shirinian G. – London: Macmillan Press Ltd, 1999, p. 5–11.

[3] Jungtinių Tautų konvencija dėl genocido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį // Valstybės žinios, 2002, nr. 23–855.

tiesioginį genocidą ((a), (b), kai aukos mirtis sukelta tiesiogiai) ir netiesioginį ((c), (e), kai aukos mirtis yra netiesioginis padarinys)[1].

Detaliau aptarsime (b), (d) veikas, nes 1 tinka viskas, kas buvo pasakyta kalbant apie nužudymą kaip nusikaltimą žmoniškumui.

3.2.1. Sunkių kūno sužalojimų ar protinio sutrikimo sukėlimas

Ši nusikalstama veika beveik nekomentuojama, matyt, dėl to, kad ją nusikaltimu pripažįsta beveik visos pasaulio valstybės. Sunkaus kūno sužalojimo (*angl. – bodily harm)* sąvoka, kaip ir nacionalinėse teisės sistemose, siejama su fiziniu žalojimu, kuris kelia grėsmę asmens gyvybei, kartu keldamas grėsmę, kad grupė gali būti sunaikinta visa ar iš dalies[2].

Daugiau dėmesio susilaukia antroji veikos dalis – protinio sutrikimo sukėlimas (*angl. – mental harm*). TTK protinio sutrikimo sukėlimą supranta kaip kenkimą protiniams gebėjimams. JAV ratifikuojant konvenciją šis protinio sutrikimo sukėlimas buvo išaiškintas taip: pirma, 2 straipsnio [Genocido konvencijos] yra suprantamas kaip draudžiantis tik nuolatinę žalą. Veikos, kurios laikinai pažeidžia grupės protinius gebėjimus, nepatenka. Antra, reikalaujama, kad žala būtų tam tikros fizinės intervencijos į kūną rezultatas. Be narkotikų injekcijų, tai apimtų elektros šoką ir kitas veikas, kurios sukelia fizinius psichinių organų pažeidimus. Psichologinės žalos dėl gyvenimo sąlygų, diskriminacinio pareigūnų elgesio ir panašių veikų šios sąvokos neapima[3]. Protinių sutrikimų sukėlimui taip pat yra taikomas kriterijus – jis turi kelti rimtą pavojų, kad grupė gali būti išnaikinta.

Nusikaltimų elementai rodo, kad šia veikos rūšimi taip pat gali būti laikoma ir kankinimas, iššaginimas, seksualinė prievarta, nežmoniškas ar žeminantis elgesys[4].

3.2.2. Tyčinis sudarymas gyvenimo sąlygų, kuriomis siekiama iš dalies ar visiškai sunaikinti grupę

Kaip minėjome, genocidas gali būti vykdomas ir netiesiogiai. Tyčinis sudarymas grupės gyvenimo sąlygų, kurioms esant siekiama ją iš dalies ar visiškai sunaikinti, – vienas iš jų.

Apibrėžiant šią veiką, „žodis „tyčinis“ (*deliberate*) buvo įtrauktas siekiant nurodyti tikslų sunaikinimo norą, t. y. sąmoningumą, susijusį su tam tikrų

---

[1] *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague, Cluwer Law International, 1997, p. 116.

[2] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (14) to art. 17 // U.N. Doc. A/51/10/1996, 62.

[3] *Morris V., Scharf P. M.* The international criminal tribunal for Rwanda. – New York, 1998, p. 180.

[4] Finalized draft text of the Elements of Crimes. Article 6(b). PCNICC/2000/INF/3/ADD.2.

gyvenimo sąlygų sukūrimu. <…> Neįmanoma iš anksto išvardyti „gyvenimo sąlygų“, kurios pateks į 2 str. nurodytą draudimą; vien tik tikslas ir galutinio rezultato tikėtinumas gali lemti kiekvieną bylą <…>. Genocido pavyzdžiai <…> galėtų būti grupės apribojimas iki vegetavimo dietos, neteikiant būtiniausių medicinos paslaugų, apribojant pakankamas apsigyvenimo sąlygas[1]. Nusikaltimų elementai iliustruoja šią veiką panašiais pavyzdžiais: apribojimas naudotis ištekliais, būtinais norint išlikti, tokiais kaip maistas, medicinos paslaugos, arba nuolatinis iškraustymas iš namų.

Nacistinio nusikaltėlio Adolfo Eichmano byloje antrasis kaltinimo punktas skelbė:

(a) laikotarpiu nuo 1939 iki 1945 metų kaltinamasis, kartu su kitais, daugeliui milijonų žydų sudarė gyvenamąsias sąlygas, kuriomis buvo siekiama jų fizinio sunaikinimo <…>. Kaltinamasis vykdė šias veikas žydų atžvilgiu:

1) privertė dirbti prievartinio darbo stovyklose;

2) siuntė į getus ir ten laikė;

3) perkeldavo juos į tranzito stovyklas ir kitus koncentracijos punktus;

4) deportavo ir konvojavo juos nežmoniškomis sąlygomis[2].

Šios veikos pavyzdžiais galėtų būti ir lietuvių trėmimai 1941–1953 m., pavyzdžiui, 1941 m. žmonės nežmoniškomis sąlygomis buvo tremiami už Šiaurės poliarinio rato (prie Laptevų jūros), nesuteikiant jiems elementaraus būsto, šiltos aprangos, maisto.

Tyčiniu sudarymu sąlygų, kurios lemia sunaikinimą grupės, taip pat laikytini ir „didieji badmečiai“, kurie buvo specialiai sukelti, siekiant palaužti Ukrainos gyventojų pasipriešinimą kolektyvizacijai 1932–1933 m. (aukomis tapo apie 6 mln. žmonių[3]).

Tyčiniu sudarymu sąlygų, kuriomis siekiama fiziškai sunaikinti grupę, galime laikyti ir natūralios grupės gyvenamosios aplinkos naikinimą, kuri yra tiesioginė grupės išlikimo sąlyga. Kaip pavyzdį galėtume paminėti masinį bizonų, buvusių daugelio indėnų genčių pragyvenimo šaltiniu, naikinimą Šiaurės Amerikoje XIX a. Anot L. Kuperio, tam tikros genocido formos gali kilti tiesiog iš skirtingų visuomenių kontaktų[4], grupė gali tapti vadinamąja „pažangos auka“, kaip yra nutikę masiškai kertant miškus, kitaip paveikiant ekosistemą gamybos ar kitokios plėtros interesais.

Galbūt su šia genocido forma sietinas ir 1972 m. Vietnamo teisininkų išskirtas *ekocido* nusikaltimas, kaip jo pavyzdį pateikiant JAV vykdytus Šiaurės Vietnamo bombardavimus herbicidais ir cheminėmis medžiagomis, taip sunaikinant žmonių gyvenamąją aplinką. 1977 m. buvo pasirašyta tarptautinė konvencija „Dėl karinio ar bet kokio kitokio žalingo poveikio priemonių

---

[1] *Robinson N.* The Genocide Convention: A Commentary. – New York, 1960, p. 60, 63–64.

[2] *Papadatos P.* The Eichman Trial. – London, Steven & Sons, 1964, p. 115.

[3] *Courtois St., Werth N. ir kiti.* Juodoji komunizmo knyga. – Vilnius: Vaga, 2000, p. 221–234.

[4] *Kuper L.* Genocide and mass killings: illusion and reality // The Right of Life in International Law / ed. by Ramcharan. – Martinus Nijoff Pub., 1985, p. 115.

panaudojimo gamtinei aplinkai“, kuri, nors ir nevartoja ekocido termino, bet draudžia panašius veiksmus[1]. Kita vertus, tarptautinėje teisėje ir kai kurių teisininkų bei valstybių siūloma ekocido sąvoka yra platesnė nei genocido, nes ekocidui užtenka poveikio gamtai *ipso facto,* jis nebūtinai turi būti nukreiptas sunaikinti konkrečią grupę.

3.2.3. Priemonių, kuriomis siekiama nutraukti vaikų gimstamumą, panaudojimas

Sutrikdymas grupės gebėjimo turėti palikuonių ne iš karto sunaikina grupę ar jos dalį, vis dėlto rezultatas vienodas – grupės nebelieka. Komentuojant šią genocidinę veiką reikia pabrėžti, kad ji gali apimti tiek priemonių, kurios susijusios su intervencija į kūną, pavyzdžiui, grupės narių sterilizacija, prievartiniai abortai, panaudojimą tiek priemonių, kuriomis nesudaromos sąlygos grupės nariams lytiškai bendrauti, pavyzdžiui, vienos lyties grupės narių separacija nuo kitos arba švelnesnės forma – grupės narių vedybų draudimas. Šią biologinio netiesioginio genocido formą plačiai taikė naciai: minėtoje A. Eichmano byloje buvo nurodyta, kad kaltinamasis genocidą vykdė:

1) <…> uždrausdamas gimdymus stovyklose ir nutraukdamas nėštumus dirbtiniais abortais bei versdamas moteris atlikti abortą visose nėštumo stadijose;
2) <…> sterilizuodamas mišrių žydų pirmojo laipsnio santuokų palikuonis Vokietijoje ir jos okupuotose teritorijose pagal šiuos principus:
   (aa) mišrių santuokų palikuonių sterilizacija <…> bus atlikta jiems sutinkant ir suteikiant teisę pasilikti teritorijoje, valdomoje Vokiečių Reicho;
   (bb) mišrių santuokų palikuonis gali pasirinkti arba sterilizaciją, arba deportaciją į naikinimo vietas Rytuose;
   (cc) valdžia siūlys mišrių santuokų palikuonims pasirinkti deportaciją;
   (dd) tie, kurie pasirinks deportaciją, bus atskirti pagal lytis, kad nebūtų daugiau gimimų;
   (ee) sterilizacija bus vykdoma slapta ir maskuojančiais būdais[2].

Jugoslavijos tribunolui buvo pasiūlyta, kad kultūroje, kur išžaginimas traktuojamas kaip aukos pažeminimas, dėl kurio viengungė moteris tampa netinkama vedyboms, o ištekėjusią moterį atstumia vyras, Bosnijos musulmonių išžaginimas ir priverstinis nėštumas gali būti laikomas „priemone, ku-

[1] Plačiau žr.: Meždunarodnoe ugolovnoe pravo / Otv. red. V. N. Kudriavtsev. – Moskva: Nauka, 1995, p. 102–103.

[2] *Papadatos P.* The Eichman Trial. – London, Steven & Sons, 1964, p. 117.

ria siekiama nutraukti vaikų gimstamumą grupėje“[1]. Tokios nuostatos laikėsi ir Ruandos tribunolas.

TTK pabrėžė, kad ši veika turi būti prievartinio pobūdžio, taigi ji nebus taikoma savanoriškom gimstamumo kontrolės programom, finansuotom valstybės arba visuomenės[2]. Lieka neaišku, kaip vertinti valstybės prievartines gimstamumo kontrolės priemones, tačiau tokiu atveju, matyt, reiktų aiškintis, ar šios prievartinės priemonės taikomos visiems valstybės piliečiams, ar tik tam tikrai jų grupei.

3.2.4. Prievartinis vaikų perdavimas kitai grupei

Tai pati rafinuočiausia genocido forma, išskirtinė grupės asimiliacijos forma ir vienintelė forma iš kultūrinio genocido (etnocido) sampratos, kurią į Konvenciją siūlė Libanas, Venesuela ir SSRS. Kaip jau minėjome, asmens priklausymą tam tikrai grupei nulemia ne tik etnokultūrinės ar antropologinės charakteristikos, bet ir asmens nusiteikimas laikyti save grupės nariu. Prievarta perduodant vaikus iš tėvų atimama galimybė skiepyti savo palikuonims identiteto jausmą ir taip pakertamas grupės gyvybingumas. Šia veikos forma grupė sunaikinama sunaikinant jos palikuonių supratimą, kad jie priklauso vienai ar kitai etninei grupei, taigi veikiama netiesiogiai. Tokio genocido politiką taikė daugelis valstybių, ypač vietinių gyventojų (čiabuvių) atžvilgiu[3]. Deja, gan kuklioje genocido baudimo praktikoje beveik nebuvo kaltinimo šia veika, išskyrus Paragvajaus vykdytą Guayaki (Ache) etninės grupės naikinimą.

Lieka neaišku, ar galima šia genocido forma laikyti atvejus, kai grupė verčiama, sudarius tam tikras aplinkybes, perduoti savo vaikus auklėti kitai grupei, t. y. tiesiogiai prievarta vaikus perduoti neliepiama, nesiimama priemonių, bet tą skatinama daryti suteikiant vaikams geresnes gyvenimo sąlygas, privilegijas, visuomeninį statusą (pvz., ši praktika plačiai paplitusi Australijoje, ją naudojo ir Danija Grenlandijoje).

[1] *Morris V., Scharf P. M.* The international criminal tribunal for Rwanda. – New York, 1998, p. 181.

[2] Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary (16) to art. 17, U.N. Doc. A/51/10/1996.

[3] Žr.: *Sunga L. S.* The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague, 1997, p. 109.

4. NUSIKALTIMŲ ŽMONIŠKUMUI BEI GENOCIDO SAMPRATOS PROBLEMOS IR LIETUVOS TEISĖS SISTEMA

Ankstesnieji darbo skyriai buvo paskirti nusikaltimų žmoniškumui analizei pagal tarptautinę teisę, Lietuvą prisimenant tik kaip šaltinį pavyzdžiams, o šiame skyriuje būtent ir bus nagrinėjamos teisinės problemos, su kuriomis susiduria arba gali susidurti Lietuva, reglamentuodama nusikaltimus žmoniškumui ir genocidą. Be abejo, nusikaltimų žmoniškumui problemos Lietuvoje neapsiriboja jų reglamentavimu, yra aibė procesinių ir kitokių problemų, tačiau pagal darbo kryptį mes galime nagrinėti tik klausimus, kurie siejasi su nusikaltimų žmoniškumui tarptautinėje teisėje ir Lietuvos teisėje atitikimo klausimais. Lietuvos interesai turėtų būti nukreipti ta linkme, kad ne tik būtų sudarytos sąlygos baudžiamojon atsakomybėn patraukti už šiuos nusikaltimus asmenis, gyvenančius Lietuvoje, bet ir užtikrinti efektyvų tokių asmenų tarptautinį persekiojimą, kuris neįmanomas be suderintų su tarptautine teise vidaus teisės šaltinių.

Pirmoje šio skyriaus dalyje aptariama nusikaltimų žmoniškumui kaip tarptautinių nusikaltimų tarptautinio pripažinimo problema, kurią Lietuvoje imtasi spręsti tik visuomeniniais pagrindais, nors tai svarbi galimybės vykdyti tarptautinį baudžiamąjį persekiojimą sąlyga. Antroje dalyje analizuojamos naujojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso nuostatos nusikaltimų žmoniškumui klausimais ir jų suderinamumas su tarptautinės teisės šaltiniais bei pateikiami pasiūlymai, kaip reikėtų tikslinti nusikaltimų žmoniškumui sudėtis naujajame LR BK.

4.1. Nusikaltimų žmoniškumui tarptautinio pripažinimo problema ir nusikaltimai žmoniškumui, vykdyti Lietuvoje

Kaip žinome, nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas – tarptautiniai nusikaltimai. JT TTK 1996 m. priimtas Straipsnių dėl valstybių atsakomybės projekto 19 straipsnis[1], apibrėždamas tarptautinį nusikaltimą („Tarptautinės teisės pažeidimas, kurį valstybė įvykdo pažeisdama tarptautinį įsipareigojimą, turintį tokią esminę reikšmę tarptautinės bendrijos fundamentaliems interesams, dėl kurios šį pažeidimą nusikaltimu pripažįsta visa (*as a whole*)

[1] Draft Articles on State Responsibility // International Law Commission Report, 1996. Chapter III. (A/51/10).

tarptautinė bendrija, yra tarptautinis nusikaltimas“[1]), išskiria keletą svarbių sąlygų: pirma, tai turi būti tarptautinio įsipareigojimo pažeidimas; antra, šis tarptautinis įsipareigojimas turi esminę reikšmę tarptautinės bendrijos interesams; ir trečia, šį pažeidimą nusikaltimu pripažįsta visa tarptautinė bendrija. Pirmosios dvi sąlygos yra gana aiškios (įsipareigojimo pažeidimas ir įsipareigojimo reikšmės fundamentalumas), o trečioji sąlyga, reikalaujanti, kad šį pažeidimą nusikaltimu pripažintų visa tarptautinė bendrija, nėra iki galo aiški, ir gali būti interpretuojama įvairiai. Kyla klausimas, ar tokia formuluotė reiškia, kad tam tikras veiksmas vyraujantis visuotinai pripažintame susitarime (pvz., plačiai ratifikuotoje konvencijoje), turi būti pripažįstamas tarptautiniu nusikaltimu *ipso facto*, ar ji reiškia, kad kiekvienu *ad hoc* atveju kažkas turi priimti sprendimą vieną ar kitą tarptautinį pažeidimą pripažinti ir tarptautiniu nusikaltimu.

V. Vadapalo nuomone, nustatant, ar padarytas tarptautinis nusikaltimas, reikia tarptautinio organo sprendimo: Saugumo Tarybos ar Generalinės Asamblėjos rezoliucijos arba Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo ar konsultacinės išvados, t. y. pažeidimo kvalifikavimas kaip tarptautinio nusikaltimo negali būti vienos ar kelių valstybių reikalas. Pavyzdžiui, iš JT įstatų 39 straipsnio ir 1974 m. Agresijos apibrėžimo (Generalinės Asamblėjos rezoliucija 3314 (XXIX, 4 str.) plaukia, kad agresijos aktą gali nustatyti Saugumo Taryba[2]. Kitaip tariant, gali būti padaryti veiksmai, kurie akivaizdžiai turi tarptautinio nusikaltimo požymių, tačiau, kol nebus tarptautinės institucijos sprendimo, tarptautinės teisės subjektai turi teisę nelaikyti tokio pažeidimo tarptautiniu nusikaltimu.

Iki šiol tarptautinės teisės praktika iš tiesų ėjo tokiu keliu, pavadinkime jį pagal analogiją *ad hoc* (tam tikro atvejo) pripažinimu: pavyzdžiui, kad hitlerinė Vokietija vykdė nusikaltimus taikai, karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui konstatavo Antihitlerinės koalicijos sąjungininkai, Niurnbergo tribunolas, kurio įstatų ir nuosprendžio principus vėliau pripažino JT, kad buvusioje Jugoslavijoje įvykdyti žiaurumai buvo nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai – JT Saugumo Taryba. Tarptautinės institucijos šiuo atveju tarsi atlieka vaidmenį, kurį nacionalinėje teisėje atlieka teismai.

Tačiau akivaizdu, kad *ad hoc* pripažinimo sąlyga suponuoja subjektyvumo kriterijų ir daug problemų. Pavyzdžiui, tiek Armėnijos valstybei, tiek armėnų diasporai iki šiol nepavyksta pasiekti, kad pasaulyje būtų visuotinai pripažintas 1915–1923 m. Turkijos vykdytas armėnų genocidas. Atrodo, istoriniai faktai akivaizdūs, nusikaltimų buvimą Antantės sąjungininkai netgi buvo pripažinę Sevro sutartimi, kuri, deja, neįsigaliojo. Tačiau po Lozanos

[1] Įdomu tai, kad 2000 m. (antrojo skaitymo) to paties dokumento redakcijoje tarptautinio nusikaltimo sąvokos nebeliko, kaip ir šio dokumento pagrindu priimtoje JT GA 2001 m. rezoliucijoje Nr. 56/83 „Valstybių atsakomybė už tarptautinės (UN Doc. A/RES/56/83) teisės pažeidimus“.

[2] *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė: bendroji dalis. – Vilnius, 1998, p. 362.

sutartimi suteiktos amnestijos, galima teigti, dėl politinių priežasčių, Turkijai vengiama priminti, kad šioje valstybėje buvo vykdomas vienas iš baisiausių XX a. nusikaltimų. Bet koks žingsnis ta linkme sulaukia labai griežtų Turkijos protestų (pvz., 2001 m. sausio 18 d. Prancūzijos parlamento Žemiesiems rūmams vienbalsiai priėmus įstatymą, jog 1915 m. buvo vykdytas armėnų genocidas, Turkija atšaukė savo ambasadorių konsultacijoms[1]). Panašiai vertinama ir Rusijos Federacijos vykdoma politika Čečėnijoje.

Tokie paradoksai kelia klausimą: ko verta tarptautinio nusikaltimo samprata, jeigu viena iš pagrindinių sąlygų yra subjektyvaus, politiškai lengvai paveikiamo pobūdžio? Manytume, kad būtent dėl šio bruožo tarptautinio pripažinimo objektyvumo problemos yra vengiama netgi fundamentaliuose veikaluose, paskirtuose tarptautiniams nusikaltimams[2].

Vis dėlto norėtume atkreipti dėmesį, kad cituoto Straipsnių projekto 19 straipsnis, manytume, neleidžia daryti vienareikšmės išvados dėl *ad hoc* pripažinimo būtinumo. Kodėl gi formuluotė „pripažįsta visa tarptautinė bendrija“ negalėtų būti suprantama ir taip, kad yra objektyvus valstybių susitarimas, pagrįstas tarptautine sutartimi, tarptautine paprotine teise, kuriuo remiantis tam tikras nusikaltimas yra pripažįstamas tarptautiniu nusikaltimu (pvz., Genocido konvencija), ir jeigu jis padaromas nepaisant jokių tarptautinių institucijų sprendimų, jis objektyviai jau laikytinas tarptautiniu nusikaltimu. Kaip pabrėžia V. Vasilenko, remiantis „vertinamaisiais kriterijais valstybių elgesį kvalifikuojant kaip tarptautinį pažeidimą, kiekvienu konkrečiu atveju yra tarptautiniai aktai, kurių nuostatos buvo pažeistos“[3]. Kad tarptautinio *ad hoc* pripažinimo sąlyga būtina, nėra numatyta ir minėtame 1974 m. JT GA priimtame agresijos apibrėžime, ten tik teigiama, kad rezoliucijoje pateiktas agresijos veiksmų sąrašas yra neišsamus, ir ST gali nuspręsti, kad **kiti** (*paryškinta aut.*) veiksmai taip pat gali būti agresija pagal Įstatų reikalavimus (4 str.), taigi ST nėra suteikiama teisė vienvaldiškai nuspręsti, kas yra agresija, o kas – ne, nors ši rezoliucija formaliai yra tik rekomendacinio pobūdžio. Tarptautinio nusikaltimo klausimo sprendimo politizuotoje institucijoje (tokia yra ST dėl absoliučios veto teisės) opumas gerai atsiskleidė ir Romos konferencijoje, kai smarkiai susikirto valstybių interesai mėginant apibrėžti agresiją. Valstybės, turinčios veto teisę ST, reikalavo, kad Tarptautinis Baudžiamasis Teismas negalėtų savarankiškai, be ST sprendimo, konstatuoti agresijos; valstybės, norinčios pabaigti dažnai ydingą ST hegemoniją šioje srityje, daugiausia iš „bendraminčių valstybių grupės“, tvirtino,

[1] Armenia: Turkey Recalls Ambassador From France Over Genocide Bill <http://www.rferl.org/nca/features/2001/01/18012001103030.asp>

[2] Žr. pavyzdžiui, *Jorgensen N. H. B.* The Responsibility of State for International Crimes. – Oxford Press, 2001.

[3] *Vasilenko V. A.* Otvetsvennost gosudarstva za mezdunarodnije pravonarusenije. – Kiev, 1976, p. 161.

kad Tarptautinis Baudžiamasis Teismas turi būti nepriklausomas[1].

Kita vertus, ar įmanoma apsieiti be tam tikro institucinio tarptautinio pažeidimo kaip tarptautinio nusikaltimo įvertinimo? Nors TTK, komentuodama minėto Straipsnių projekto 51 straipsnį ir pažymėjo, kad „pirmiausia turėtų spręsti nukentėjusioji valstybė ar valstybės, kad nusikaltimas buvo padarytas"[2], tačiau, palikus šį klausimą spręsti kiekvienai valstybei savo nuožiūra, atsiranda galimybė stipresnėms valstybėms primesti savo valią.

Institucijų, kurios turi teisę pripažinti tarptautinių nusikaltimų padarymą, skaičių papildys Tarptautinis Baudžiamasis Teismas su stipria nepriklausomos prokuratūros institucija. Romos statuto 13 straipsnyje nurodyta, kad tyrimas Tarptautiniame Baudžiamajame Teisme gali būti pradedamas remiantis trimis pagrindais: 1) valstybės dalyvės prašymu, 2) Saugumo Tarybos prašymu, 3) prokuroro iniciatyva[3]. Galbūt galima tikėtis, kad būtent TBT nepriklausomumas (kuriam valstybės dalyvės skiria labai daug dėmesio ir neketinama nusileisti didžiųjų valstybių diktatui ar privilegijų reikalavimui – apie tai byloja net ES opozicija JAV pretenzijomis dėl piliečių imuniteto) padės sureguliuoti šį politiškai sudėtingą klausimą.

Kai tarptautinės teisės pažeidimas yra pripažįstamas tarptautiniu nusikaltimu, pradeda veikti išimtiniai principai, būtini siekiant efektyvaus tarptautinio nusikaltėlių persekiojimo: universalios jurisdikcijos, senaties netaikymo, *aut dedere, aut judicare* ir kiti. Kol tokio pripažinimo nėra, valstybė, nors ir numačiusi baudimą savo įstatymuose, nesugebės „pasiekti" nusikaltėlio, jei jis bus ne jos teritorijoje. Taigi tarptautinis nusikaltimo pripažinimas – tai ir sėkmingo tarptautinio bendradarbiavimo prielaida.

Grįžkime prie Lietuvos problemų. Įprasta teigti, kad Lietuvoje nusikaltimus darė nacistinė Vokietija ir komunistinė Sovietų Sąjunga. Nacistinės Vokietijos okupacinė administracija Lietuvoje vykdė ne tik Holokaustą, bet ir nusikaltimus kitiems Lietuvos gyventojams, antinacinės rezistencijos dalyviams. Nacistinės Vokietijos vykdyti nusikaltimai Lietuvoje buvo aptarti Niurnbergo tribunole ir tribunolo nuosprendis apima juos, t. y. jie pripažinti tarptautiniais nusikaltimais tarptautiniu lygiu. Sovietų Sąjungos okupacijos metais padaryti nusikaltimai žmoniškumui Lietuvoje neįvertinti. Beje, tai pasakytina ir apie jų įvertinimą pasauliniu mastu. Kaip teigia Francois Furet, „Norom nenorom esi čia priblokštas ryškaus kontrasto. 1945 m. nugalėtojai pasmerkė nacizmą, teisėtai apkaltinę jį aibe nusikaltimų, ypač žydų genocidu. Begalė tyrinėtojų visame pasaulyje ištisus dešimtmečius dirba, nagrinėdami

[1] Plačiau apie pastangas apibrėžti agresiją Romos diplomatinės konferencijos metu žr.: *Jusys O., Paulauskas R., Švedas G*. Tarptautinis baudžiamasis teismas // Teisės problemos, 1999/4, p. 89–91.

[2] Draft Articles on State Responsibility, Commentary to arct. 51 // International Law Commission Report, 1996. Chapter III. (A/51/10).

[3] Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

šį klausimą. <…> O apie komunizmo nusikaltimus tokių darbų nėra“[1]. Trūksta ne tik darbų. Šie nusikaltimai, išskyrus atskirus epizodus (pvz., SSRS invazija į Afganistaną), nebuvo nei nagrinėti, nei pasmerkti jokios tarptautinės institucijos. Taigi, remdamiesi formaliais tarptautinės teisės kriterijais, mes lyg ir negalime teigti, kad Lietuvoje buvo vykdyti tarptautiniai nusikaltimai, nes trūksta jų tarptautinio pripažinimo sąlygos.

Tiesa, komunizmo nusikaltimų pasmerkimo klausimą mėgino kelti 2000 m. vykęs Vilniaus antikomunistinis kongresas ir Tarptautinis Vilniaus visuomeninis tribunolas, bet keliama buvo tik visuomeniniu lygiu. Taip pat dirba Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, tačiau ji pati prisipažįsta, kad „neturi galios veikti kaip kaltintojas ar advokatas. Tačiau Komisija yra suinteresuota baudžiamuoju persekiojimu individų, apkaltintų karo nusikaltimais, Lietuvos Respublikos teritorijoje“[2].

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad tarptautinio nusikaltimo sąlygos, kurias mes minėjome, yra keliamos tarptautiniam nusikaltimui kaip valstybės padarytam tarptautinės teisės pažeidimui, dėl kurio kyla valstybių atsakomybė, o mus labiausiai domina nusikaltimai žmoniškumui kaip fizinių asmenų nusikaltimai. Šią sritį nagrinėjančiuose šaltiniuose neteko rasti sąlygos, kad fizinio asmens padarytas nusikaltimas būtinai turi būti pripažintas tarptautinės institucijos ir kaip valstybės nusikaltimas. Praktika, atrodo, irgi eina objektyvumo linkme: pavyzdžiui, generolo Pinočeto diktatūros Čilėje laikotarpiu padaryti nusikaltimai žmoniškumui taip pat nebuvo rimtai nagrinėti tarptautinių institucijų, tačiau tai nesukliudė Ispanijos teisėjui Baltarzarui Garzonui apkaltinti buvusį diktatorių naudojus kankinimą kaip valstybės politikos priemonę, prievarta pagrobus apie 1000 žmonių, vykdžius genocidą[3], o Didžiosios Britanijos teismams ir teisminėms institucijoms (tarp jų ir Lordų Rūmams) – svarstyti generolo A. Pinočeto ekstradicijos klausimą, įtariant jį padarius nusikaltimus žmoniškumui.

Iš tiesų būtų neatleistina individo baudžiamosios atsakomybės sąlygas griežtai sieti su valstybės atsakomybe, nes tada tarptautinis baudžiamasis teisingumas neabejotinai atsidurtų aklavietėje. Ne veltui Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 2001 m. galutinės redakcijos 58 straipsnyje skelbiama: „Šie straipsniai neturi įtakos jokiam individualios atsakomybės pagal tarptautinę teisę klausimui asmens, veikiančio kaip valstybės organas ar agentas“[4].

Apibendrindami nagrinėtą klausimą vis dėlto galime teigti, kad tarptautinio nusikaltimo pripažinimas tarptautinėje institucijoje nėra būtinas asmens

---

[1] *Courtois St., Werth N. ir kiti.* Juodoji komunizmo knyga. – Vilnius: Vaga, 2000, p. 31.

[2] Legal Assesment of War Crimes // The International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania <http://www.komisija.lt/4.htm>

[3] The Extradition of General Pinochet // <http://www.publica.com/hearing.html>

[4] Draft Articles on State Responsibility, U.N. Doc. A/CN.4/L.602/Rev.1/2001.

patraukimo baudžiamojon atsakomybėn pagrindas. Tačiau toks pripažinimas yra labai vertinga tarptautinio bendradarbiavimo sąlyga, todėl būtina visais įmanomais būdais kelti šį klausimą tarptautinėse institucijose.

4.2. Nusikaltimai žmoniškumui naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse

Kaip minėjome pirmajame darbo skyriuje, Lietuvoje, kol 2000 m. rugsėjo 26 d. nebuvo priimtas naujasis LR BK, tebuvo reglamentuotas vienintelis iš nusikaltimų žmoniškumui – genocidas. Naujojo LR BK XV skyrius, kuriuo pradedama kodekso specialioji dalis, vadinasi „Nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“. Šiame skyriuje, be Lietuvos baudžiamajam kodeksui jau įprasto genocido (99 str.), atsirado ir nusikaltimas, pavadintas „Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis“ (100 str.). Panagrinėjus šį straipsnį akivaizdu, kad tai ir yra tas nusikaltimas, kurį didžioji dauguma šaltinių vadina „nusikaltimais žmoniškumui“. Tačiau iki nusikaltimų sudėčių, pateiktų naujajame kodekse, būta ir kitokių pasiūlymų, kaip turėtų atrodyti šie nusikaltimai Lietuvos Respublikos baudžiamojoje teisėje. Apie juos norėtume trumpai užsiminti.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekto redakcijoje, pateiktoje visuomenei svarstyti 1996 m.[1], nusikaltimams žmoniškumui buvo paskirtas pirmasis Specialiosios dalies skyrius, pavadintas „Nusikaltimai žmoniškumui“, ir šiame skyriuje numatyti net keturi nusikaltimai žmoniškumui: genocidas (79 str.), rasinė, etninė, religinė, tautinė diskriminacija (toliau – diskriminacija) (80 str.), smurtas prieš rasinę, etninę, religinę, tautinę grupę (toliau – smurtas) (81 str.) bei kurstymas smurtauti prieš tautinę, rasinę, etninę ar religinę grupę (toliau – kurstymas smurtauti) (82 str.). Daugelio šių straipsnių formuluotės (išskyrus genocidą) buvo vertos rimtos kritikos daugiausia dėl to, kad jas kuriant visiškai neatsižvelgta į nusikaltimų žmoniškumui specifiką. Straipsnių formuluotės neatitiko tarptautinės teisės aktų reikalavimų, t. y. neatsispindėjo tie požymiai, kuriuos nurodo nusikaltimų žmoniškumui tarptautiniai šaltiniai (pvz., nusikalstamos politikos elementas), dėl to sąlyginai mažiau pavojingi nusikaltimai nepagrįstai pavadinti nusikaltimais žmoniškumui (smurtas ir kurstymas smurtauti), subjektų, darančių šiuos nusikaltimus, sąrašas neapribotas (ypač diskriminacijos atveju)[2]. Galime teigti, kad naujojo LR BK autoriai irgi priėjo prie panašių iš-

[1] Žr.: Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projektas // Teisės problemos. – Vilnius, 1996, nr. 4, p. 30–134.

[2] Plačiau žr.: *Žilinskas J.* Nusikaltimų žmoniškumui ir jų reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: LTA, 1998, 9(1) t., p. 41–52.

vadų, todėl šiek tiek performuluoti diskriminacijos bei kurstymo nusikaltimai buvo perkelti į naujojo LR BK XXV skyriaus („Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai asmens lygiateisiškumui ir sąžinės laisvei“) 169 ir 170 straipsnius, o smurto prieš tam tikras grupes kaip atskiro nusikaltimo iš viso neliko.

Nusikaltimų žmoniškumui, reglamentuotų naujajame LR BK, aptarimą pradėsime nuo 99 straipsnyje numatyto genocido nusikaltimo.

4.2.1. Genocidas (99 str.)

Genocido nusikaltimo formuluotė, pateikta 99 straipsnyje, – jau trečioji per gana neilgą genocido nusikaltimo reglamentavimo Lietuvoje laikotarpį.

Trumpai priminsime, kad pirmoji dispozicija buvo suformuluota 1992 m. balandžio 9 d. įstatymo „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“ 1 straipsnyje. Kad vėliau galėtume pamatyti dispozicijos raidą, pacituosime, kaip šiame straipsnyje apibrėžiamas genocidas: tai „veiksmai, kuriais siekiama fiziškai sunaikinti visus ar dalį gyventojų, priklausančių kokiai nors nacionalinei, etninei, rasinei ar religinei grupei, pasireiškusieji šių grupių narių žudymu, žiauriu kankinimu, sunkiu kūno sužalojimu, protinio vystymosi sutrikdymu; tyčiniu sudarymu tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis siekiama sunaikinti visą ar dalį tokios žmonių grupės; prievartiniu vaikų perdavimu iš šių grupių į kitas ar panaudojimu priemonių, kuriomis siekiama prievarta apriboti gimstamumą (genocidas)“[1].

Tačiau nepamirškime, kad šio įstatymo nuostatos, skirtos genocido nusikaltimo turiniui, vien tik dispozicija ir sankcija neapsiribojo. Antrajame straipsnyje buvo nurodyta, kad „Lietuvos žmonių žudymas ar kankinimas, jos gyventojų deportavimas, padaryti nacistinės Vokietijos ar SSRS okupacijos metais, atitinka tarptautinės teisės normose numatyto genocido nusikaltimo požymius“. Nurodymas šiame įstatyme žiaurių kankinimų, deportacijų, kaip genocido formų, reiškia, kad įstatyme pateikiama platesnė genocido samprata nei Konvencijoje dėl genocido[2]. Toks sampratos plėtimas, jeigu griežtai vertintumėme pagal tarptautinės baudžiamosios teisės reikalavimus, manytume, buvo šiek tiek ydingas. Tačiau Lietuvos atveju jis gali būti iš dalies pateisinamas, atkreipiant dėmesį į tai, kad deportacijos Lietuvoje dažnai buvo vykdomos turint tikslą naikinti, o ne perkelti gyventojus (ypač ankstyvieji (pvz., 1941 m. birželio 14 d.) trėmimai). Sunkiau paaiškinti sprendimą, kodėl į genocido sudėtį buvo įtrauktas kankinimas, kuris pats savaime Genocido konvencijoje nėra priskiriamas prie nežmoniškų veikų, sudarančių genocidą, kita vertus, jeigu ir kankinimai vykdomi turint tikslą

[1] Įstatymas dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą // Valtybės žinios, 1992 m. gegužės 10 d., nr. 13–342.

[2] Baudžiamoji teisė: specialioji dalis. – Vilnius, 2000, p. 48.

sunaikinti tam tikrą grupę ir atliekami kaip kurio nors genocidinio veiksmo dalis (pvz., sterilizacija, žalojimas), jie taip pat galėtų būti laikomi genocidu.

1998 m. balandžio 21 d. įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo", kurio pagrindu genocido nusikaltimo sudėtis buvo įtraukta į LR BK, genocido nusikaltimo sudėtyje padarytas esminis papildymas – išplečiamas grupių sąrašas, įtraukiant socialines ir politines grupes, pridedama antroji straipsnio dalis, numatanti atsakomybės griežtinimą už genocido organizavimą ir vadovavimą jam bei jeigu genocidiniai veiksmai pasireiškė žudymu.

Naujojo kodekso 99 straipsnyje pateikta genocido nusikaltimo dispozicija šiek tiek skiriasi nuo ankstesnių dispozicijų. Pagal šį straipsnį, genocidą įvykdo „tas, kas siekdamas fiziškai sunaikinti visus ar dalį žmonių, priklausančių bet kuriai nacionalinei, etninei, rasinei, religinei, socialinei ar politinei grupei, organizavo, vadovavo ar dalyvavo juos žudant, kankinant, žalojant, trikdant jų protinį vystymąsi, deportuojant, kitaip sudarant tokias gyvenimo sąlygas, kad jos lėmė visų jų ar dalies žūtį, ribojo toms grupėms priklausančių žmonių gimstamumą ar prievarta perdavė jų vaikus kitoms grupėms"[1].

Kaip matome, ryškesnis skirtumas nuo ankstesnių dispozicijų yra tas, kad į dispoziciją įtraukti žodžiai "organizavo, vadovavo ar dalyvavo". Tokia formuluotė LR BK yra gana neįprasta. Pavyzdžiui, juk 129 to paties kodekso straipsnyje „Nužudymas" nerašoma, kad nužudė tas, kuris organizavo, vadovavo ar dalyvavo žudant, nes tai – bendrininkavimo klausimai, kurie aptarti LR BK bendrojoje dalyje. Ankstesniame genocido nusikaltimo dispozicijos variante vadovavimas ir organizavimas buvo iškelti į antrą dalį, kaip kvalifikuojančios aplinkybės, gi dabar atsitiko taip, kad bendrininkavo aspektai atsidūrė specialiosios dalies dispozicijoje. Kodėl taip galėjo atsitikti? Matyt, tokia formuluotė pirmiausia sietina su Genocido konvencija, nes jos 3 straipsnis numato, kad baudžiamas ne tik genocidas, bet ir:

(b) Sąmokslas įvykdyti genocidą;
(c) Tiesioginis ir viešas kurstymas vykdyti genocidą;
(d) Bandymas įvykdyti genocidą;
(e) Bendrininkavimas genocide[2].

Paskutiniame punkte nurodytas bendrininkavimas, matyt, ir buvo pagrindas nurodyti dispozicijoje „organizavimą, vadovavimą ar dalyvavimą", nors tokia nuoroda ir nebuvo būtina, kaip nebuvo būtina nuoroda į bandymą įvykdyti genocidą, nes tai – nusikaltimo stadijų klausimas, irgi aptariamas LR BK bendrojoje dalyje.

[1] Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000 10 25, nr. 89–2741.

[2] Jungtinių Tautų konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį // Valstybės žinios, 2002, Nr. 23–855.

Tačiau, nuosekliai laikantis Genocido konvencijos reikalavimų, reikėtų į dispoziciją įtraukti ne tik vadovavimą, organizavimą, bet ir viešą kurstymą vykdyti genocidą, nes kurstymas – juk irgi vienas iš galimų bendrininkų vaidmenų. Beje, Romos statuto 25 straipsnyje viešas ir tiesioginis genocido kurstymas yra pripažįstamas atskiru nusikaltimu.

Dar viena priežastis dėl ko organizavimas, vadovavimas ar dalyvavimas yra įtrauktas į dispoziciją, gali būti bendrininkų tyčios problemos. Pagal naujojo LR BK 26 straipsnį bendrininkai atsako tik už tas vykdytojo padarytas nusikalstamas veikas, kurias apėmė jų tyčia. Genocido atveju nustatyti tikslų, ypač organizatoriaus tyčios turinį, yra sudėtinga. Tyčia dažniausiai būna neapibrėžtoji, be to, vykdytojai būna ištisos organizacijos, tad galbūt organizavimo, vadovavimo ar dalyvavimo įtraukimas į dispoziciją yra siekis padaryti taip, kad genocido organizavimas, vadovavimas ar dalyvavimas jame yra iš karto baigtinis nusikaltimas ir užtenka tyčios nukreiptumo vien organizuoti, vadovauti ar dalyvauti genocide. Tačiau padarius šią prielaidą darosi nebeaiškus kitas 99 straipsnio autorių sprendimas dispoziciją konstruoti taip, kad kai kurių genocido nežmoniškų veikų atveju nusikaltimo sudėtis bus formalioji, o kai kurių – materialioji. Tokią išvadą leidžia daryti vienu atveju vartojama padalyvinė forma (žudant, deportuojant, trikdant), o kitu – būtasis laikas (ribojo gimstamumą, perdavė vaikus), kuris rodo, kad yra reikalingi padariniai. Priežasčių, kodėl padarytas toks skirtumas, nerandame. Manytume, kad genocido nusikaltimo, kaip ir daugelio sunkių nusikaltimų sudėtis, turėtų būti formalioji.

Šioje dispozicijoje, kaip ir anksčiau, kaip viena iš genocido nežmoniškų veikų nurodomi kankinimai, o deportacijos prilyginamos sudarymui sąlygų, kurios lemia grupės žūtį.

Tačiau nagrinėjamoji dispozicija, manytume, turi ir dar keletą rimčiau diskutuotinų aspektų.

Pirmasis iš jų – nurodymas, kad turi būti siekimas **fiziškai** sunaikinti žmones. Šis požymis buvo nurodytas visose trijose lietuviškose formuluotėse. Žodžius „fiziškai sunaikinti“ galima suprasti kaip kūnišką sunaikinimą, nes būdvardis „fizinis“ yra suprantamas kaip „susijęs su kūnu“[1], kitaip tariant – kūniškas. Tačiau nė viename tarptautiniame šaltinyje, apibrėžiančiame genocidą, mes nerasime, kad būtų reikalaujama fizinio sunaikinimo. Priešingai, kaip jau minėjome[2], genocido komentatoriai išskiria keletą galimų genocido formų: fizinį, biologinį, kultūrinį genocidą atsižvelgiant į tai, kokiomis priemonėmis sunaikinama grupė. Lietuviškų genocido dispozicijų ir taip pat naujojo LR BK autoriai kažkodėl akcentuoja fizinį, kūnišką sunaikinimą, nors gimstamumo ribojimo, vaikų perdavimo fiziniu sunaikinimu pavadinti, manytume, negalima. Genocido atveju yra svarbus grupės sunaikinimas,

[1] Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 157.
[2] Žr. 3.2.

nesvarbu, ar žmonės, sudarę tą grupę, yra sunaikinami fiziškai, ar kitokiomis priemonėmis pasiekiama, kad grupė nustotų egzistuoti kaip tam tikras vienetas. Manytume, šio požymio „fizinis“ akcentavimas gali sukelti bereikalingos painiavos, kai bus nagrinėjami atvejai, susiję su kitomis genocido formomis.

Antrasis diskutuotinas sprendimas – tai genocido grupių sąrašo išplėtimas. Pirmajame ir antrajame skyriuose jau kalbėjome apie ginčus, kilusius dėl grupių sąrašo, svarstant Genocido konvencijos priėmimą 1948 m. Kaip matome, Lietuva grupių, kurių atžvilgiu gali būti vykdomas genocidas, sąrašą, palyginti su Konvencija dėl genocido, plečia – įtraukia politinę ir socialinę grupes. Kodėl Lietuvoje padarytas toks sprendimas?

Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros Specialiųjų tyrimų skyriaus vyriausiasis prokuroras Rimvydas Valentukevičius 1998 m. lapkričio 5–6 d. Vilniuje Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro surengtoje tarptautinėje konferencijoje „Nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų tyrimo problemos“ paaiškino, kad Lietuva yra priėmusi LR BK papildymus, kur genocidą papildė socialine ir politine grupėmis. Norėdamas apginti Lietuvos poziciją, jis pateikė šių grupių įtraukimo pagrindimą: tokios nuostatos yra JT dokumentuose, būtent 1946 m. JT GA rezoliucijoje dėl genocido (ji, kaip minėjome, teigia, jog „Genocido faktai (pavyzdžiai) buvo tada, kai visiškai ar iš dalies buvo sunaikintos rasinės, religinės, politinės ar kitos grupės“ – *aut. past.*), kad toks atskirų genocido sąvokos požymių išplėtimas yra visiškai pateisinamas ir reikalingas, nes tarptautinėje teisėje numatyta genocido sąvoka apsiriboja tik keturiais <…> grupės požymiais ir Lietuvos gyventojų masinio naikinimo atveju sunkiai taikytina. <…> Ši pataisa leis išspręsti kai kuriuos sudėtingus genocido nusikaltimo kvalifikavimo atvejus, tai yra, kai ši veika buvo taikoma asmenims, NKVD, NKGB, MGB baudžiamosiose bylose įvardintiems kaip „buržuaziniai nacionalistai“, „buožės“ ar „socialiai pavojingi elementai“[1].

J. Prapiesčio manymu, „Konvencinės genocido sudėties papildymas politinės ir socialinės grupės požymiais yra pagrįstas, atspindintis realybę. Pastaruoju metu nemažai būta genocido aktų ne tik nacionaliniu, etniniu, rasiniu ar religiniu pagrindu, bet ir dėl politinių priežasčių. Neapykantos, smurto, susidorojimo objektais gali būti ir atskiros socialinės grupės“[2].

Galime atkreipti dėmesį ir į tai, kad Lietuva ne pirmoji išplėtė genocido sampratą 1992 m. naujasis Prancūzijos baudžiamasis kodeksas, apibrėždamas genocidą, šalia tautinės, etninės, rasinės ir religinės grupės nurodė ir „tam tikrą grupę, vadovaujantis bet kuriuo savavališku kriterijumi[3]“, Latvijos

---

[1] *Valentukevičius R.* Nusikaltimų žmoniškumui tyrimo problemos // LEX. – Vilnius, 1998, nr. 3, p. 35.

[2] Baudžiamoji teisė: specialioji dalis. – Vilnius: Eugrimas., 2000, p. 49.

[3] *Courtois St., Werth N. ir kiti.* Juodoji komunizmo knyga. – Vilnius., 2000, p. 18.

baudžiamojo kodekso 68[1] str., reglamentuojančiame genocidą[1], numatoma socialinė grupė, Lenkijos Respublikos baudžiamajame kodekse apibūdinant genocido sudėtį taip pat nurodomas „grupės, kuriai būdinga tam tikra apibrėžta pasaulėžiūra“ požymis (118 str. 1 paragr.)[2], o tai dar labiau išplėsta genocido samprata nei Lietuvoje[3].

Tačiau minėtoje konferencijoje vienas iš užsienio prelegentų laisvose diskusijose (todėl ir nepavyko įsiminti bei surasti jo pavardės) vis dėlto išreiškė abejonių, ar Lietuvos gyventojų naikinimą sovietinės okupacijos metais galima laikyti genocidu, nes Vakarų valstybės genocidą supranta kaip žydų ar čigonų naikinimą, ar Lietuvoje vyko kas nors panašaus? Kaip matome, turėtas omenyje planingas nacionalinės ar etninės grupės naikinimas. Abejonė nesunkiai suprantama: ji remiasi Genocido konvencija. O Konvencija numato **išsamų** grupių sąrašą: etninė, rasinė, nacionalinė, religinė. Ir visi tarptautiniai nusikaltimų žmoniškumui šaltiniai laikosi šios nuostatos. Kaip minėjome, netgi rengiant Romos statutą pasiūlymas plėsti genocido grupių sąrašą nesusilaukė pakankamo palaikymo.

Lietuvos atstovų išsakyti argumentai, be abejo, svarūs: Lietuva tik neseniai įgavo galimybę nubausti okupacijos metais vykdyto genocido ir kitų nusikaltimų žmoniškumui vykdytojus, tad reikia daryti viską, kad teisingumas būtų įgyvendintas.

Tačiau, vertindami tarptautinės teisės požiūriu, viena vertus, turime JT GA rezoliuciją, kelių kitų valstybių pavyzdžius ir naudingumą bei patogumą Lietuvos teisėsaugos institucijoms bei, kita vertus, JT Konvenciją, prie kurios yra prisijungusi Lietuva, bei tarptautinę paprotinę teisę. Reiktų prisiminti, kad, pagal JT įstatus, JT Generalinės Asamblėjos rezoliucijos, skirtingai nei Konvencijos – daugiašalės sutartys – yra tik rekomendacinio, o ne imperatyvaus pobūdžio. Konvencija genocidą apibrėžia vienareikšmiai ir tiksliai – nepaliekant galimybių interpretacijoms, požymių grupės išsamios: tiek grupių skaičius ir rūšys, tiek genocido formos.

Tačiau išplėsdami genocido sąvoką pirmiausia susiduriame su problema: ar valstybė turi teisę įtrauktų tarptautinės teisės aktų nuostatų taikymą vidaus teisėje iš esmės išplėsti? Formaliai toks išplėtimas pirmiausia turi nepažeisti pačio tarptautinio teisės akto nuostatų: mūsų atveju įsipareigojimai Genocido konvencijos atžvilgiu nepažeisti – nors konvencija ir neratifikuota, bet prie jos prisijungta, jai įgyvendinti priimtas įstatymas, galima teigti, jog konvencija tapo Lietuvos Respublikos teisės sistemos dalimi. Tai, ką liepta konvencijoje įtvirtinti kaip genocidą, – įtvirtinta. Tačiau konvencijoje nėra jokių nuostatų dėl galimo valstybių plečiamojo traktavimo.

---

[1] Žr.: Ugolovnij kodeks Latvii. – Riga: Alkor, 1993.

[2] Baudžiamoji teisė: specialioji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 2000, p. 49.

[3] Mūsų žiniomis, genocido grupių sąrašą yra išplėtusios apie 15 valstybių, daugeliui iš jų teko patirti genocidą. Plačiau žr.: http://www.preventgenocide.org

Kai kurios tarptautinės baudžiamosios teisės sutartys numato, kad, atsižvelgdamos į teisės sistemos ypatybes, valstybės gali tam tikras veikas traktuoti plačiau. Pavyzdžiui, 1988 m. Jungtinių Tautų konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta numato, kad:

„Kiekviena Šalis imasi būtinų priemonių, kad pagal nacionalinius įstatymus šie veiksmai, jeigu jie yra tyčiniai, būtų pripažinti baudžiamaisiais nusikaltimais: <…>

c) atsižvelgiant į savos Konstitucijos nuostatas ir pagrindinius savo teisinės sistemos principus;

i) nuosavybės, jeigu jos įsigijimo metu buvo žinoma, kad ši nuosavybė buvo gauta padarius nusikaltimą arba nusikaltimus, numatytus šio punkto a papunktyje, arba dalyvaujant tokiame nusikaltime arba nusikaltimuose, įsigijimas, valdymas arba naudojimas <…>“[1].

Tačiau tai yra atvejis, kai pati tarptautinė sutartis numato alternatyvą, o Genocido konvencija tokios alternatyvos nenumato, bet nenumato ir draudimo.

Kita vertus, vidaus teisėje valstybė nėra suvaržyta veikti savo nuožiūra tol, kol jos veiksmai nepažeidžia tarptautinių valstybės įsipareigojimų, pavyzdžiui, tokių kaip žmogaus teisių apsauga, tad skirtingos valstybės dažnai skirtingai nustato taip pat pavadintų nusikaltimų apimtis ir požymius. Vargu ar galima būtų teigti, kad genocido sampratos išplėtimas pažeidžia tarptautinę ar nacionalinę teisę. Formaliai vertinant, genocido sampratos praplėtimas nėra iš esmės ydingas, tačiau problemų sukelti jis gali.

Kaip minėjome, sprendimas Genocido konvencija ginti tik keturis žmonių grupių tipus yra padarytas daugiau nei prieš pusę amžiaus, jis įtvirtintas tarptautinių teismų praktikoje ir tarptautinės teisės doktrinoje, genocido samprata yra nusistovėjusi tarptautinėje konvencinėje ir paprotinėje teisėje, tad, mūsų nuomone, LR BK pateikta genocido sąvoka vis dėlto yra išimtis, nors ir naudinga vidaus teisėje. Ar ji gali būti problemine išimtimi? Viskas priklauso nuo to, kaip kitos valstybės, kurioms priimtinesnė klasikinė genocido traktuotė, pažiūrės į šį klausimą tarptautinio bendradarbiavimo srityje. O tokio pobūdžio problemų yra iškilę: pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos prokuratūra yra gavusi Rusijos Federacijos generalinio prokuroro pavaduotojo – vyriausiojo karinio prokuroro pasirašytą oficialų atsakymą, kuriame atsisakoma pateikti dokumentus iš tam tikrų NKVD–MGB bylų, motyvuojant tuo, kad Lietuvos įstatymai plačiau traktuoja ir įvardija genocido sąvoką, negu ji nustatyta Jungtinių Tautų konvencijoje[2].

---

[1] 1988 metų Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta // Valstybės žinios, 1998 04 22, nr. 38–1004.

[2] Žr.: *Valentukevičius R.* Nusikaltimų žmoniškumui tyrimo problemos // LEX. – Vilnius, 1998, nr. 3, p. 41.

Tačiau jeigu politinių ir socialinių grupių naikinimo nelaikytume genocidu, ar politinės grupės naikinimas tokiu atveju lieka nenusikalstama veika? Ar politinių grupių apsauga nėra užtikrinta kitais žmogaus teisių apsaugos ir tarptautinės baudžiamosios teisės instrumentais? Atsakymai yra keli: pirma, ne visi linkę sutikti, kad Genocido konvencija politines grupes palieka visai be apsaugos, viskas priklauso nuo to, kaip bus traktuojamas Genocido konvencijoje pateiktas apibrėžimas: JAV teisės profesorius Lawrence Leblanc mano, jog dažnai reiškiama nuomonė, kad Konvencija neapima politiškai motyvuoto genocido, atspindi keistą ir, tikriausiai, klaidingą Genocido konvencijos 2 straipsnio interpretavimą. Jeigu kokia nors grupė yra naikinama politiniais motyvais, tai vis tiek bus genocidas[1]; antra, tokius veiksmus apima nusikaltimų žmoniškumui sąvoka, pagal kurią civilių asmenų naikinimas politiniais motyvais karo ar taikos metu yra nusikaltimas, už kurį numatyta atsakomybė, kaip žinome, nė kiek ne menkesnė už atsakomybę už genocidą. Kartu su naujojo LR BK įsigaliojimu šios nuostatos bus įtvirtintos ir Lietuvos teisėje.

Tuos pačius argumentus galime pasitelkti ir nagrinėdami socialinės grupės atvejį (kuri, kaip minėjome, tarptautiniuose dokumentuose nebuvo minėta iš viso kaip savarankiška sąvoka). Pavyzdžių neieškokime toli – pavyzdžiui, stambieji ūkininkai („buožės“). Viskas rodytų, kad vykdytas genocidas, bet tokia grupė nenumatyta Genocido konvencijoje pateiktoje sąvokoje. Tačiau šios grupės nariai yra lietuvių tautos, nacionalinės grupės, atstovai. Jie sudaro pakankamai apibrėžtą nacionalinės grupės dalį. Dabar žvilgtelėkime į genocido dispoziciją: „sunaikinti visus ar dalį žmonių“. Motyvai, kaip jau pabrėžėme, yra nesvarbūs. Ar neteisinga būtų išvada, jog tai yra lietuvių nacionalinės grupės genocidas, pasireiškęs siekimu sunaikinti lietuvių nacionalinės grupės dalį – stambiuosius ūkininkus, motyvuojant, kad stambieji ūkininkai yra socialiai pavojinga kategorija. Be to, stambieji ūkininkai sudarė ir gana svarbią nacionalinės grupės dalį, užtikrindami jos egzistavimą. Jeigu prisimintume 2.2.6.1. skyriuje minėtus teiginius, kaip reiktų suprasti sąvoką „grupės dalis“?

Istoriniai faktai taip pat leidžia teigti, kad sovietinis genocidas buvo nukreiptas ne kokios nors formalios „liaudies priešų“ (t. y. politinių oponentų) grupės atžvilgiu, o nacionalinės lietuvių grupės, atrenkant būtent pagal nacionalumo – etniškumo kriterijus. Pavyzdžiui, A. Anušauskas rašo, kad „ėmus griežtinti tremtinių laikymo režimą, 1949 m. rugsėjo mėn. buvo dar labiau sukonkretinta prieš lietuvius ir kitas „nepatikimas“ tautas (čečėnus, latvius, estus ir kt.) nukreipta politika. Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministras S. Kruglovas ir generalinis prokuroras Safonovas nustatė tremtinių vaikų (nuo 16 metų) įrašymo bendron tremtinių įskaiton (t. y. amžinai trem-

[1] *Leblanc L*. The United States and the Genocide Convention // Georgian Journal of International Law, vol. 4, 1991, p. 80.

čiai) tvarką. Mišriose tremtinių ir netremtinių šeimose gimę ir sulaukę 16 metų amžiaus vaikai gavo teisę pasirinkti tėvo arba motinos tautybę. Vaikai, pasirinkę tėvo tremtinio ar motinos tremtinės tautybę, buvo įrašomi į tremtinių įskaitą, o vaikai, pasirinkę netremtinių tautybę, – neįrašomi. Taip buvo skatinamas nutautėjimas. Jaunoji karta, atsisakiusi savo tautybės, kalbos, kultūros, galėjo išvengti tėvų likimo. Tuo tarpu lyg ir tokio pat likimo žmonių – rusų tremtinių <…> vaikai į tremtinių įskaitą visiškai nebuvo įrašomi[1]. Norėtume atkreipti dėmesį ir į tai, kad tokie veiksmai anaiptol fiziškai nenaikino žmonių, tačiau naikino grupę kaip vienetą ir tai buvo lietuvių nacionalinės grupės naikinimas.

Manytume, kad genocido nusikaltimo dispoziciją, pateiktą naujojo LR BK 99 straipsnyje, vis dėlto reikėtų tikslinti. Pirma, dėl anksčiau išsakytų priežasčių vertėtų atsisakyti žodžio „fiziškai“, antra, žodžius „ribojo“ ir „perdavė“ pakeisti į „ribojant“ ir „perduodant“, kad visų genocido nežmoniškų veikų atžvilgiu genocido nusikaltimo sudėtis būtų formali. Tad 99 straipsnyje siūloma dispozicija būtų ši:

99 straipsnis. Genocidas

Tas, kas siekdamas sunaikinti visus ar dalį žmonių, priklausančių bet kuriai nacionalinei, etninei, rasinei, religinei, socialinei ar politinei grupei, organizavo, vadovavo ar dalyvavo juos žudant, kankinant, žalojant, trikdant jų protinį vystymąsi, deportuojant, kitaip sudarant tokias gyvenimo sąlygas, kad jos lėmė visų jų ar dalies žūtį, ribojant gimstamumą tose grupėse ar prievarta perduodant jų vaikus kitoms grupėms,

baudžiamas <…>

4.2.2. Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis (100 str.)

Antrasis nusikaltimas, naujajame LR BK priskirtinas nusikaltimų žmoniškumui rūšiai, kaip minėjome, yra 100 straipsnyje numatytas „Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis“. Jo dispozicija ši:

„Tas, kas tyčia, vykdydamas ar remdamas valstybės ar organizacijos politiką, dideliu mastu arba sistemingai užpuldinėjo civilius ir juos žudė arba sunkiai sutrikdė jų sveikatą; sudarė tokias gyvenimo sąlygas, kad jos lėmė žmonių žūtį; prekiavo žmonėmis; deportavo gyventojus; kankino, žagino, įtraukė į seksualinę vergovę, vertė užsiimti prostitucija, priverstinai apvaisino ar sterilizavo; persekiojo kurią nors žmonių grupę ar bendriją dėl politinių, rasinių, nacionalinių, etninių, kultūrinių, religinių, lyties ar kitų motyvų, kuriuos draudžia tarptautinė teisė; žmones sulaikė, areštavo ar kitaip atėmė jų

[1] *Anušauskas A.* Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais. – Vilnius, 1996, p. 385.

laisvę, kai toks laisvės atėmimas nepripažįstamas, ar nepranešė apie žmonių likimą arba buvimo vietą; vykdė apartheido politiką“[1].

Nesunku pastebėti, kad pavadinimu „Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis“ pavadinta tai, kas tarptautiniuose dokumentuose vadinama tiesiog „nusikaltimais žmoniškumui“. Kodėl buvo parinktas toks straipsnio pavadinimas – telieka tik spėlioti: galbūt naujojo LR BK autoriai nenorėjo, kad sutaptų skyriaus ir nusikaltimo pavadinimas, galbūt nuspręsta, kad terminas „nusikaltimai žmoniškumui“ negali būti atskiros sudėties pavadinimas dėl daugiskaitinės formos. Tačiau ir dabartinis pavadinimo variantas per menkai atspindi nusikaltimo specifiką: juk dauguma naujojo LR BK 1–ajame skyriuje pateiktų nusikaltimų yra ne kas kita, kaip įvairių tarptautinės teisės draudžiamo elgesio su žmonėmis variantų draudimas, tad toks pavadinimas tiktų dar bendresnei kategorijai nei nusikaltimai žmoniškumui. Manytume, kad bent skliausteliuose prie 100 straipsnio pavadinimo reikėtų nurodyti, kad tai yra nusikaltimai žmoniškumui, nes tai daug įprastesnis pavadinimas, gi naujasis net ir išmanančiam žmogui duoda per mažai informacijos.

Akivaizdu, kad 100 straipsnio dispozicija parengta remiantis ankstesniame skyriuje išnagrinėtu Romos statuto 7 straipsnyje, kuriame apibrėžiami nusikaltimai žmoniškumui. Manytume, kad atsižvelgti rengiant 100 straipsnį į Romos statutą – tai gana toliaregiškas sprendimas, nes Lietuva Romos statutą jau yra pasirašiusi (1998 m. gruodžio 10 d.), ir, kai statutas bus ratifikuotas, nacionalinės teisės nuostatos turės būti suderintos su juo. Šią prielaidą patvirtintų ir tai, kad daugelis 100 straipsnyje dispozicijoje pateiktų požymių minimi ir Romos statuto 7 straipsnyje. Pirmiausia tai pasakytina apie bendruosius požymius: straipsnio dispozicijoje rasime ir politikos požymį („vykdydamas ar remdamas valstybės ar organizacijos politiką“), paplitimo arba sistemingumo kriterijus („dideliu mastu arba sistemingai“), tai, kad nukentėjusieji turi būti civiliai gyventojai („užpuldinėjo civilius“).

Tačiau nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimas, pateiktas Romos statuto 7 straipsnyje ir LR BK 100 straipsnyje, vis dėlto skiriasi ir pirmiausia skiriasi tuo, jog Romos statute apibrėžimas formuojamas per tris straipsnio dalis. Antroje dalyje aiškinami požymiai, tiksliau apibrėžiama, kas yra „užpuolimas, nukreiptas prieš bet kokius civilius gyventojus“, „deportacija“, „kankinimas“, „apartheido nusikaltimas“ ir kita. Svarbu ir tai, kad šie papildomi požymių ar veikų apibūdinimai turi esminių papildomų požymių.

LR BK 100 straipsnyje mėginama apibendrintai visus požymius sukelti į vieną straipsnio dalį. Pavyzdžiui, toje pačioje dalyje minimas ir didelis mastas ar sistemingumas, ir valstybės ar organizacijos politika. Tai nebūtų blogai, tačiau panagrinėjus įdėmiau matyti, kad sukeliant požymius į vieną dalį

[1] Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000 10 25, nr. 89–2741.

buvo iškraipyti ryšiai tarp požymių, ir nusikaltimas, pagal LR BK 100 straipsnį kvalifikuotinas kaip „Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis“, iš esmės skiriasi nuo „Nusikaltimų žmoniškumui“ pagal Romos statuto 7 straipsnio. Pažodžiui skaitant LR BK 100 straipsnį išeina, kad baudžiamas „tas, **kas** tyčia, vykdydamas ar remdamas valstybės ar organizacijos politiką, **dideliu mastu arba sistemingai užpuldinėjo** civilius“ (*pajuodinta aut.*), t. y. didelis mastas arba sistemingumas numatomas kaip asmens veikos požymis. Tačiau pagal Romos statuto 7 straipsnį, masiškumas ar sistemingumas yra ne kaltinamojo veiką apibūdinantys požymiai, o požymiai, apibūdinantys užpuldinėjimą (užpuolimą), pažodžiui verčiant – „kai padarytas kaip masiško (paplitusio) arba sistemingo užpuolimo dalis“. Turint omenyje, kad sąvoka „užpuolimas“ papildomai išaiškinama kaip elgesys pagal valstybės ar organizacijos politiką, akivaizdu, kad pagal Romos statutą nusikaltimą žmoniškumui laikomas padaręs ne tik asmuo, kuris masiškai ar sistemingai užpuldinėjo civilius gyventojus, bet asmuo, kuris padarė bent vieną arba kelias nežmoniškas veikas, ir tokį padarymą galima laikyti dalimi valstybės ar organizacijos formalios ar faktinės politikos, pasireiškiančios masiniu arba sistemingu civilių gyventojų užpuldinėjimu, rezultatu. Kaip matome, skirtumas iš tiesų esminis ir, mūsų manymu, būtinai taisytinas, nebent Lietuvos įstatymų leidėjai iš tiesų norėjo numatyti gerokai griežtesnius šio nusikaltimo kriterijus.

Įdomus klausimas, kaip Lietuvos teismai pagal naująjį LR BK ruošiasi aiškinti 100 straipsnyje minimą „organizacijos politiką“, tiksliau – kokie reikalavimai bus keliami organizacijai? Vargu ar būtų galima čia taikyti LR BK 25 straipsnio apibrėžiamą „nusikalstamą susivienijimą“, kuris tame pačiame straipsnyje prilyginamas antikonstitucinei grupei ar organizacijai, nes tarptautinių teismų praktikoje, kaip jau minėjome, ne kiekviena organizacija yra laikoma tenkinanti nusikaltimų žmoniškumui kriterijus, o tik tokia, kuri turi valstybinio darinio bruožų ir *de facto* kontroliuoja teritoriją[1].

Tačiau aptartas neatitikimas – ne vienintelis. Lygindami Romos statuto 7 straipsnyje ir LR BK 100 straipsnyje pateiktus nežmoniškų veikų sąrašus, taip pat randame įvairių, kartais ne visai paaiškinamų, skirtumų.

Pavyzdžiui, dispozicijoje nurodoma, kad vienas iš draudžiamų elgesio būdų gali būti, jeigu subjektas „prekiavo žmonėmis“, tačiau Romos statute tokios sąvokos nėra. Tiesa, Statute nurodoma, kad viena iš nežmoniškų veikų yra „pavergimas“, tačiau pavergimas – gerokai platesnė sąvoka nei prekyba žmonėmis. Kaip buvo atskleista antrajame skyriuje[2], pavergimas apima ne tik prekybą žmonėmis, bet ir bet kokias vergovės formas, į vergovę panašias praktikas, taip pat ir prievartinį darbą (kurio įtvirtinimas kaip nusikaltimo žmoniškumui, mūsų manymu, Lietuvai būtų labai svarbus, nes

[1] Žr. 2.2.4.
[2] Žr. 3.1.3.

juk daug Lietuvos gyventojų buvo išgabenti ir dirbo prievartinį darbą tiek GULAG'o lageriuose, tiek nacistinėje Vokietijoje).

Panašų netikslumą randame ir nagrinėdami LR BK 100 straipsnyje pateiktą nežmonišką veiką „priverstinai apvaisino“. Romos statutas, kaip jau minėjome antrajame skyriuje[1], šiuo atveju reglamentuoja daug sudėtingesnį nusikaltimą, kurį sudaro ne tik priverstinis moters apvaisinimas, bet priverstinis apvaisinimas turint tikslą pakeisti teritorijos etninę sudėtį, be to, veiksmas apima ne tik apvaisinimą, bet ir prievartinių sąlygų sudarymą, kad kūdikis būtų išnešiotas ir pagimdytas. Be abejo, toks sudėtingas nusikaltimas Lietuvai nelabai aktualus, ši norma į Romos statutą pateko, galime teigti, kaip įvykių buvusioje Jugoslavijoje rezultatas. Tačiau vien tik „priverstinio apvaisinimo“ įtraukimas atrodo keistokai, ypač kad tame pačiame straipsnyje yra nurodomas ir žaginimas, o nėštumas juk paprastai vertinamas kaip iššaginimą sunkinanti aplinkybė, o ne savarankiškas nusikaltimas. LR BK seksualinės prievartos nežmoniškų veikų sąrašas yra išsamus, nors Romos statutas 7 straipsnio punkte g nurodo, kad baustini ir kiti tokio paties sunkumo veiksmai.

Lyginant LR BK 100 straipsnio formuluotę su Romos statuto 7 straipsniu taip pat galima pastebėti, kad ne visos nežmoniškos veikos, nurodytos Romos statute, perkeltos į LR BK. Nežinia kodėl LR BK praleista nežmoniška veika „neteisėtas įkalinimas ar kitoks šiurkštus fizinės laisvės apribojimas“ (Romos statuto 7 str. 1 d. e punktas). Galime atkreipti dėmesį, kad ši nežmoniška veika nesutampa su straipsnyje pateikiama veika „žmones sulaikė, areštavo ar kitaip atėmė jų laisvę, kai toks laisvės atėmimas nepripažįstamas, ar nepranešė apie žmonių likimą arba buvimo vietą“, nes tai yra detalizuota nežmoniška veika, kurią Romos statutas vadina „priverstiniu žmonių dingimu“ (7 str. 1 d. i punktas), nebent daryti prielaidą, kad žodžiai „žmones sulaikė, areštavo“ gali būti atskiriami nuo „nepranešė apie žmonių likimą arba buvimo vietą“, tačiau gramatinis aiškinimas tokios prielaidos daryti neleidžia, nes viena nežmoniška veika nuo kitos LR BK 100 straipsnyje atskiriama kabliataškiais, taigi „žmones sulaikė, areštavo ar kitaip atėmė jų laisvę, kai toks laisvės atėmimas nepripažįstamas, ar nepranešė apie žmonių likimą arba buvimo vietą“ turi būti traktuojamas kaip vienos kompleksinės veikos apibūdinimas. Tad dar viena tendencija, pastebima LR BK 100 straipsnyje, yra tam tikrų nežmoniškų veikų perkėlimas su jų išaiškinimu, o tam tikrų – be. Tarp nežmoniškų veikų, kurios pateko be išaiškinimo, galime paminėti apartheido nusikaltimą, persekiojimą, kankinimą. Tai nėra gerai, tačiau perkelti visas sąvokas su jų išaiškinimu sudėtinga techniškai, be to, dispozicija taptų griozdiška ir sudėtinga. Tačiau vis dėlto reiktų turėti omenyje, kad LR BK 100 straipsnio požymiai turėtų būti aiškinami pagal tarptautinės teisės, o ne tik pagal nacionalinės teisės šaltinius, galbūt net

[1] Žr. 3.1.6.

vertėtų apsvarstyti galimybę antroje šio straipsnio dalyje tai nurodyti, nors tokia nuoroda LR BK ir būtų labai neįprasta (pvz., Latvijos baudžiamajame kodekse tokia nuoroda formuluojama: „tokiu būdu, kokiu <…> apibrėžia atitinkami konvenciniai norminiai aktai[1]). Neatskleidus 100 straipsnyje vartojamų sąvokų ir požymių turinio, gali kilti kolizijos su 169 straipsniu „Diskriminavimas dėl tautybės, rasės, lyties, kilmės, religijos ar kitos grupinės priklausomybės“, nes atsakymą kuo „diskriminacija“ skiriasi nuo 100 straipsnyje minimo „persekiojimo“ galima rasti tik tarptautiniuose dokumentuose[2].

Į LR BK 100 straipsnyje išvardytų nežmoniškų veikų sąrašą nepateko ir Romos statuto 7 straipsnio 1 dalies punkte k minima „kitų nežmoniškų veikų“ sąvoka, tad nežmoniškų veikų sąrašas yra išsamus, kaip ir seksualinės prievartos nežmoniškų veikų atveju.

Remdamiesi anksčiau pateiktais argumentais, manytume, kad LR BK 100 straipsnio dispoziciją reikėtų iš esmės taisyti, suderinant bendruosius požymius ir jų ryšius su Romos statuto 7 straipsniu, papildant trūkstamomis nežmoniškomis veikomis. Siūlytume šią 100 straipsnio dispoziciją:

> 100 straipsnis. Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis (nusikaltimai žmoniškumui)
>
> Tas, kas tyčia, vykdydamas ar remdamas valstybės ar organizacijos politiką, pasireiškiančią didelio masto arba sistemingu civilių gyventojų užpuldinėjimu, žmones žudė arba sunkiai sutrikdė jų sveikatą; sudarė tokias gyvenimo sąlygas, kad jos lėmė žmonių žūtį; pavergė žmones; deportavo ar prievarta perkėlė gyventojus; neteisėtai įkalino ar kitaip šiurkščiai apribojo fizinę žmonių laisvę, pažeidžiant tarptautinės teisės pagrindines normas, kankino žmones; žagino, įtraukė į seksualinę vergovę, vertė užsiimti prostitucija; neteisėtai sulaikė priverstinai apvaisintą moterį, turėdamas tikslą pakeisti gyventojų etninę sudėtį ar darant kitą šiurkštų tarptautinės teisės pažeidimą; priverstinai sterilizavo žmones arba taikė kitokius tolygaus sunkumo seksualinės prievartos veiksmus; persekiojo kurią nors žmonių grupę ar bendriją dėl politinių, rasinių, nacionalinių, etninių, kultūrinių, religinių, lyties ar kitų motyvų, kuriuos draudžia tarptautinė teisė; žmones sulaikė, areštavo, pagrobė ar kitaip atėmė jų laisvę, kai toks laisvės atėmimas nepripažįstamas, ar nepranešė apie žmonių likimą arba buvimo vietą, vykdė apartheido nusikaltimą,
>
> baudžiamas <…>

Prieš baigdami naujajame LR BK pateiktų nusikaltimų žmoniškumui analizę, norėtume aptarti dar vieną aspektą, susijusį tiek su 99 straipsnyje, tiek su 100 straipsnyje reglamentuotais nusikaltimais.

---

[1] Žr.: Ugolovnij kodeks Latvii. – Riga: Alkor, 1993.
[2] Žr. 3.1.5.

Kaip jau minėjome antrajame skyriuje, aptardami nusikaltimų žmoniškumui subjektą[1], viena iš subjekto ypatybių yra toji, kad yra akivaizdi tendencija, jog už šiuos nusikaltimus baudžiamoji atsakomybė tarptautinėje teisėje kyla tik sulaukus 18 metų amžiaus (pvz., tokią nuostatą įtvirtino Romos statutas). Tarptautinės baudžiamosios atsakomybės amžiaus riba yra gana aukšta dėl sudėtingų subjektyvių ir objektyvių šių nusikaltimų aspektų. Nagrinėjant naujojo LR BK nuostatas, abiejų nusikaltimų žmoniškumui (99 ir 100 str.) atvejais amžiaus, nuo kurio kyla atsakomybė už šiuos nusikaltimus, riba išlieka bendroji, t. y. 16 metų, nors tarpinėje LR BK projekto redakcijoje buvo numatytas variantas, kad už šiuos nusikaltimus (taip pat ir karo nusikaltimus, nusikaltimus konstitucinei tvarkai, valstybės saugumui ir valstybės tarnybai) atsakomybė kils tik nuo 18 metų[2]. Tokia naujojo LR BK nuostata, be abejo, diskutuotina, ypač turint omenyje, kad tai vėlgi nesutapimas su Romos statutu, prie kurio kiti LR BK bendrosios dalies straipsniai buvo priderinti (pvz., tai, kad už šiuos nusikaltimus netaikoma apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senatis (95 str.)). Kita vertus, tarptautinėje teisėje 18 metų atsakomybės riba kol kas nėra iki galo įtvirtinta, yra tik vis aiškesnė tokios ribos įtvirtinimo tendencija. Mes manytume, kad 18 metų riba yra reikalinga, nepaisant to, kad darant tokius nusikaltimus dažnai dalyvauja ir paaugliai, tačiau jie paprastai atlieka paprasčiausių vykdytojų vaidmenį, o juos nukreipia, o kartais ir priverčia vyresni asmenys.

[1] Žr. 2.5.4.

[2] Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projektas // Teisės problemos. – Vilnius, 1996, nr. 4, p. 35.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Tarptautinėje teisėje nusikaltimų žmoniškumui terminas pirmą kartą pavartotas ir nusikaltimai žmoniškumui pirmą kartą apibrėžti Niurnbergo karo tribunolo didiesiems karo nusikaltėliams teisti įstatuose, pridėtuose prie 1945 m. birželio 8 d. Londone sudaryto „Susitarimo tarp Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos, Jungtinių Amerikos Valstijų, Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės vyriausybių ir Laikinosios Prancūzijos vyriausybės dėl Europos ašies šalių pagrindinių karo nusikaltėlių teismo, persekiojimo ir nubaudimo“.

Remiantis šiuo šaltiniu ir Niurnbergo tribunolo jurisprudencija bendrieji nusikaltimų žmoniškumui požymiai yra: 1) nusikaltimai žmoniškumui turi būti padaromi bet kokios valstybės civiliams gyventojams (tiek priešo, tiek savos); 2) nusikaltimai žmoniškumui gali būti padaryti ir iki karo, tačiau turi būti susiję su karo nusikaltimais arba nusikaltimais taikai, t. y. nusikaltimai žmoniškumui nėra iki galo savarankiška nusikaltimų rūšis, o karo nusikaltimų porūšis; 3) nusikaltimai žmoniškumui padaryti kaip nusikalstamos valstybės politikos rezultatas, tiek valstybinės valdžios atstovų, tiek privačių asmenų, savo veiksmais prisidedančių prie nusikalstamos valstybinės politikos įgyvendinimo; 5) pagal nežmoniškas veikas skiriami „nužudymo tipo“ ir „persekiojimo tipo“ nusikaltimai žmoniškumui.

2. Genocido terminas pirmą kartą tarptautinėje teisėje pavartotas Niurnbergo tribunolo kaltinamajame akte, tačiau genocidas kaip terminas, apibūdinantis tarptautinį nusikaltimą, pirmą kartą pavartotas Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1946 m. gruodžio 11 d. rezoliucijoje Nr. 96(I). Konvencinis genocido nusikaltimo apibrėžimas suformuluotas 1948 m. gruodžio 9 d. Jungtinių Tautų konvencijoje dėl genocido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį.

Genocidas, palyginti su nusikaltimais žmoniškumui, pasižymi šiomis ypatybėmis: 1) nukentėjusieji gali būti visuomeninės grupės, skiriamos pagal keturis požymius: nacionalinį, etninį, rasinį ar religinį; 2) būtinas specialus tikslas – siekimas sunaikinti visą grupę ar jos dalį. Visi kiti požymiai, išskyrus nežmoniškas veikas, identiški nusikaltimams žmoniškumui.

3. 1945–2001 m. tarptautinėje baudžiamojoje teisėje nusikaltimų žmoniškumui sąvoka kito dviem kryptimis: 1) vienų bendrųjų požymių buvo atsisakyta, suformuluoti nauji papildomi bendrieji požymiai; 2) išplėstas nežmoniškų veikų pavyzdinis sąrašas.

Genocido nusikaltimo sąvoka tarptautinėje teisėje iš esmės nekito ir pripažinta, kad ji įsitvirtino ir konvencinėje, ir paprotinėje tarptautinėje teisėje.

4. Šiuo metu tarptautinėje teisėje nusikaltimų žmoniškumui sąvoką galima apibūdinti šiais požymiais ir elementais:

4.1. Nusikaltimų žmoniškumui ir genocido tiesioginiu objektu laikytina tarptautinė visuotinės pagarbos žmogaus teisėms sistema, draudžianti masinį ir individualų bet kurių žmogaus teisių neigimą, pažeidimą, apribojimą. Papildomais objektais galima laikyti žmogaus gyvybę, fizinę ir psichinę sveikatą, laisvę, seksualinį apsisprendimą ir kt.

4.2. Nusikaltimų žmoniškumui sampratos pagrindinis komponentas – nusikalstamos politikos elementas, kuris yra ir tarptautinės jurisdikcijos pagrindas. Nusikalstamos politikos elementas pasireiškia tuo, kad nusikaltimai žmoniškumui vykdomi kaip organizuota politika (organizuotumo požymis), ir tuo, kad nusikaltimus žmoniškumui vykdo asmenys, formaliai arba faktiškai įgyvendinantys politiką (nusikaltimų žmoniškumui subjektas).

4.2.1. Organizuotumo požymis gali būti įvairaus lygio. Itin aukšto lygio organizuotumas pasireiškia nusikalstamos ideologijos įtvirtinimu pozityvioje valstybės teisėje, valstybės valdymo mechanizmo pritaikymu nusikaltimams daryti, didelių visuomeninių ir privačių išteklių naudojimu, ekonomikos struktūrų įtraukimu (pvz., hitlerinės Vokietijos ar SSRS politika). Žemesnio lygio organizuotumu laikomi atvejai, kai tiesiog sudaromos sąlygos ir skatinamas masiškas, pagal tam tikrą pavyzdį atliekamas, nusikaltimų darymas. Organizuotumui priskirtini ir tarptautinės teisės šaltiniuose minimi: masiškumo požymis (nuo nusikaltimų turi nukentėti daug aukų ar ištisi socialiniai junginiai), sistemingumo požymis (nusikaltimai daromi planingai, pakartotinai, pagal tam tikrą pavyzdį, atskiri epizodai sudaro sistemą), veikų specialaus nukreiptumo (minimalus planingumo) reikalavimas.

4.2.2. Nusikaltimų žmoniškumui subjektais gali būti tik fiziniai asmenys, formaliai arba faktiškai vykdę nusikalstamą valstybės ar organizacijos, kontroliuojančios teritoriją *de facto* (valstybinio ar jai artimo tipo organizacijos), politiką. Asmenimis, formaliai vykdančiais politiką, laikytini valstybių vadovai, bet kokio lygio ir bet kurios valstybės valdžios šakos (įskaitant ir savivaldos) valstybės pareigūnai, policinių, sukarintų ir karinių struktūrų atstovai, taip pat ir institucijų, kurios nesudarė formalios valstybės ar teritorinės institucijų sistemos dalies, bet pagal valstybės nacionalinę teisę vykdė tam tikras valstybinės valdžios funkcijas, atstovai. Subjekto ryšys su valstybe ar valstybei artimo tipo organizacija gali atsirasti ir dėl dalyvavimo tam tikrose nusikalstamose organizacijose, kurių tikslas – daryti nusikaltimus (pvz., SS, NKVD). Faktiškai vykdančiais politiką asmenimis laikytini asmenys, kurie: faktiškai veikė valstybės ar valstybei artimo tipo organizacijos vardu arba vykdė tam tikras valdžios funkcijas nesant oficialios valdžios ir tokiomis aplinkybėmis, kai tokių funkcijų vykdymas buvo pateisinamas; veikė įsakius arba paliepus valstybės pareigūnui; veikė pagal nusikalstamos politikos pobūdį ir kryptingumą nors ir neatstovaudami oficialiai ar faktiškai valstybei ar valstybei artimo tipo organizacijai.

4.3. Nukentėjusiaisiais dėl nusikaltimų žmoniškumui laikomi civiliai gyventojai, nepriklausomai nuo to, kokios valstybės (savo ar priešo) piliečiai ar

nuolatiniai gyventojai jie yra. Tarptautinės teisės šaltiniai ir tarptautinių teismų praktika tiksliai neapibrėžia, kas yra civiliai gyventojai nusikaltimų žmoniškumui atveju, tačiau galima teigti, kad pirmiausia civiliais gyventojais laikytini tie asmenys, kurie pripažįstami civiliais pagal tarptautinės humanitarinės teisės nuostatas, t. y. visi asmenys, kurie aktyviai nedalyvauja karo veiksmuose (visi nekombatantai); tačiau tam tikrais atvejais nukentėjusiaisiais nuo nusikaltimų žmoniškumui laikytini ir asmenys, tam tikru metu vykdę epizodinius ginkluotos kovos aktus (pvz., laikinų savigynos būrių nariai), taip pat *hors de combat* asmenys bei asmenys, sudėję ginklus, sužeistieji, ligoniai; be to, nukentėjusieji nuo nusikaltimų žmoniškumui gali būti ir karinių valstybės struktūrų atstovai, jeigu nusikaltimus žmoniškumui jų atžvilgiu padaro savos valstybės valdžia.

4.3.1. Civiliai gyventojai traktuojami kaip kolektyvinis nukentėjusysis, t. y. nusikalstama politika turi kėsintis į civilius asmenis kaip į tam tikrą visuomeninį junginį, tačiau šis reikalavimas pirmiausia keliamas nusikalstamai politikai kaip nusikaltimų žmoniškumui elementui apskritai, o ne kaip reikalavimas pavienio asmens veikai.

4.3.2. Nukentėjusieji nuo genocido nusikaltimo apibūdinami papildomu požymiu, t. y. būtinumu priklausyti nacionalinei, etninei, rasinei ar religinei grupei. Tarptautinės teisės šaltiniai nepateikia tikslaus ir vienareikšmio atsakymo, kokie kriterijai lemia asmens priklausymą vienai ar kitai grupei, tačiau pirmiausia reikalaujama, kad minėtųjų požymių pagrindu grupė sudarytų stabilų ir ilgaamžį socialinį junginį, priklausymas kuriam yra daugiau nulemtas objektyvių aplinkybių, o ne subjektyvaus individo pasirinkimo. Priklausymo nacionalinei ir etninei grupei kriterijai gali būti grupės narių istoriniai, teritoriniai, kalbiniai, ekonominiai, kultūriniai, tradiciniai ryšiai; religinei grupei – išpažįstama religija arba priklausymas šią religiją išpažįstančiai aplinkai; rasinei – tam tikri antropologiniai, fiziologiniai, genetiniai skirtumai. Nukentėjusiaisiais nuo genocido nusikaltimo taip pat laikytinos ir nacionalinės, etninės, religinės bei rasinės mažumos.

4.4. Tarptautinės teisės normose nusikaltimų žmoniškumui kaltės formos paprastai neminimos, tačiau galima teigti, jog visuotinai sutariama, kad ir nusikaltimams žmoniškumui, ir genocidui būdinga vienintelė kaltės forma – tyčia. Pati nusikaltimų žmoniškumui prigimtis tokia, kad jie gali būti padaryti tik tyčia ir aiškiai apibrėžtais tikslais. Pabrėžtina, kad savo prigimtimi tai yra sąmoningos ir valingos veikos, kurių individas negalėtų paprasčiausiai padaryti, nenumatydamas konkrečių kilsiančių padarinių. Tai nėra veikos, padaromos dėl atsitiktinumo arba net dėl didelio neatsargumo, tačiau neatmetama galimybė, kad nusikaltimai žmoniškumui gali būti padaryti ir netiesiogine tyčia.

4.4.1. Genocido nusikaltimas gali būti padarytas tik tiesiogine tyčia. Šią išvadą leidžia daryti nusikalstamo tikslo sunaikinti visą grupę ar jos dalį nurodymas. Šis genocido nusikaltimui keliamas reikalavimas labai dažnai kriti-

kuojamas, tačiau jo neatsisakoma. Nusikalstamas tikslas leidžia genocidą atskirti kaip specialią nusikaltimų žmoniškumui rūšį, taip pat atskirti genocidą nuo karo nusikaltimų, nusikaltimų asmeniui (pvz., nužudymo).

4.4.2. Genocido nusikaltimo tikslas gali būti tiek visos grupės sunaikinimas, tiek jos dalies sunaikinimas. Tarptautiniai dokumentai netikslina, tačiau kiti šaltiniai leidžia daryti išvadą, kad žodžiai „visa grupė“ ar „dalis grupės“ gali būti aiškinami gana lanksčiai, tačiau keliamas reikalavimas, kad grupei, kuri nukentėjo nuo genocido, sukelta žala iš esmės pakenktų grupės kaip socialinio vieneto funkcionavimui.

4.5. Šiuolaikinė tarptautinė teisė yra atsisakiusi kvalifikacinės sąsajos tarp nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų, taip pat įtvirtinta nuostata, kad nusikaltimų žmoniškumui padarymas neturi būti siejamas su karo konfliktu. Neįsitvirtino ir požymis, kad bet kuri nusikaltimų žmoniškumui nežmoniška veika turi būti padaryta dėl diskriminacinių motyvų.

5. Tarptautinės teisės šaltiniuose pateikiamas nusikaltimų žmoniškumui nežmoniškų veikų sąrašas laikytinas pavyzdiniu, nes bet koks sunkus nusikaltimas, atitinkantis bendruosius nusikaltimų žmoniškumui požymius, gali būti laikomas nusikaltimu žmoniškumui. Šiuo metu numatomos tokios nežmoniškos veikos:

5.1. **Nužudymas** ir **išnaikinimas**. Nužudymo supratimas yra toks pat, kaip ir daugumos valstybių baudžiamosios teisės sistemose (tyčinis gyvybės atėmimas). Keliamas reikalavimas, kad būtų nužudytas vienas ar daugiau asmenų. Išnaikinimas suprantamas kaip asmenų grupių naikinimas, tačiau tik tada, jeigu grupės neturi požymių, pagal kuriuos galima taikyti genocido konvenciją. Šiuo atveju grupių naikinimas gali būti ir tiesioginis, ir netiesioginis (t. y. sudarant gyvenimo sąlygas, kurios lemia grupės sunaikinimą).

5.2. **Kankinimas**. Kankinimas kaip nusikaltimų žmoniškumui nežmoniška veika yra traktuojamas plačiau nei tokio pat pavadinimo tarptautinio pobūdžio nusikaltimas. Skirtumai: kankinimo veiką gali daryti kiekvienas asmuo, atitinkantis nusikaltimų žmoniškumui subjekto reikalavimus (ne tik pareigūnas); nėra nurodyta, kokių tikslų turi būti siekiama kankinimu, užtenka paties kančios kėlimo fakto. Kaip kankinimai gali būti kvalifikuoti ir neteisėti eksperimentai su žmonėmis.

5.3. **Pavergimas**. Pavergimas kaip nežmoniška veika suprantamas kaip bet kurios arba visų nuosavybės teisių taikymas žmogui kaip nuosavybės objektui. Tokių teisių vykdymas gali pasireikšti kaip žmogaus ar žmonių pirkimas, pardavimas, nuomojimas, mainai arba kitų atitinkamų laisvės apribojimų taikymas, tarp jų ir priverstinis darbas bei kitoks žmogaus pažeminimas iki vergiškos padėties.

5.4. **Deportacijos ir prievartiniai gyventojų perkėlimai**. Ši nežmoniška veika gali būti suprantama kaip prievartinis gyventojų iškeldinimas iš teritorijos, kurioje jie teisėtai yra, nesant pagal tarptautinę teisę leidžiamų pa-

grindų. Deportacija paprastai suprantama kaip gyventojų perkėlimas už jų valstybės sienų, o perkėlimas – valstybės viduje. Ši kompleksinė veika turi būti masiška, prievartinė, turi atspindėti valstybės nusikalstamą politiką. Pritartina nuomonei, kad ir savų gyventojų persikėlimo į kitos valstybės teritoriją (kolonizavimo) skatinimą reiktų laikyti nusikalstama veika, nes toks persikėlimas pažeidžia vietos gyventojų interesus.

5.5. **Persekiojimas** suprantamas kaip tyčinis ir rimtas pagrindinių žmogaus teisių apribojimas ar pažeidimas dėl priklausymo tam tikrai grupei ar kolektyvui. Persekiojimas gali būti vykdomas įvairiais pagrindais, dažniausiai numatomi: rasinis, nacionalinis, etninis, religinis, politinis; naujausi šaltiniai numato papildomus pagrindus – kultūrinį ir lyties. Nusikaltimas žmoniškumui kaip persekiojimas gali būti kvalifikuojamas tada, kai nėra genocido ar apartheido požymių. Pagal Romos statutą persekiojimas nėra laikomas savarankiška nežmoniška veika ir gali būti kvalifikuojamas tik tada, jeigu buvo padarytas kaip susijęs su kita nežmoniška veika ar kitu tarptautiniu nusikaltimu.

5.6. **Iššaginimas ir kitos seksualinės prievartos veikos**. Tai sąlygiškai naujos nežmoniškos veikos, į nusikaltimų žmoniškumui šaltinius įtrauktos nuo 1993 m., priėmus Jugoslavijos tribunolo statutą, ir ypač išplėtotos Romos statute.

5.6.1. **Iššaginimas** suprantamas kaip nusikalstama veika abiem lytims ir apibrėžiama kaip pasikėsinimas į aukos kūną, atliekant veiksmą, kurio rezultatas buvo lyties organo, bet kokio kito daikto arba bet kurios kūno dalies įvedimas, nors ir nežymus, į bet kurią nukentėjusiojo arba vykdytojo kūno vietą arba analinę ar genitalinę aukos angą.

Pasikėsinimas turi būti prievartinis, t. y. atliktas jėga arba grasinant jėga, arba panaudojus psichologinę prievartą, piktnaudžiaujant valdžia prieš šį asmenį arba kitą asmenį, arba panaudojant prievartos sąlygų aplinką, arba pasikėsinimas buvo įvykdytas prieš asmenį, negalintį duoti sutikimo, rodančio jo tikrą valią.

5.6.2. **Seksualinė vergija** suprantama kaip asmens pavergimas ir asmens ar asmenų įtraukimas į vieną ar kelis seksualinio pobūdžio veiksmus pasinaudojant fiziniu ar psichiniu smurtu.

5.6.3. **Priverstinė prostitucija** suprantama kaip aukos vertimas užsiimti seksualinio pobūdžio paslaugų suteikimu, kai kaltininkas arba kitas asmuo gavo arba tikėjosi gauti piniginės ar kitokios naudos už aukos seksualinio pobūdžio paslaugas. Priverstinė prostitucija gali būti ir seksualinės vergijos forma.

5.6.4. **Priverstinė sterilizacija** suprantama kaip medicinine būtinybe neparemtas, prievarta arba be asmens sutikimo atliktas asmens reprodukcinės sistemos sutrikdymas medicininėmis, cheminėmis ar kitokiomis priemonėmis, dėl kurio asmuo ilgą laiką arba visą gyvenimą nebegali turėti pali-

kuonių. Prievartine sterilizacija nelaikomos laikinos gimstamumo kontrolės taikymo priemonės.

5.6.5. **Priverstinis nėštumas**. Specifinė kompleksinė nežmoniška veika, kuri reiškia neteisėtą moters, kuri buvo priverstinai apvaisinta, laisvės apribojimą, turint tikslą pakeisti gyventojų etninę sudėtį arba vykdant kitus sunkius tarptautinės teisės pažeidimus. Kad asmens veika būtų kvalifikuota pagal šią nežmonišką veiką, yra nebūtina, jog asmuo vienas pats būtų atlikęs visus minėtus veiksmus. Tačiau vien tik priverstinis moters apvaisinimas šios veikos nesudaro.

5.7. **Neteisėtas įkalinimas** suprantamas kaip vieno ar daugiau asmenų įkalinimas arba kitoks rimtas fizinės laisvės apribojimas pažeidžiant pagrindines tarptautinės teisės normas.

5.8. **Prievartinis asmenų dingimas**. Specifinė kompleksinė nežmoniška veika, apibrėžiama kaip asmens areštas, neteisėtas sulaikymas ar pagrobimas, atliekamas valstybės arba politinės organizacijos arba su jų leidimu, parama ar pritarimu, kai atsisakoma atskleisti šių asmenų likimą arba buvimo vietą, tuo siekiant atskirti juos nuo įstatymų apsaugos ilgam laikui. Asmens veikai kvalifikuoti pagal šią nežmonišką veiką, yra nebūtina, kad jis vienas pats būtų atlikęs visus minimus veiksmus.

5.9. **Apartheido nusikaltimas**. Šis nusikaltimas suprantamas kaip nežmoniškos veikos, identiškos nusikaltimų žmoniškumui veikoms, tačiau padarytos institucionalizuoto, sistemingo vienos rasinės grupės engimo ar dominavimo prieš bet kurią kitą rasinę grupę ar grupes režimo sąlygomis, kuriomis siekiama įtvirtinti ar išlaikyti tokį režimą. Šis nusikaltimas gali būti padaromas formaliomis teisinėmis priemonėmis, pavyzdžiui, įstatymų leidyba ar taikymas.

5.10. **Kitos nežmoniškos veikos**. Nusikaltimų žmoniškumui nežmoniška veika gali būti ir bet kokia kita veika, jeigu ji atitinka šiuos kriterijus: 1) jos pobūdis atitinka kitas nežmoniškas veikas, 2) ja tyčia keliamos didelės kančios arba rimti kūno, psichinės ar fizinės sveikatos pažeidimai, 3) tokias veikas tiesiogiai arba netiesiogiai draudžia tarptautinės teisės šaltiniai.

6. Genocido nusikaltimo nežmoniškos veikos arba genocido formos yra klasifikuojamos pagal tai, kokį poveikį jos daro naikinamai grupei, todėl gali būti skiriamas: fizinis genocidas, kai grupės atstovai sunaikinami fiziškai tiek tiesiogiai (žudant ar rimtai žalojant), tiek netiesiogiai (tyčia sudarant sąlygas, lemiančias grupės išnykimą); biologinis genocidas (taikant gimstamumo nutraukimo priemones); etninis genocidas – etnocidas (kai grupės vaikai prievarta perduodami kitoms grupėms, tokiu būdu neleidžiant grupei išlaikyti etninio ryšio su savo palikuonimis).

7. Genocidas gali pasireikšti šiomis nežmoniškomis veikomis: nužudymu; sunkių kūno sužalojimų ar protinių sutrikimų sukėlimu; tyčiniu sudarymu sąlygų, kuriomis siekiama grupę iš dalies ar visiškai sunaikinti; prie-

monių, kuriomis siekiama nutraukti vaikų gimstamumą grupėje, panaudojimu; prievartiniu vaikų perdavimu kitoms grupėms.

7.1. Nužudymo nežmoniškos veikos samprata atitinka sampratą, taikomą nužudymui nusikaltimuose žmoniškumui.

7.2. Sunkus fizinis kūno sužalojimas suprantamas kaip fizinis sužalojimas, keliantis grėsmę asmens gyvybei. Sunkaus protinio sutrikimo sukėlimas suprantamas kaip kenkimas protiniams gebėjimams, sukeliantis nuolatinę žalą ir esantis tam tikros fizinės intervencijos į kūną (cheminės, chirurginės ir kt.) rezultatas. Šia veikos rūšimi taip pat gali būti laikoma ir kankinimas, išžaginimas, seksualinė prievarta, nežmoniškas ar žeminantis elgesys. Psichologinės žalos dėl gyvenimo sąlygų, diskriminacinio pareigūnų elgesio ir panašių veikų šios sąvokos neapima.

7.3. Tyčinis sudarymas sąlygų, kuriomis siekiama grupę iš dalies ar visiškai sunaikinti. Tokios sąlygos gali būti rimtas grupės naudojimosi išgyvenimo ištekliais (pvz., maistu, medicinos paslaugomis, šiltais drabužiais, gyvenamuoju būstu ir pan.) apribojimas, taip pat tai gali būti grupės perkėlimas į apnuodytas, gyventi netinkamas teritorijas, draudimas teikti humanitarinę pagalbą katastrofų ar karo veiksmų atveju ir kt.

7.4. Priemonės, kuriomis siekiama nutraukti vaikų gimstamumą grupėje, gali būti susijusios su intervencija į kūną (pvz., grupės narių sterilizacija, prievartiniai abortai, kastracija), su draudimu grupės nariams lytiškai bendrauti (pvz., priešingų lyčių grupės narių separacija arba grupės narių vedybų draudimas). Net ir išžaginimas tam tikrose kultūrose, lemiantis moters netinkamumą vedyboms, gali būti laikomas šia priemone.

7.5. Prievartinis grupės vaikų perdavimas kitoms grupėms kaip genocido forma pasireiškia etninių ir kultūrinių ryšių tarp grupės ir jų palikuonių sunaikinimu. Lieka neaišku, ar galima šia genocido forma laikyti atvejus, kai tam tikromis sukurtomis aplinkybėmis grupė skatinama perduoti savo vaikus auklėti kitai grupei.

8. Nusikaltimui žmoniškumui kaip fizinio asmens padarytam nusikaltimui neturėtų būti taikoma tarptautinio nusikaltimo tarptautinio pripažinimo tarptautinėje institucijoje sąlyga, kuri yra numatoma valstybės padarytiems tarptautinės teisės pažeidimams. Tačiau tarptautinis pripažinimas yra pageidautinas, nes padeda užtikrinti efektyvų tokio asmens tarptautinį baudžiamąjį persekiojimą bei teisinę pagalbą.

9. Nusikaltimai žmoniškumui, kuriuos Lietuvoje darė hitlerinė Vokietija, yra pripažinti Niurnbergo proceso metu, tačiau nusikaltimai žmoniškumui, padaryti Sovietų Sąjungos okupacijos metais, tarptautiniu mastu pripažinti nebuvo, ir todėl kyla problemų dėl šiuos nusikaltimus padariusių asmenų ekstradicijos ir baudžiamojo persekiojimo. Lietuvos Respublika turėtų imtis priemonių, kad ir nusikaltimai, padaryti SSRS okupacijos metais, būtų pripažinti tarptautiniu mastu.

10. Palyginti su tarptautine konvencine ir paprotine teise, Lietuvos teisės sistemoje genocidas yra traktuojamas plačiau: išplėstas saugomų grupių sąrašas, t. y. papildomai įtrauktos politinės ir socialinės grupės; genocido formomis pripažįstamos deportacijos ir kankinimai. Platesnis genocido traktavimas gali sukelti problemų tarptautinio teisinio bendradarbiavimo metu persekiojant asmenis, kaltinamus genocidu.

12. LR BK apibrėžiant genocidą pabrėžiamas reikalavimas, kad grupė būtų sunaikinta fiziškai, nors ne visos genocido formos numato fizinį sunaikinimą, be to, viena nusikaltimo sudėties dalis sukonstruota kaip formalioji, o kita – kaip materialioji.

Dėl šių priežasčių siūloma taisyti dabar esančią genocido nusikaltimo sudėtį ir ją formuluoti taip:

99 straipsnis. Genocidas

Tas, kas siekdamas sunaikinti visus ar dalį žmonių, priklausančių bet kuriai nacionalinei, etninei, rasinei, religinei, socialinei ar politinei grupei, organizavo, vadovavo ar dalyvavo juos žudant, kankinant, žalojant, trikdant jų protinį vystymąsi, deportuojant ir kitaip sudarant tokias gyvenimo sąlygas, kurios lėmė visų jų arba dalies jų žūtį, ribojant gimstamumą tose grupėse ar prievarta perduodant jų vaikus kitoms grupėms,

baudžiamas <…>

13. Lietuva naujojo LR BK 100 straipsnyje „Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis“ pateikė nusikaltimo sudėtį, išoriškai panašią į nusikaltimų žmoniškumui sudėtį, apibrėžtą Romos statuto 7 straipsnyje. Tačiau yra esminių neatitikimų, nes iškraipyti ryšiai tarp požymių, nurodytų Romos statute, pavyzdžiui, didelis mastas arba sistemingumas numatytas kaip asmens veikos požymis, nors turėtų būti kaip užpuolimą apibūdinantis požymis, taip pat ne visiškai atitinka nežmoniškų veikų sąrašas. Dėl šių priežasčių siūloma 100 straipsnio dispoziciją taisyti ir formuluoti taip:

100 straipsnis. Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis (nusikaltimai žmoniškumui)

Tas, kas, vykdydamas ar remdamas valstybės arba organizacijos politiką, pasireiškiančią didelio masto arba sistemingu civilių gyventojų užpuldinėjimu, tyčia: žudė žmones arba sunkiai sutrikdė jų sveikatą; sudarė žmonių žūtį lėmusias gyvenimo sąlygas; pavergė žmones; deportavo ar prievarta perkėlė gyventojus; neteisėtai įkalino ar kitaip šiurkščiai apribojo fizinę žmonių laisvę, pažeisdamas tarptautinės teisės pagrindines normas; kankino; žagino, įtraukė į seksualinę vergovę, vertė užsiimti prostitucija, neteisėtai sulaikė priverstinai apvaisintą moterį, kai buvo tikslas pakeisti gyventojų etninę sudėtį ar kai buvo daromi kiti šiurkštūs tarptautinės teisės pažeidimai, priverstinai sterilizavo žmones arba taikė kitokius tolygaus sunkumo seksu-

alinės prievartos veiksmus; persekiojo bet kokią žmonių grupę ar bendriją dėl politinių, rasinių, nacionalinių, etninių, kultūrinių, religinių, lyties ar kitų motyvų, kuriuos draudžia tarptautinė teisė; žmones sulaikė, areštavo, pagrobė ar kitaip atėmė jų laisvę, atsisakė pripažinti laisvės atėmimą ar nepranešė apie žmonių likimą arba buvimo vietą; vykdė apartheido nusikaltimą,

baudžiamas <…>

14. Siūloma naujajame LR BK įvesti normą, pagal kurią už nusikaltimus žmoniškumui ir už genocidą atsakomybė kiltų tik sulaukus 18 metų amžiaus, nes sudėtingos šių nusikaltimų subjektyvios ir objektyvios aplinkybės reikalauja didelio sąmoningumo, be to, tarptautinėje teisėje pastebima tokios amžiaus ribos įtvirtinimo tendencija.

LITERATŪRA

Lietuvos Respublikos teisės aktai ir jų projektai

1. Įstatymas „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“ // Valstybės žinios, 1992 05 10, nr. 13–342.
2. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl įstatymo „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą““ // Valstybės žinios, 1992 05 10, nr. 13–343.
3. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie 1948 m. gruodžio 9 d. Konvencijos dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį ir 1968 m. lapkričio 26 d. Konvencijos dėl senaties termino netaikymo už karinius nusikaltimus ir nusikaltimus žmonijai“ // Valstybės žinios, 1992 05 10, nr. 13–341.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000 10 25, nr. 89–2741.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projektas // Teisės problemos, nr. 4. – Vilnius, 1996. – p. 30–134.
6. Įstatymo dėl atsakomybės už nusikaltimus Lietuvos gyventojams projektas // Lietuvos aidas, 2002 03 06.

Tarptautinės teisės aktai ir su jais susiję dokumentai

Tarptautinės konvencijos, deklaracijos

7. 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl civilių apsaugos karo metu // Valstybės žinios, 2000 07 29, nr. 63–1908.
8. 1988 metų Jungtinių Tautų Organizacijos Konvencija dėl kovos su neteisėtų narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta // Valstybės žinios, 1998 04 22, nr. 38–1004.
9. Jungtinių Tautų konvencija dėl apartheido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį // Žmogaus teisės: Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991. – p. 75–76.
10. Jungtinių Tautų konvencija dėl genocido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį // Valstybės žinios, 2002, nr. 23–855; Valstybės žinios, 2002, nr. 24 (atitaisymas).
11. Jungtinių Tautų Visuotinė Žmogaus Teisių Deklaracija // Žmogaus teisės. Dokumentų rinkinys, t. 1. – p. 13.
12. Konvencija dėl senaties termino netaikymo už karinius nusikaltimus ir nusikaltimus žmonijai // Valstybės žinios, 2002, nr. 23–856.
13. Konvencija dėl vergovės // Žmogaus teisės: tarptautinių dokumentų rinkinys, t. 1. – Vilnius, 1991. – p. 125–129.
14. Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo // Valstybės žinios, 1998 12 09, nr. 108–2957.

15. Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo // Valstybės žinios, 1998 12 09, nr. 108–2957.
16. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės žinios, 2002, nr. 77–3288.
17. Declaration on the Protection of all Persons from Enforced Disappearance. U.N. Doc. G.A. 47/133/1992.
18. Principles of International Co–Operation in the Detection, Arrest, Extradition and Punishment of Persons Guilty of War Crimes and Crimes Against Humanity, G.A. res. 3074 (XXVIII), 28 U.N. GAOR Supp. (30A) at 78, U.N. Doc. A/9030/Add.1 (1973).
19. Resolutions Adopted by the General Assembly. – New York, 1947. – p.188.
20. United Nations Convention against Torture and Other Cruel and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. U.N. G.A. Res. 39/46/1984.
21. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulation concerning the Laws and Customs of War on Land (18 October 1907) / DianIndex of Humanitarian Law <http://diana.law.yale.edu/diana/db/4198–21.html> (2001 01 24)
22. The Peace Treaty of Sèvres // <http://www.hri.org/docs/sevres/>

Tarptautinių teismų statutai (įstatai)

23. Rome Statute of the International Criminal Court. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.
24. Charter of the International Military Tribunal // Nuremberg Trial Proceedings Vol. 1. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/imtconst.htm>
25. Charter of the International Military Tribunal for the Far East, <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imtfech.htm>
26. Statute of The International Tribunal (Rwanda) at <http://www.ictr.org/ENGLISH/basicdocs/statute.html>
27. Statute Of The International Tribunal (Yugoslavia) at <http://www.un.org/icty/basic/statut/statute.htm>

Kiti tarptautinės teisės ir su ja susiję dokumentai

28. Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind // Report of the International Law Commission to the General Assembly. U.N. Doc. A/51/10/1996
29. Finalized draft text of the Elements of Crimes. Report of the Preparatory Commission for the International Criminal Court. Addendum. PCNICC/2000/INF/3/ADD.2.
30. T. Mazowiecki, Report on the Situation in the Territory of the Former Yugoslavito the 47th Session of the Security Council and the General Assembly, UN Doc. A/47/666.
31. Annual Yearbook of International Law Commission, Vol. II, Part 2. – New York, 1991.

32. Contemporary Forms of Slavery: Systematic rape, sexual slavery and slavery–like practices during armed conflict. Final report submitted by Ms. Gay J. McDougall, Special Rapporteur. U.N. Commission on Human Rights, Sub–Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/1998/13.
33. Draft Articles on State Responsibility // International Law Commission Report, 1996. Chapter III. / General Assembly Official Records – Fifty–first Session Supplement No. 10 (A/51/10).
34. Draft Articles on State Responsibility, U.N. Doc. A/CN.4/L.600/2000 <http://www.un.org/law/ilc/sessions/52/english/cn4l600e.pdf>
35. Goebel C., Meindersm Ch. Population Transfers. International Federation for the Protection of the Rights of Ethnic, Religious, Linguistic and other Minorities, paper submitted under item 8 to the 43rd (1991) session of the Sub–Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities.
36. Human Rights Watch Commentary to the 4th Preparatory Commission Meeting for the ICC // <http://www.iccnow.org>
37. Human Rights Watch Commentary To The Third Preparatory Commission Meeting On The International Criminal Court: Elements Of Crimes And Rules Of Evidence And Procedure <http://www.iccnow.org>
38. Preparatory Commission for the International Criminal Court. Addendum. PCNICC/2000/INF/3/ADD.2
39. Report of the Preparatory Commission for the International Criminal Court. Addendum. PCNICC/2000/INF/3/ADD.2.
40. Some observations on the second Preparatory Commission – NGO´s perspective – ICLS from NikolGillhoff (dipl. pol.) and Matthias Neuner (Assessor). // <http://www.iccnow.org>
41. C U.N. Report On The Study Of The Question Of The Prevention And Punishment Of The Crime of Genocide, ECOSOC – Commission on Human Rights, E/CN.4/Sub.2/416.
42. Control Council Law No. 10, Punishment of Persons Guilty of War Crimes, Crimes Against Peace and Against Humanity, 3 Official Gazette Control Council for Germany 50–55 (1946).
43. Report of the Working Group on Arbitrary Detention, UN Doc. E/CN.4/1993/24.
44. UN Docs. E/CN.4/Sub.2/1992/16, E/CN.4/Sub.2/1993/10, E/CN.4/Sub.2/1999/NGO/10.
45. United Nations International Law Commission Report on the work of its fifty–third session, U.N. Doc. A/56/10/2001.

Specialioji ir pagalbinė literatūra

46. Anušauskas A. Komunizmo nusikaltimai Lietuvoje (istorinė statistinė apžvalga) // Antikomunistinis kongresas ir Tarptautinio Vilniaus visuo-

meninio tribunolo procesas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“. – Vilnius, 2002. – p. 78–100.
47. Anušauskas A. Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais. – Vilnius: Mintis, 1996. – 494 p.
48. Akhavan P. The International Criminal Tribunal for Rwanda: The Politics and Pragmatics of Punishment // American Journal of International Law. – 1996, Volume 90, Issue 3.
49. Vološanskis V. Tas žiaurus amžius.– Vilnius: Algarvė, 1998. – 376 p.
50. Gudavičius E. Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999. – 663 p.
51. Courtois St., Werth N. ir kiti. Juodoji komunizmo knyga. – Vilnius: Vaga, 2000. – 1059 p.
52. Meindersma Ch. Population Transfers in Conflict Situations // Netherland International Law Review. – 1994, Volume XLI. – p. 31–83.
53. Meron T. War crimes law comes of age. – Oxford Clarendon Press, 1998.
54. Piesliakas V. Baudžiamoji politika? // Jurisprudencija. – Vilnius: LTA, 1999, t. 13(15). – p. 58.
55. Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir jo sudėtį. – Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1996.
56. Rešetov J.A., Borba s meždunarodnimi prestuplenijami protiv miri bezopasnoti. – Moskva, 1983.
57. Römeris M. Valstybė.– Vilnius: Pradai, 1995, t. 1. – 340 p.
58. Smith R. W. State Power and Genocidal Intent: On the Uses of Genocide in the Twentieth Century // Studies in Comparative Genocide / Ed. by Chorbajian L., Shirinian G. – London: Macmillan Press Ltd., 1999. – p. 3–13.
59. Srebrenica – a „safe” area // <http://www.srebrenica.nl>
60. Silverman John. Analysis: Milosevic shines as lawyer. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/europe/1830203.stm>
61. Message by Mrs. Mary Robinson, United Nations High Commissioner for Human Rights on the Human rights Day, 10 December, 2001 // <http://www.un.org/av/special/hrday01/hrdayunhcr.htm>
62. Lemkin R. Acts Constituting a General (Transnational) Danger Considered as Offences Against the Law of Nations // <http://www.preventgenocide.org/lemkin/madrid1933–english.htm> (2002 07 01)
63. Fussel J. T. A crime without a name: Winston Churchill, Raphael Lemkin and the World War II origins of the word “genocide” // < http://www.preventgenocide.org/genocide/crimewithoutaname.htm> (2002 07 01)
64. The Extradition of General Pinochet. <http://www.publica.com/hearing.html> (2001 01 24)
65. Valentukevičius R. Nusikaltimų žmoniškumui tyrimo problemos // LEX. Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra. – Vilnius, 1998, nr. 3. – p. 33–46.

66. Vasilenko V. A. Otvetsvennost gosudarstv za meždunarodnije pravonarušenije. – Kiev, 1976.
67. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis / A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė ir kiti. – Vilnius: Eugrimas, 1996. – 440 p.
68. Akehurst N., Malanczuk P. Šiuolaikinis tarptautinės teisės įvadas. – Vilnius: Eugrimas, 2000. – 520 p.
69. Andriuchin M. N. Genocid – tiagčaišeje prestuplenije protiv čelovečestva. – Moskva, 1961.
70. Armenia: Turkey Recalls Ambassador From France Over Genocide Bill / Radio Free Europe / Radio Liberty, Inc. – 1995–2001 <http://www.rferl.org/nca/features/2001/01/18012001103030.asp> (2001 01 18)
71. Kuper L. Genocide and mass killings: illusion and reality // The Right of Life in International Law/ ed. by Ramcharan.– Martinus Nijoff Pub., 1985.
72. Arsanjani H. M. Crimes Against Humanity at the Rome Conference // The American Journal of International Law. – 1999, Vol. 93:22. – p. 43–57.
73. Askin K. D. War Crimes Against Women. – Martinus Nijoff Publishers, 1997.
74. Bassiouni M. C. Crimes Against Humanity in International Criminal Law. – Dordrecht: Martinus Nijhoff Publ., 1992. – 820 p.
75. Bassiouni M. C. Crimes Against Humanity in International Criminal Law. – The Hague / Boston / London: Kluwer Law International, 1999.
76. Bassiouni M. C., Derby D. The Crime of Torture // International Criminal Law. – New York: Transnational Publisher Inc., 1986, Vol. 1.– p. 363–386.
77. Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis / A. Abromavičius, E. Bieliūnas, A. Drakšienė ir kiti.– Vilnius: Eugrimas, 2000. – 448 p.
78. Berger V. Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. – Vilnius: Pradai, 1997. – 710 p.
79. Wall A. Genocide in Rwand // Anthropology Today. – 1994, Volume 10, Issue 3.
80. Glaser K., Possony S. T. Victims of Politics. – New York: Columbia University Press, 1979.
81. Hathaway J. C. International Law of Refugee Status. – Buttterworth Canada Ltd, 1991.
82. History of the United Nations War Crimes Commission and the Development of the Laws of War / United Nations War Crimes Commission in London. – Her Majesty's Stationery Office, 1948.
83. Johnson D. H. N. Draft Code of Offences Against the Peace and Security of Mankind // International and Comparative Law Quarterly, 1995.
84. Jusys O., Paulauskas R., Švedas G. Tarptautinis Baudžiamasis Teismas // Teisės problemos. – 1999, nr. 4. – p. 71–107.
85. Kūris P. Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos.– Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1970.
86. Leblanc L. The United States and the Genocide Convention // Georgian Journal of International Law. – 1991, Vol. 4.

87. Leblanc L. The Intent to Destroy Groups in Genocide Convention: The Proposed US understanding // American Journal of International Law. – 1984, Vol. 78, Issue 2.
88. Legal Assesment of War Crimes / The International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuani<http://www.komisija.lt/4.htm>
89. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe. – Washington DC, 1944.
90. Malekian F. International Criminal Law. – Upsala, 1991.
91. Mansfield L. Crimes against Humanity: Reflections on the Fiftieth Anniversary of Nuremberg and Forgotten Legacy // Nordic Journal of International Law. – 1995, Vol. 64. – p. 293–341.
92. Meždunarodnoe ugolovnoe pravo / Otv. red. V. N. Kudryavtsev. – Moskva: Nauka, 1995. – 171 p.
93. Morris, V., Scharf P. M. The international criminal tribunal for Rwand / Irvington–on–Hudson, N.Y. Transnational Publishers corp. 1998.
94. Nanda P. V., Bassiouni M. C. The Crimes of Slavery and Slave Trade // International Criminal Law. – New York, 1986, Vol. 1. – p. 325–342.
95. Niurnbergskij process: pravo protiv voiny i fašizma / Red. Lediach I. A, Lukašuk I. I.– Moskva, 1995. – 262 p.
96. Srebrenica – a „safe" area // <http://www.srebrenica.nl>
97. Odora A. O. The Judging of War Criminals: Individual Criminal Responsibility under International Law. – Stockholm Univ., 1997. – 338 p.
98. Palley C. Population Transfers // Broadening the Frontiers of Humanitarian Law / Ed. by DonnGomien. – Scandinavian University Press, 1993.
99. Papadatos P. The Eichman Trial. – London: Steven & Sons, 1964.
100. Ar Respublikos baudžiamoji teisė bus tarptautinio lygio? // Socialistinė teisė. Lietuvos TSR teisingumo ministerijos biuletenis. – 1989, nr. 2.
101. Nehemian P. The Genocide Convention: Commentary. – New York, 1960.
102. Sierra Leone Press Release, 5 Oct 2000: Special Court Should Prosecute Child Recruiters // <http://www.child–soldiers.org/news_updates/sierraleone.html> (2001 01 24)
103. Stein S. D. Genocide: Definition and Controversies <http://www.ess.uwe.ac.uk/genocide/gendef.htm> (2001 01 24)
104. Studies in Comparative Genocide / Ed. by Chorbajian L., Shirinian G. – Macmillan London: Press Ltd., 1999.
105. Sunga L. S. The Emerging System of International Criminal Law: Developments in Codification and Implementation. – Hague: Cluwer Law International, 1997. – 486 p.
106. Tardu E. M. The United Nations Convention against Torture and Other Cruel and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment // Nordic Journal of International Law, Vol. 56(4).
107. The Making of Rome Statute / Edited by Roy S. Lee. – The Hague/Boston/London: Kluwer Law International, 1999.

108. Tskhovrebov Z. An Unfolding Case of Genocide: Chechnya, World Order and the “Right to Be Left Alone” // Nordic Journal of International Law. – 1995, Vol. 64. – p. 501–555.
109. Vadapalas V. Tarptautinė teisė: bendroji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 1998. – 371 p.
110. Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir jų reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte // Jurisprudencija. – Vilnius: LTA, 1998, t. 9(1). – p. 41–52.
111. Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998) / Sud. I. Ignatavičius. – Vilnius: Vaga, 1999. – 701 p.
112. Documents on the laws of war / edited by Adam Roberts and Richard Guelff. – Oxford: Clarendon Pr., 1995.
113. Silverman John. Analysis: Milosevic shines as lawyer. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/europe/1830203.stm>
114. Message by Mrs. Mary Robinson, United Nations High Commissioner for Human Rights on the Human rights Day, 10 December, 2001 // <http://www.un.org/av/special/hrday01/hrdayunhcr.htm> (2002 07 01)
115. Jorgensen N. H. B.. The Responsibility of State for International Crimes. – Oxford Press, 2001.
116. Neier Aryeh. War Crimes, Times Books, 1998. – Moskva: Jurist, 2000.
117. Boot M. Nullum Crimen Sine Lege and the Subject Matter Jurisdiction of the International Criminal Court. – Antwerpen – Oxford – New York, 2002.
118. Arendt H. Totalitarizmo ištakos. – Vilnius: Tyto Alba, 2001. – 487 p.
119. Clark R. The Mental Element In International Criminal Law: The Rome Statute of the International Criminal Court and the Elements of Offences // <www.iccnow.org/html/gslword.doc >
120. Antikomunistinis kongresas ir Tarptautinio Vilniaus visuomeninio tribunolo procesas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“. – Vilnius: Ramona, 2002. – 923 p.
121. Sierra Leone: A Call for Justice // <http://www.hrw.org/campaigns/ sleone/>

Pagalbinė literatūra

122. Enciklopaedia Britannica / Britannica.com Inc. – 1999–2000 <http://www.britannica.com>
123. Anglų–lietuvių kalbų žodynas. – Vilnius: Mokslas, 1992, t. 1. – 662 p.
124. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. – 967 p.
125. Rusų–lietuvių kalbų žodynas. – Vilnius: Mokslas, 1985, t. IV. – 708 p.
126. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985. – 528 p.
127. Dictionary of Law. – Oxford-New York: Oxford University Press, 1994. – 433 p.

Teismų praktika

128. Lietuvos apeliacinio teismo byla Nr. 1A–141, 1997.
129. Vilniaus apygardos teismo byla 1–4/01.
130. Nuremberg Trial Proceedings, Indictment: Count Three // http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/count3.htm
131. Judgment of the International Military Tribunal for the Trial of German Major War Criminals.– http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/ judcont.htm
132. Prosecutor v. Mile Msksic, Miroslav Radic, and Veselin Sljivancanin, IT–95–13–R61 <http://www.un.org/icty>
133. Prosecutor vs. Akayesu, Jean Paul, ICTR–96–4, <http://www.ictr.org>
134. Prosecutor vs. Dragan Vukovic, IT–96–23/1, <http://www.un.org/icty>
135. Prosecutor vs. Furundzija (IT–95–17/1) ir kt. <http://www.un.org/icty>
136. Prosecutor vs. Gagovic and others (IT–96–23–I), <http://www.un. org/icty>
137. Prosecutor vs. Tadic, (IT–94–1) <http://www.un.org/icty>
138. Prosecutor vs. Rutaganda (ICTR–96–3), <http://www.ictr.org>
139. Judgement – Case Of Ireland v. The United Kingdom, 18/01/1978. <http://hudoc.echr.coe.int/Hudoc1doc/HEJUD/sift/91.txt>
140. Prosecutor vs. Delalic et al. (IT–96–21) “Celebici”, <http://www.un. org/icty>
141. Prosecutor vs. Kunarac and Kovac (IT–96–23) “Foca”, and Vukovic (IT–96–23/1) “Foca”, <http://www.un.org/icty>
142. Ukrainos kaltinamasis aktas // Vilniaus tribunolo komunizmo nusikaltimams įvertinti medžiaga (nepublikuota). – Vilnius, 2000.

1 priedas

KONVENCIJA DĖL KELIO UŽKIRTIMO GENOCIDO NUSIKALTIMUI IR BAUDIMO UŽ JĮ

(Oficialus lietuviškas vertimas: Valstybės žinios, 2002, Nr. 23–855, Valstybės žinios, 2002, Nr. 24 (atitaisymas))

Susitariančiosios Šalys,

atsižvelgdamos į tai, kad Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinė Asamblėja 1946 m. gruodžio 11 d. rezoliucijoje 96 (I) pareiškė, jog genocidas yra nusikaltimas pagal tarptautinę teisę ir prieštarauja Jungtinių Tautų Organizacijos tikslams bei yra smerkiamas civilizuoto pasaulio;

pripažindamos, kad per visą istoriją dėl genocido žmonija patyrė daug nuostolių; ir

būdamos įsitikinusios, jog norint išvaduoti žmoniją nuo tokios pasibaisėtinos nelaimės būtina bendradarbiauti tarptautiniu mastu,

s u s i t a r ė :

1 straipsnis

Susitariančiosios Šalys patvirtina, kad genocidas, nesvarbu, ar jis vykdomas taikos ar karo metu, yra nusikaltimas pagal tarptautinę teisę, ir įsipareigoja užkirsti jam kelią ir už jį bausti.

2 straipsnis

Šioje Konvencijoje genocidu laikoma toliau išvardyta veika, kuria siekiama visiškai ar iš dalies sunaikinti kokią nors nacionalinę, etninę, rasinę ar religinę grupę, būtent:

a) tos grupės narių žudymas;
b) rimtų fizinių ar psichikos sužalojimų darymas tos grupės nariams;
c) tyčinis sudarymas tai grupei tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis apgalvotai siekiama fiziškai sunaikinti ją visą ar jos dalį;
d) priemonių, kuriomis siekiama riboti tai grupei priklausančių žmonių gimstamumą, panaudojimas;
e) prievartinis vienos tokios grupės vaikų perdavimas kitai.

3 straipsnis

Baustina ši veika:

a) genocidas;
b) susitarimas vykdyti genocidą;
c) tiesioginis ir viešas kurstymas vykdyti genocidą;
d) pasikėsinimas vykdyti genocidą;
e) bendrininkavimas vykdant genocidą.

4 straipsnis

Asmenys, vykdantys genocidą ar kokią nors kitą 3 straipsnyje nurodytą veiką, yra baudžiami nepaisant to, ar jie yra pagal konstituciją atsakingi valstybės vadovai, pareigūnai ar privatūs asmenys.

5 straipsnis

Susitariančiosios Šalys, kiekviena vadovaudamasi savo konstitucija, įsipareigoja priimti reikiamus teisės aktus, kad įsigaliotų šios Konvencijos nuostatos ir kad būtų numatytos veiksmingos bausmės asmenims, kaltiems dėl genocido ar dėl kitos 3 straipsnyje nurodytos veikos.

6 straipsnis

Asmenys, kaltinami genocidu ar kokios nors kitos 3 straipsnyje nurodytos veikos darymu, turi būti teisiami tos valstybės, kurios teritorijoje ta veika įvykdyta, kompetentingo teismo arba tokio tarptautinio baudžiamojo teismo, kuris turi jurisdikciją toms Susitariančiosioms Šalims, kurios pripažįsta jo jurisdikciją.

7 straipsnis

Ekstradicijos atveju genocidas ir kita 3 straipsnyje nurodyta veika nelaikomi politiniais nusikaltimais.

Tokiais atvejais Susitariančiosios Šalys įsipareigoja išduoti asmenį pagal galiojančius savo valstybės įstatymus ir galiojančias tarptautines sutartis.

8 straipsnis

Kiekviena Susitariančioji Šalis gali kreiptis į Jungtinių Tautų Organizacijos kompetentingas institucijas ir reikalauti, kad jos, vadovaudamosi Jungtinių Tautų Organizacijos Įstatais, imtųsi, jų nuomone, būtinų priemonių ir užkirstų kelią genocidui ar kuriai nors kitai 3 straipsnyje nurodytai veikai ir tokią veiką sustabdytų.

9 straipsnis

Susitariančiųjų Šalių ginčai dėl šios Konvencijos aiškinimo, taikymo ar vykdymo, įskaitant ginčus dėl kurios nors valstybės atsakomybės už genocidą ar kurią nors kitą 3 straipsnyje nurodytą veiką, perduodami nagrinėti Tarptautiniam Teisingumo Teismui bet kurios ginčo šalies prašymu.

10 straipsnis

Ši Konvencija, kurios tekstai anglų, ispanų, kinų, prancūzų ir rusų kalbomis yra autentiški, datuojama 1948 m. gruodžio 9 d.

11 straipsnis

Ši Konvencija iki 1949 m. gruodžio 31 d. pateikiama pasirašyti visoms Jungtinių Tautų Organizacijos narėms ir visoms valstybėms, kurios nėra šios Organizacijos narės, bet kurias Generalinė Asamblėja pakvietė pasirašyti šią Konvenciją.

Ši Konvencija turi būti ratifikuota, ratifikavimo dokumentai deponuojami Jungtinių Tautų Organizacijos Generaliniam Sekretoriui.

Nuo 1950 m. sausio 1 d. prie šios Konvencijos gali prisijungti kiekviena Jungtinių Tautų Organizacijos narė ir kiekviena valstybė, kuri nėra šios Organizacijos narė, bet yra pirmiau minėta tvarka pakviesta tai padaryti.

Prisijungimo dokumentai deponuojami Jungtinių Tautų Organizacijos Generaliniam Sekretoriui.

12 straipsnis

Kiekviena Susitariančioji Šalis gali bet kada, apie tai pranešdama Jungtinių Tautų Organizacijos Generaliniam Sekretoriui, išplėsti šios Konvencijos taikymą visoms arba kai kurioms teritorijoms, už kurių užsienio ryšius ji yra atsakinga.

13 straipsnis

Tą dieną, kai deponuojami pirmieji dvidešimt ratifikavimo ar prisijungimo dokumentų, Generalinis Sekretorius parengia Protokolą ir jo nuorašus perduoda visoms Jungtinių Tautų Organizacijos narėms ir visoms 11 straipsnyje nurodytoms valstybėms, kurios nėra šios Organizacijos narės.

Ši Konvencija įsigalioja devyniasdešimtą dieną nuo tos dienos, kai deponuojamas dvidešimtasis ratifikavimo ar prisijungimo dokumentas.

Ratifikavimo ir prisijungimo dokumentai, gauti po to, kai įsigalioja ši Konvencija, įsigalioja devyniasdešimtą dieną nuo tos dienos, kai jie deponuojami Jungtinių Tautų Organizacijos Generaliniam Sekretoriui.

14 straipsnis

Ši Konvencija galioja dešimt metų nuo jos įsigaliojimo dienos.

Po to ji lieka galioti tolesniems penkerių metų laikotarpiams toms Susitariančiosioms Šalims, kurios jos nedenonsavo likus mažiausiai šešiems mėnesiams iki atitinkamo jos galiojimo laikotarpio pabaigos.

Konvencija denonsuojama apie tai raštu pranešant Jungtinių Tautų Organizacijos Generaliniam Sekretoriui.

15 straipsnis

Jei dėl denonsavimų šios Konvencijos dalyvių lieka mažiau kaip šešiolika, Konvencija nustoja galioti tą dieną, kai įsigalioja paskutinis denonsavimas.

16 straipsnis

Kiekviena Susitariančioji Šalis gali bet kada, raštu apie tai pranešdama Generaliniam Sekretoriui, paprašyti pataisyti ir papildyti šią Konvenciją.

Generalinė Asamblėja sprendžia, kokių priemonių reikia imtis atsižvelgiant į tokį prašymą, jei ji mano, kad tokių priemonių apskritai reikia.

17 straipsnis

Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinis Sekretorius praneša visoms Jungtinių Tautų Organizacijos narėms ir 11 straipsnyje nurodytoms valstybėms, kurios nėra šios Organizacijos narės, apie:

a) pasirašymo, ratifikavimo ir prisijungimo dokumentus pagal 11 straipsnį;

b) pranešimus pagal 12 straipsnį;

c) šios Konvencijos įsigaliojimo datą pagal 13 straipsnį;
d) denonsavimus pagal 14 straipsnį;
e) Konvencijos galiojimo pasibaigimą pagal 15 straipsnį;
f) pranešimus pagal 16 straipsnį.

18 straipsnis

Šios Konvencijos originalas deponuojamas Jungtinių Tautų Organizacijos archyve.

Patvirtintos šios Konvencijos kopijos perduodamos visoms Jungtinių Tautų Organizacijos narėms ir visoms 11 straipsnyje nurodytoms valstybėms, kurios nėra šios Organizacijos narės.

19 straipsnis

Šią Konvenciją registruoja Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinis Sekretorius jos įsigaliojimo dieną.

2 priedas

TARPTAUTINIO BAUDŽIAMOJO TEISMO ROMOS STATUTO 6 IR 7 STRAIPSNIAI, APIBRĖŽIANTYS GENOCIDĄ IR NUSIKALTIMUS ŽMONIŠKUMUI

(Autoriaus patikslintas Europos Tarybos vertimas)

6 straipsnis. Genocidas

Šio Statuto tikslais sąvoka „genocidas“ reiškia bet kurią iš žemiau išvardintų veikų, padaromų turint tikslą iš dalies ar visiškai sunaikinti kokią nors nacionalinę, etninę, rasinę ar religinę grupe:

a) tokios grupės narių nužudymas;
b) sunkių kūno sužalojimų ar protinio sutrikimo tokios grupės nariams sukėlimas;
c) tyčinis sudarymas kokiai nors grupei tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis siekiama ją visiškai ar iš dalies fiziškai sunaikinti;
d) priemonių, kuriomis siekiama nutraukti vaikų gimdymą tokioje grupėje, panaudojimas.
e) prievartinis tokios grupės vaikų perdavimas kitai grupei.

7 straipsnis. Nusikaltimai žmoniškumui

l. Šio Statuto tikslais sąvoka „nusikaltimai žmoniškumui“ reiškia bet kurią iš žemiau išvardintų veikų, padarytų sąmoningai ir kaip masiško ar sistemingo užpuolimo, nukreipto prieš bet kokius civilius gyventojus, dalis:

a) nužudymas;
b) išnaikinimas;
c) pavergimas;
d) gyventojų deportacija arba prievartinis perkeldinimas;
e) įkalinimas ar kitoks žiaurus fizinės laisvės suvaržymas, pažeidžiantis fundamentalias tarptautinės teisės normas;
f) kankinimas;
g) iššaginimas, seksualinė vergovė, priverstinė prostitucija, priverstinis nėštumas, priverstinė sterilizacija ar bet kokia kita panašaus sunkumo seksualinės prievartos forma;
h) bet kurios identifikuojamos grupės ar bendrijos persekiojimas dėl politinių, rasinių, nacionalinių, etninių, kultūrinių, religinių, lyties, kaip tai apibrėžiama 3 dalyje, ar kitų motyvų, kurie pagal tarptautinę teisę yra visuotinai pripažinti neleidžiamais, jeigu šis persekiojimas susijęs su bet kokia šioje dalyje nurodyta veika arba bet kuriuo nusikaltimu, esančiu Teismo jurisdikcijoje;

i) prievartinis žmonių dingimas;
j) apartheido nusikaltimas;
k) kitos panašaus pobūdžio nežmoniškos veikos, kai tyčia sukeliamos didelės kančios arba sunkūs kūno sužalojimai ar rimta žala psichinei arba fizinei sveikatai.

2. I dalies tikslais:
a) „bet kokių civilių gyventojų užpuolimas“ reiškia nuolatinę elgseną, apimančią daugkartinį I dalyje nurodytų veikų padarymą prieš bet kokius civilius asmenis, kai tokie veiksmai yra daromi įgyvendinant valstybės ar organizacijos politiką, kurios tikslas yra vykdyti tokį užpuolimą, arba turint tikslą paremti tokią politiką;
b) „išnaikinimas“ reiškia tyčinį gyvenimo sąlygų sudarymą, taip pat ir atėmimą galimybės gauti maisto ir vaistų, siekiant sunaikinti dalį gyventojų;
c) „pavergimas“ reiškia bet kokios ar visų teisių, susijusių su nuosavybės teise asmens atžvilgiu, vykdymą, ir tai apima tokių teisių naudojimą, vykdant prekybą žmonėmis, konkrečiai, moterimis bei vaikais;
d) „gyventojų deportacija arba prievartinis perkeldinimas“ reiškia prievartinį žmonių, tapusių iškeldinimo ar kitų prievartinių veiksmų objektu, perkeldinimą iš vietovės, kurioje jie teisėtai gyvena, nesant pagrindų, kuriuos leidžia tarptautinė teisė;
e) „kankinimas“ reiškia tyčinį stipraus skausmo ar kančių, kurios gali būti fizinio ar psichinio pobūdžio, sukėlimą asmeniui, kuris yra suimtas arba kurį kaltinamasis kontroliuoja; tačiau kankinimu nelaikomas skausmas arba kančios, kurios kyla tik iš teisėtų sankcijų, yra nuo tų sankcijų neatskiriamos ar kyla dėl jų atsitiktinai;
f) „priverstinis nėštumas“ reiškia neteisėtą bet kokios moters, kuri priverstiniu būdu buvo apvaisinta, laisvės apribojimą, turint tikslą pakeisti kokios nors gyventojų grupės etninę sudėtį arba padaryti kitus rimtus tarptautinės teisės pažeidimus. Šis apibrėžimas jokiu būdu negali būti aiškinamas kaip turintis įtakos nacionaliniams įstatymams, susijusiems su nėštumu;
g) „persekiojimas“ reiškia tyčinį ir rimtą pagrindinių teisių atėmimą, pažeidžiantį tarptautinę teisę, kai tai daroma dėl priklausomybės kokiai nors grupei arba bendrijai;
h) „apartheido nusikaltimas“ reiškia nežmoniškas veikas, kurios yra analogiškos pagal savo pobūdį veikoms, nurodytoms I dalyje ir padaromos institucionalizuoto, sistemingo vienos rasinės grupės engimo bei dominavimo bet kurios kitos rasinės grupės ar grupių atžvilgiu režimo kontekste, kuriomis siekiama išlaikyti šį režimą;
i) „prievartinis žmonių dingimas“ reiškia asmenų areštą, sulaikymą arba pagrobimą, kai šią veiką padaro valstybė ar politinė organizacija, arba

tai padaroma su jų leidimu, jų parama ar sutikimu, kai vėliau atsisakoma pripažinti tokį laisvės atėmimą arba pranešti apie šių asmenų likimą arba buvimo vietą, siekiant ilgam laikui atimti iš jų galimybę gintis remiantis įstatymais.

3. Šio Statuto tikslais terminas „lytis“ visuomenės prasme siejamas su dviem lytimis, vyrų ir moterų. Terminas „lytis“ jokios kitos reikšmės, išskyrus anksčiau paminėtąją, neturi.

⌗ ⌗ ⌗

CRIMES AGAINST HUMANITY AND GENOCIDE IN INTERNATIONAL LAW AND LAW OF LITHUANIA

Justinas Žilinskas

Summary

The study concentrates on the concept of the crimes against humanity (hereinafter referred to as crimes against humanity if not pointed otherwise) and the crime of genocide as a special type of crimes against humanity in International Public and International Criminal Law as well as in the National Law of the Republic of Lithuania. The study analyses four main aspects: firstly, the development of the concept of crimes against humanity; secondly, *corpus delicti* (general elements and features) of crimes against humanity; thirdly, inhumane acts of crimes against humanity and genocide; and at end the comparative analysis of crimes against humanity in International Law and crimes against humanity in Laws of Lithuania is presented in order to reveal inconsistencies and shortcomings of existing national legislation in the process of the implementation of international obligations.

A definition of crimes against humanity in International Law was first introduced in the Charter of Nuremberg International Military Tribunal (IMT) in 1945. The concept of crimes against humanity in the Charter of IMT may be characterised by the following elements and features: crimes are carried out against any civilian population; crimes may be committed during war or during peace time, but with the compulsory requirement that the crimes against humanity are being committed in conjunction with the war crimes or crimes against peace (i.e. crimes against humanity were established as a special sub-type of the war crimes). Furthermore the jurisprudence of IMT pointed out that crimes against humanity must be a result of a state's criminal conspiracy and be committed by the military officers, civil servants or actual agents of the state (the latter requirement is called element of criminal policy).

The concept of crimes against humanity has developed steadily towards overall protection of fundamental human rights of civil population. The first trend of development concerns the elements and qualification criteria. First of all the conjunction between crimes against humanity and war crimes or crimes against peace has been removed. Thus crimes against humanity have become an independent criminal category. The above-mentioned development was affirmed in the most recent source Rome Statute of

International Criminal Court and was reflected in the Statute of International Criminal Tribunal for the Rwanda (ICTR) and UN Draft Code of Offences Against Peace and Security of Mankind (UN DC). The jurisprudence of International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) significantly amended the element of criminal policy. It established that crimes against humanity may also be committed by the members of organisations or political groups which de facto control the territory and performs civil, military, political administration.

In 1991 UN DC introduced two alternative qualification criteria: the requirement of a large scale and the requirement of systematic actions. Large scale (or widespread) criterion was introduced in order to eliminate an isolated inhumane act committed by a perpetrator acting on his own initiative and directed against a single or couple of victims. According the criterion crimes against humanity are committed as massive, frequent, widespread action carried out collectively with a considerable seriousness and directed against multiplicity of victims. The systematic criteria means that crimes against humanity is a result of systematic actions as a thoroughly organised and following a regular pattern on the basis of a common policy involving substantial public or private resources. These alternative criteria were affirmed by Statute of ICTR and Rome Statute. Moreover, the Rome Statute extended further the described criteria adding the term of the directed attack (i.e. directed course of conduct against multiplicity of victims) and defining it as a minimum requirement in order to apply the above-mentioned alternative criteria.

The second trend of development of the concept of the crimes against humanity concerns the list of inhumane acts. The list of inhumane acts was growing steadily in every new international document defining crimes against humanity. It was especially extended in the edition of 1996 of UN DC and Rome statute, including the detalisation of inhumane acts of sexual violence, the crime of apartheid and the crime of enforced disappearance of persons. An open list of inhumane acts was chosen for the Rome statute using the term “other inhumane acts of similar character”.

In the International Law the crime of genocide firstly was introduced in the resolution No. 96(I) of United Nations General Assembly in 1946 following to the proposed definition by American jurist Raphael Lemkin. Genocide was characterised as an international crime with the purpose to destroy entire ethnical, national and political groups. The special International Convention on the Prevention and Suppression of the Crime of Genocide was adopted by UN GA in 1948. Genocide differed from the other crimes against humanity in two aspects: firstly, it has to be aimed at the destruction of ethnical, national, racial, religious groups of the population (after a long discussion political groups were excluded from the list); secondly, the requirement of a special intent to destroy a protected group in

whole or in part has been introduced. The concept of the Convention of genocide has been transferred to many other documents of International Law (Statute of ICTY, Statute of ICTR, UN DC, Rome statute) without any essential changes. It is recognised that the concept of the crime of genocide is well established in International conventional and customary law and requires no amendments.

The following elements and features may describe the current concept of crimes against humanity in International Law:

The „core“ of the concept of crimes against humanity is the element of criminal policy. This element includes two aspects: the organisational aspect and the status of the crime’s perpetrator.

The organisational aspect shall be considered as a requirement that crimes against humanity must be carried out systematically or at least in a directed manner as a result of the policy of a state or an organisation. The organisational aspect may be of different levels. High level organisation includes: legalisation of criminal ideology (e.g. nazi's Nuremberg Laws), involvement of bureaucracy and state institutions in the process of crimes, exploitation of economical structures in order to receive an economic profit from the crimes (e.g. Soviet system of GULAG). Lower level organisation may not include legalisation of criminal ideology however such ideology may be tolerated in criminal practice (e.g. there is no prosecution of perpetrators); state institutions may not be involved either, but co-ordinated, planned and directed actions of organisations are carried out and they cause massive victimisation.

The status of perpetrator is also important feature of the element of criminal policy. Crimes against humanity are committed by a person who is acting in conformity with the criminal policy. Three types of perpetrators may be distinguished. The first type includes military, civil, police or any state institutions officers or servants acting in official capacity (official agent). The second type includes persons or groups of persons actually acting on behalf of the state or organisation and in fact exercising elements of government authority in the absence of official authorities and in circumstances which justified the exercise of those elements of authority (actual agent). Finally, persons acting under command of the officer or acting in actual conformity with the criminal policy of the organisation or state can be considered as the third type. We should stress that mentioned-above requirements concern both persons belonging to states and organisations of a state type.

Crimes against humanity must be directed against any civilian population. Civilian population shall be understood as a collective entity. The term covers both the population of the domain and hostile states. The term „civilian“ means a civilian person in terms of International Humanitarian Law (i.e. non-combatants) furthermore it covers persons who have performed one or a few military acts but now they are horse de combat due

to sickness, wounds or simply because they are not armed any more (e.g. members of voluntary defence groups). Even if person is an officer of the armed forces it may be considered as a victim of crimes against humanity if his/her state is committing such crimes against him.

As it has been mentioned above, genocide is not against any civilian population but against a certain type of population groups: national, ethnical, religious, racial. There are no exact definitions of such groups in International Law. However it is required that such groups must be easily identifiable social units based on a long-lasting and stable national, ethnic, racial, religious, anthropological relations and features. Minorities also may be understood as corresponding groups.

Mens rea. Crimes against humanity must be committed knowingly and intentionally. The perpetrator has to understand the wider context in which his act occurs and he has to perform it not in domination of personal motives. Genocide is characterised by a special intent to destroy a protected group in whole or in part with the purpose to make it unable to function as a social entity. There is a requirement that a perpetrator has to perceive only general, final intent with no detalisation.

Inhumane acts may be classified according to the right infringed (e.g. inhumane acts against life, security, freedom and etc.) or according to their complexity (e.g. inhumane acts close to „ordinary crimes“ (murder) and complex inhumane acts (deportations, apartheid, enforced disappearance of persons)). It should be noted that almost any criminal act of similar gravity may be qualified as an inhumane act if it corresponds to the general elements and features.

In 1992 the Republic of Lithuania adopted a special law on Genocide of the Lithuanian Population. The law has proclaimed that Lithuania is accessing UN Convention on Genocide and has introduced a crime of genocide in Lithuanian Criminal Law. However, crimes against humanity as a general category has not been introduced into Lithuanian Criminal Law up to the adoption of the New Criminal Code in year 2000.

The current concept of genocide in Lithuanian Criminal Law according to Article 99 of the new Criminal Code is broader than in International Law. First of all, it includes political as well as social groups in the list of protected groups; secondly, it adds two more inhumane acts: deportations and torture. This extension has occurred due to the needs of Lithuania to cover all the cases of genocide of Lithuanian population. It corresponds to the modern tendencies in national criminal law systems (e.g. protection of political and social groups is included in the definitions of genocide in French, Polish, Latvian criminal codes). However it may cause and, actually, has caused some problems with regard to international assistance in criminal matters with the states that have adopted a conventional concept of genocide (e.g. Russia Federation).

Crimes against humanity in the new Criminal Code of Lithuania are titled as „Course of conduct with the people prohibited by International Law“ (Article 100 of the new Criminal Code). It was drafted according to Article 7 of Rome Statute. However some essential inadequacies should be noted: firstly, the relations between general elements and features are not established (e.g. Lithuanian version requires that the act of a perpetrator must be of systematic or wide spread nature but not an attack); secondly, some definitions of inhumane acts are transferred from Rome Statute without necessary clarifications (e.g. forced pregnancy).

The author comes with the motivated proposals and suggests new definitions in order to eliminate enumerated shortcomings and inadequacies.

Dr. Žilinskas, Justinas
Ži43 Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje: monografija. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003. – 184 p., 2 lentelės.
Bibliogr.: p. 164-170.
ISBN 9955 – 563 – 04 – 4

Monografijoje kompleksiškai pagal tarptautinę teisę analizuojamos nusikaltimų žmoniškumui ir genocido nusikaltimo sąvokos, atskleidžiami šių nusikaltimų požymiai, juos sudarančių nežmoniškų veikų turinys. Atskira darbo dalis paskirta originaliam genocido reglamentavimui Lietuvos baudžiamojoje teisėje, jo teorinėms ir praktinėms problemoms. Tai pirmasis teisinis tokio pobūdžio darbas Lietuvoje. Tikimės, kad šis leidinys sudomins ne tik besidominčius tarptautine baudžiamąja teise, bet ir kitus skaitytojus, kuriems įdomios tarptautinių nusikaltimų problemos.

UDK 343.4

Justinas Žilinskas
NUSIKALTIMAI ŽMONIŠKUMUI IR GENOCIDAS TARPTAUTINĖJE TEISĖJE BEI LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISĖJE
Monografija

Redaktorė *Stasė Simutytė*
Maketavo *Regina Bernadišienė*
Viršelio dailininkė *Stanislava Narkevičiūtė*

SL 585. 2003 01 22. 11,17 leidyb. apsk. l.
Tiražas 500 egz. Užsakymas .
Išleido Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, Ateities g. 20, 2057 Vilnius.
Tinklapis internete www.ltu.lt
El. paštas leidyba@ltu.lt
Spausdino AB spaustuvė „Aušra“, Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas.
Tinklapis internete www.ausra.lt
El. paštas ausra@ausra.lt